

SADRŽAJ

Prijevod

* * *

ANTOLOGIJA MAKEDONSKE POEZIJE
(izbor, prijevod i bilješke: Vasil Tocinovski)
Predgovor: Risto Đ. Jačev (prijevod V. Hristodulova) 1

Poezija

SLAVKO JENDRIČKO Zamke..... 103
LAZAR JOVANOVIĆ Pjesme 116

Proza

MIRJANA BULJAN Riblja lutrija..... 126

Studije, rasprave, eseji

ANTONIJA BOGNER-ŠABAN Umjetnik izvorna nadahnuća 135
VESNA HRDLIČKA Hrvatska drama kao refleksija društvene zbilje u
dramama nakon Domovinskog rata 153
ALEN MILETIĆ Reljef Silvana u Starom Gradu 177

Razgovor

MIROSLAV PELIKAN U atelijeru umjetnika: Josip Vaništa..... 184

Prikazi, recenzije, osvrti

FANI CELIO CEGA Radovanov portal – monografija 187

* * *

Kronika Književnog kruga Split 190

Uređuju

JOSIP BELAMARIĆ, HRVOJE ČULIĆ, IGOR FISKOVIĆ,
BRATISLAV LUČIN, PETAR OPAČIĆ

Izdavač: Književni krug Split — Uredništvo i uprava: Ispod ure 3/I, 21000 Split — p. p. 567 — Telefoni: 361-081, 344-711, 360-102 — Internet stranica: www.knjizevni-krug.hr — E-mail: knjizevni-krug-split@st.t-com.hr — Odgovorni urednik: Petar Opačić — Uredništvo prima ponedjeljkom i četvrtkom od 9 do 11 sati — Godišnja pretplata 80 kn (za ustanove 160 kn), za inozemstvo \$ 50, odnosno odgovarajuća protuvrijednost u drugoj valuti — Cijena pojedinačnom broju 11, dvobroju 22, trobroju 33 kn. U cijenu je uračunat PDV — Žiro račun kod Zagrebačke banke 2360000-1101462559 — Devizni račun kod HVB Splitske banke d.d. Split HR2223300031100108802 — Rukopisi se ne vraćaju — Dizajn: Neven Segvić (1953) — Redizajn: Boris Ljubičić (1993) — Računalni slog: Književni krug Split — Tisak: Tiskara »Dalmacija-papir« Split
Sukladno Zakonu o medijima (Narodne novine 59/04.) izjavljujemo da su tijekom 2010. godine tiskana 4 trobroja časopisa *Mogućnosti* (1-3, 4-6, 7-9 i 10-12) svaki u nakladi od 700 primjeraka.

ANTOLOGIJA MAKEDONSKE POEZIJE

Risto Đ. Jačev

Antologije su oduvijek najkraći put kojim se najbrže može stići do omiljene pjesme i autora. Istinski pjesnik je dijete koje plače zbog nepravdi koje ga prate, no i carev sin koji sjedi na nevidljivom prijestolju s kojeg gleda podalje od svog vremena, podalje od svih svojih suvremenika koji žive u zlatnim odajama. Poezija pak, istinska sigurna pjesma sunčeva je zraka dana i svečanost uma. Pjesnik ima veliki privilegij, u kojemu postoji trenutak dana i noći, da opjeva život i smrt, ljubav i omrazu, dobro i zlo, nebo i zvijezde, vodu i kamen, početak i kraj. On je kao vilinski konjic za kojeg ne postoji rijeka koju ne može preletjeti.

Pa ipak, istina je da postoje dobri i manje dobri letači i krila, pjesnici i pjesme, kao što postoje dobri i manje dobri izbori. Kaže se, a to je istina, da su antologije nepravedne. Možda će i naša biti jedna od takvih. Mora se priznati da je veoma teško napraviti objektivnu antologiju, a još teže je izgraditi objektivan kriterij za to što sve treba ući u jedan izbor, koje pjesme i autori. Znači, postoje objektivni i subjektivni razlozi koji utječu na konačan izgled jednog takvog djela.

Složene razvojne književne linije, postojani dijalog s prošlosti, s budućnosti i to što se stvara u svijetu poezije, mnogobrojni sastavljači ili antologičari bili su, jesu i bit će stavljeni pred veliki broj dilema. Postavljalo se i postavlja se pitanje kako stvoriti djelo s kojim će svi: i autori, i čitatelji, i zaljubljenici u lijepu pisanu riječ, biti zadovoljni.

Kao što sam već rekao, i pored želje i znanja, do takvog djela teško se dolazi.

Dakako da je i meni kao zaljubljeniku u lijepo pjesničko kazivanje, u poslu kojeg sam se prihvatio, osnovni cilj bio odabrati pjesme koje imaju visoke estetske vrijednosti, koje će moći, ako ne sve, barem veći dio njih, predstavljati nas i izvan granica zemlje. Počeo sam od činjenice da veliki broj antologija, onih najznačajnijih i najboljih, predstavljaju prozor u svijet, nepresušni izvor kroz koji šapuću pjesnikove tajne i osjećaji. Krenuo sam ukazati da istinski pjesnički govor ne poznaje granice, prostor i vrijeme i da je taj govor poput blještećeg sunca, da je potvrda jednog nadahnutog naroda i jednog neuništivog uzbuđenja i energije, naroda koji živi i postoji sa svojim likom i sa svojim jezikom.

Velik broj antologičara radi svoje izbore tematski, neki prema razvoju koji ima određena literatura, neki, pak, preko redoslijeda putem kojeg se ostvaruju najkarakterističnije pojave kroz jedan vremenski period, kao što je u našem slučaju: »Sto godina makedonske pjesničke antologije«. No, kada sam tu, nije na odmet podvući da mi nije bio cilj odabrati samo najljepše pjesme i najznačajnije pjesnike, niti sam pak imao namjeru rješavati književno-povijesna pitanja, utvrđivati nekakvu pjesničko hijerarhijsku vrijednost, već napraviti izbor svojih poštovanih pjesnika i pjesama. Odgovorno sam pokušao, po prvi puta, u jednoj knjizi napraviti presjek za ono što je dostojanstvo i ponos u makedonskoj pjesničkoj riječi. Vjerojatno ima i propusta, no ovo je moj izbor, moje razumijevanje i shvaćanje za to što je makedonsko pjesništvo i makedonska pjesnička stanja. Držao sam se činjenice da se pjesnik ne može odreći prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, unutrašnjeg uzbuđenja i povijesti, svojega podrijetla, da se ne može odreći svojega najvećeg kritičara – naroda – da taj pjesnik pjeva narodu toplo, lirski, mudro. Pjeva o zemlji, slobodi, ljubavi, među i gorčini, o znaku da su groblja vječno mlada, jer u praskozorje on se prvi hvata u kolo smrti. I naposljetku, pokušao sam odabrati pjesme koje su se same izborile za svoj sjaj, u kontekstu u kojem su se našle.

Pjesnici su, u ovom izboru, zastupljeni prema godinama rođenja, a ne prema svojoj pojavi u književnosti. Pokušao sam preko pet krugova zaokružiti svoju zamisao. U prvom krugu našli su se tzv. domaći stvaraoci koji su rođeni u drugoj polovici devetnaestog stoljeća i koji su pisali ne samo na materinjem jeziku, nego i na drugim jezicima, a koji su nastavili stvarati i u dvadesetom stoljeću ili do 1905. godine i kasnije, sve do pojave socijalne književnosti. Drugi krug su pjesnici koji su rođeni od 1905. do 1925. godine. Treći od 1925. do 1945., četvrti od 1945. do 1960. i posljednji od 1960. do 2000. godine.

Zaokružujući 100 godina makedonske pjesničke riječi, same po sebi nametnule su se književne i političke ideje autora, s kojima sam otvorio ovaj izbor.

Romantizam i novi preporod, s početka 20. stoljeća, utemeljen je radom i djelom pjesnika: Atanasa Razdolova, Milana Vojnicalija, Vladimira Kovačeva, Lazara Poptrajkova, Arsenija Jovkova, Nikole Kirova-Majskog, Ljubomira Vesova, Krste Petkova-Misirikova, Vojdana Černodrinskija. Plejada pjesnika, stradalnika, umjetnika i revolucionara koji dijele sudbinu, glad i bijes, tugu i radost sa svojim narodom. Pa ipak, nasuprot velikoj odgovornosti koju imaju, njihova mogućnost ostat će mala, no i dovoljna da potvrdi da postojimo, iako obezličeni i bez prava na svoj autentični makedonski izraz. Trebaju se razumjeti i vrijeme i stvaraoci toga vremena, vremena samodefiniranja. Svakome treba biti jasno da je ovo vrijeme postojanih negacija i prisvajanja Makedonaca; ako je neki makedonski stvaralac napisao pjesmu, priču ili dramu na jednom od makedonskih dijalekata, pitanje je kada i tko je to objavio i na kojem jeziku. Tako je sve do pojave tzv. makedonista, a osobito po objavljivanju »Mlade makedonske književne družine« kada je velik broj intelektualaca, istinskih Makedonaca, bez ustručavanja, s naglašenim rizikom, započeo raditi u korist makedonskog djela.

U ovom odnosu naglašeno, važno mjesto zauzima Kosta Šahov, koji će, kao urednik nekoliko novina, »Makedonija«, »Glas makedonski« i »Borba«, otvoreno početi tretirati makedonska pitanja.

Još prije podjele Makedonije, veći dio gore spomenutih pjesnika već su imali objavljene svoje prve radove. Nakon Ilindenskog ustanka, podjele Makedonije i Prvoga svjetskog rata, povećava se, kako broj tema i motiva, tako i broj pisaca koji se vezuju za napredne radničke i socijalne pokrete tadašnje države Srba, Hrvata i Slovenaca kao i za pokrete u Bugarskoj. Ovo potvrđuje zapis Atanasa Razdolova (1872. –1931.) s kojim otvaramo našu antologiju.

»**Svi putovi vode prema autonomiji Makedonije, prema uspjehu pod devizom: Makedonija Makedoncima, u kojoj će svatko imati jednaka građanska prava i u kojoj će moći živjeti slobodnim životom, takav kakav se rodio, a ne da Srbin na silu pravi Makedonca Srbinom, Grk – Grkom, Bugarin – Bugarinom, Vlah – Vlahom.**« Razdolov je rođen u Berovu. Bio je učitelj, urednik i revolucionar i značajna osoba makedonske emigracije u Bugarskoj. Njegove riječi bile su meci, prije i poslije Ilindena, njegovi stihovi proglasi, a njegove pjesme dokumenti za pokoljenja. To je posebno vidljivo u pjesmi **Načelo krvavog sata**, u kojoj progovara autorov borbeni duh.

*Ona danas traži žrtava bezbroj,
Traži smele borce, traži krv,
U borbama, snažnim, slavnim, svetim,
Čestit je onaj što prvi umre.*

Socijalni i domoljubni osjećaji postat će osnovni životni stav svim stvarateljima koji će se pojaviti poslije. Ova načela i društvena događanja doprinijet će pojavi socijalne književnosti s estetskim normama i određenom poetikom koja legitimira pjesnike: **Koču Racina, Kolu Nedelkovskog, Kiru Dimova, Antona Popova, Venka Markovskog, Voislava I. Ilića**, dramske pisce **Ristu Krlea, Vasila Iljoskog, Antona Panova, Volčea Naumčeskog, Branka Zarevskog** i veliki broj drugih kod kojih je književna povijest povukla paralelu između njihovog života i njihove književne objave. Iz ovog kruga izdvaja se osnivač suvremene makedonske književnosti **Kočo Solev Racin (1908.-1943.)** rođen u Velesu, u lončarskoj obitelji. Vrlo rano je, antologijski pjesnik boli, osjetio životne nepravde. To je i bio povod da prekine školovanje u prvom razredu tadašnje gimnazije. Vrlo često je, u noćnim satima, mladi lončarski radnik, na tavanu kuće između mahala Megdan i Kojnik, bio okružen voljenom lektirom. Nije mu smetala ni slaba svjetlost svijetle pod kojom je čitao, niti tama, da bi usvojio ono za što je mislio da će mu biti glavna preokupacija u životu. U književnosti debitira surađujući sa zagrebačkim časopisima »**Kritika**« i »**Literatura**« kao i u sarajevskom narodnom vjesniku »**Snaga**«, u skopskoj »**Našoj riječi**« i u drugim, tada napredno orijentiranim vjesnicima i časopisima. U prvo vrijeme objavljuje radove na srpsko-hrvatskom jeziku među kojima su: »**Sinovi gladi**«, »**Rezultat**«, »**Čeličnom stroju**«, u kojima susrećemo otvorene pozive na borbu protiv socijalnog zla. Racin je, u ovom razdoblju, već član SKOJ-a i kao njegov istaknuti aktivist bio delegat na skupu u Drezdenu. Bio je vrlo aktivan u redovima sindikata. Kao partijski djelatnik bio je osuđen i zatvoren u zloglasnom zatvoru u Sremskoj Mitrovici. Nakon izlaska iz zatvora neko vrijeme radi u Beogradu kao tiskarski djelatnik. Odmah

po okupaciji Makedonije odlazi u Sofiju gdje se povezuje sa **Volčeo** **Naumčevskim**, **Koleom Nedelkovskim** i **Nikolom Jonkov-Vapcarovim**. Radi na željeznici, a nakon toga se vraća na posao u Skopje u tadašnju **Narodnu biblioteku**. Godine 1943. odlazi u partizane na Lopušnik gdje je u lipnju iste godine ubijen od logorskog stražara u, do danas, nerazjašnjenim okolnostima.

Zbirka pjesama **»Beli mugri«** tiskana je 1939. godine u Samoboru kraj Zagreba, Republika Hrvatska, kojom je otkrio novu stranicu makedonske književnosti. Zbirka je bila objavljena na makedonskom jeziku. Iako malena po obujmu, Racinova knjiga velika je po mnogo čemu: velika po sadržaju, po teškoj boli koja izvire iz pjesama **»Dani«**, **»Pečal (tuga, jad)«**, **»Selska maka (seoska muka)«**, po optužbama koje pjesnik izbacuje protiv grozne vladavine i beskrupulozne eksploatacije. U ovoj zbirci pjesama imponiraju Racinov intelekt, čudesna energija i njegov revolucionarni duh koji kao da je u stalnom dijalogu s povijesti. Pjesnik **pjeva za radnika, za Tatunčo, za Lenka, za kopače, za bijelo praskozorje koje mora doći. »Beli mugri«** (**»Bijela praskozorja«**), potvrdili-la su naučnu zasnovanost lingvističkih i književnopovijesnih pogleda **Krste Petkova Misirkova**, iznesenih u knjizi **»O makedonskim poslovima«**, izdanje objavljeno 1903. godine. Ona u isto vrijeme predstavlja proglas od nacionalnog značenja za povijest makedonske književnosti s dubljim idejno-umjetničkim i nacionalnim rezonancama u povijesnoj perspektivi njezina razvitka. U ovom kontekstu ništa manji nije ni doprinos **Venka Markovskog** koji ima značajno mjesto u suvremenoj makedonskoj književnosti. Bez obzira na to što se događa s Venkom i njegovim životnim putem, njegovo mjesto u makedonskoj književnosti je neosporno radi vodeće uloge koju ima tijekom NOB-a i u prvim godinama nakon završetka Drugoga svjetskog rata. Njegovo učlanjivanje u Makedonski književni kružok u Sofiji, ali i ljepota makedonskog jezika u njegovim pjesmama, doprinijeli su da s njegovog izvora piju ne samo **Slavko Janevski**, **Lazo Karovski** i **Gane Todorovski**, nego i plejada mladih autora. Pjesnička čarolija iz ovog vremena koja je očarala Venka Markovskog, obuzela je i Mitu Bogoevskog, Acu Karamanova i Kolea Nedelkovskog za kojega se kaže da je po svojoj skromnosti i šutljivosti bio izuzetan. Kaže se i da je tihi pjesnik bio do boli ponosan i osjećajan, da ga je njegovo podrijetlo, a potiče iz obitelji zemljoradnika, natjeralo da rano napusti gimnaziju, da počne izučavati zanat i da je u svojoj dvadeset i prvoj godini emigrirao, najprije kratko vrijeme u Atenu, a zatim u Sofiju, gdje je našao mnogobrojnu makedonsku emigraciju. Ovdje Nedelkovski postaje član Makedonskog književnog kružoka u kojem su članovi: Venko Markovski, **Nikola Jonkov Vapcarov**, **Anton Popov**, **Abgel Žarov...**

Odmah po okupaciji Makedonije, od strane bugarske fašističke vojske, Nedelkovski se uključuje u borbu protiv okupatora. U Makedoniji, službeno, još uvijek nije počeo ustanak, a mladi je pjesnik već dao svoj život. Otkriven od policije Sofije, u svojem stanu, ne želeći živ pasti u ruke fašistima, skače sa šestog kata, s bombom u rukama, na goli pločnik. To se zbilo 2. rujna 1941. godine.

Stvaralaštvo **Kole Nedelkovskog** čine njegove dvije zbirke poezije **»M skavici ?«** i **»Pet po svetot ?«**, napisane na čistom makedonskom narodnom jeziku. Dominantno mjesto

u poeziji Nedelkovskog zauzimaju tri grupe tema: pjesme koje odražavaju revolucionarnu prošlost i težnju makedonskog naroda za slobodom, pjesme iz emigrantskog života i stihovi o borbi protiv socijalne nepravde.

*O, šutite, šutite tirani ništavni!
Dosta je tih laži i zloba –
pakosnih glasova iz ustiju gadljivih
nad mojim narodom u svako doba...
(Glas iz Makedonije)*

U ovom razdoblju razvoja makedonske književnosti, s djelima ilindenskih i partizanskih motiva, javljaju se i **Aco Šopov, Lazo Karovski, Gogo Ivanovski, Slavko Janevski, Blaže Koneski**. Neki od njih su i poginuli u ratu. Takav je slučaj s **Miteom Bogoevskim i Acom Karamanovim (1927.-1944.)**. **Karamanov** je rođen u Radovišu, a školovao se u Skopju. Sudeći prema zbirci »**Crvenata prolet**« (**Crveno proljeće**), slobodno možemo zaključiti da je riječ o rođenom pjesniku.

*Kod Vas je bataljon fraza spreman za strast
kod Vas je 15 po 2 ravno 30 bijelih narukvica
kod Vas je bal, bal, bal,
No ja neću doć kod Vas...
(Iz Psalm za M-Lili)*

U zbirci „Crveno proljeće“ objavljeno je trideset i devet pjesama. U njoj fascinira mladenačka hrabrost, pjesnikov manifest koji nas upućuje na: »**Ja hoću postati pjesnik dinamit**«. Ova zrelost kod Karamanova proizlazi iz njegove upućenosti u stvaralaštvo Shakespearea, Balzaca, Tolstoja i Goethea, Poea, Dickensa, Rimbauda, Majakovskog... To mu je omogućilo da svoje stihove počne pisati još kao učenik u osnovnoj školi. Dio poezije, ovog našeg pjesnika, napisan je na srpsko-hrvatskom, bugarskom i makedonskom jeziku, odnosno na skopskom dijalektu. U njegovom književnom pogledu imponira zrelost, ako se zna da ga je stvorilo dijete, mladić koji nije uspio doživjeti dvadesetu godinu. Odatle je istina, koju donose određene riječi, ne samo u poeziji Karamanova, nego i u poeziji pjesnika koji će se pojaviti za vrijeme i poslije rata, bila i ostala jedinstvena mjera za snagu stiha. Sasvim svejedno je tko pjeva i o kojoj temi. Paleta broja i način slikanja odredilo je mjesto pjesnika i pjesme u književnopovijesnom kontinuitetu u makedonskoj književnosti. Čak i u tom mračnom vremenu snaga riječi neprestance nastoji što jače zasvijetliti, pri tome otkrivajući istinu kao jedinstvenu zbilju koja savladava nemire, trovanja, ubojstva, no i zanos kao reznaciju stanja i situacije u kojoj se pjesnik našao.

Slavko Janevski, Ljiljana Čalovska, Blaže Koneski, Aco Šopov, Gogo Ivanovski, pjesnici su koji zaokružuju tzv. drugi krug pjesnika koji su, u prvim godinama obnove i nakon nje, postavili kamen-temeljac nove makedonske moderne književnosti. Nakon »**Krvavog niza**« i »**Pruge mladosti**« (u suautorstvu s Acom Šopovim), Slavko Janevski,

u svom je početku objavio zbirku pjesama »**Pjesme**«, a zatim »**Egejska barutna bajka**« i »**Lirika**«. U ove tri zbirke pjesama Slavko Janevski predstavlja se kao sustavni promatrač revolucije i to traje sve do zbirke pjesama »**Kruh i kamen**« objavljene 1957. godine. **Janevski** je vrhunska autentična književna pojava koju bi poželjela svaka istinska kulturna sredina. Janevski je i pjesnik i pripovjedač i svestrani umjetnik koji se upečatljivo učvrstio u makedonskoj književnosti kao neprolazna i značajna pojava. Iz njegovog je pera proizašao veliki broj antologijskih pjesama za djecu i odrasle kao i veliki broj romana i pripovjedačkih tekstova. Njegovi filmski scenariji i putopisne reportaže govore o umjetniku najvišeg kova.

Neposredni suradnik Slavku Janevskom, još iz mladosti je Aco Šopov. Šopov se školovao u rodnom Štipu i na Univerzitetu »Kiril i Metodij« u Skopju, gdje je završio Filozofski fakultet. Još prije rata uključen je u omladinski pokret. Nakon rata Šopov je urednik časopisa »**Novi dan**«, »**Budućnost**«, »**Suvremenost**« i »**Osten**«, izdavačkoj kući »**Makedonska knjiga**«. Umro je u Skopju nakon dulje bolesti. Od mnogobrojnih pjesničkih ostvarenja izdvajamo zbirku pjesama »**Slij(stopi) se s tišinom?**« koja ne pretpostavlja i ne preferira stapanje s gluhoćom i nijemosti duše, već predstavlja čistu plimu i oseku uzbuđenja. U ovom izvanrednom ostvarenju, ljepota, tišina, promjena, bol i traženje samog sebe, osnove su pjesničke ideje koje nam toplo i sa čvrstom misli i osjećajem, predaje autor.

*Ako nosiš nešto neiskazano,
nešto što te pritišće i peče,
zakopaj duboko u tišinu
tišina će ti sama reći.*

U ovaj krug značajnih pjesnika, odmah nakon rata, pripada i **Blaže Koneski**. Ovaj neponovljivi pjesnik, lingvist, esejist, književni istraživač i pripovjedač, školovao se u Prilepu i u Kragujevcu u Srbiji. Svoje studije slavenske filologije započeo je u Beogradu, a završio u Sofiji. Poezija Blaže Koneskog bila je, još s pojavom njegovih prvih objava, poezija oštrog i kultiviranog uma, budnog i produbljenog intelekta. Zbog toga ona nije prestala biti poezija silnog senzibiliteta, izvorne lirike i autentične osjećajnosti. U makedonskoj književnosti pojavljuje se kao pjesnik 1945. godine objavom poeme »**Most**«, a 1948. godine zbirkom pjesama »**Zemlja i ljubav**« u kojoj je objavljena i pjesma »**Teško**«. U svojim prvim pjesničkim tekstovima pjeva o makedonskoj zemlji, njenoj čarobnosti, darežljivosti, ali i o njenom stradanju. Koneski je veliki pjesnik u čiju se raskošnu paletu može zabilježiti i objava zbirke pjesama »**Vezilja**«.

U ovoj grupi pjesnika su i **Ljiljana Čalovska**, koja je kao pjesnikinja debitirala puno kasnije i **Gogo Ivanovski (1925.-2004.)** koji se pojavio 1946. godine sa zbirka pjesama »**Za novo proljeće**« (1946.) i »**Stihovi**« (1948.). Ivanovski je na svoj način obogatio tadašnju produkciju, pri čemu je sa svojim intimnim svijetom ušao u krug vodećih pjesnika koji su obilježili vrijeme u kojem su se pojavili. Miran ton i spokojne situacije u poeziji Ivanovskog bili su novo u stvaralaštvu ovog izvanrednog liričara. Njegova jednostavna

romantika otkrila je jednostavni smisao njegove borbene lirike. »**Rašela**« i »**Za novo proljeće**« pjesme su koje govore o tom smirenom tonu i u kojima pjeva o jednom milom liku, o čežnji i idealu za koji bi dao i svoj život.

U poeziji pjesnika koji su se pojavili prije pedesetih, a osobito poslije, do sredine šezdesetih, nazvani modernisti, a koji su predstavnici trećeg kruga naše antologije (**Srbo Ivanovski, Gane Todorovski, Mateja Matevski, Georgi Stalev Popovski, Cane Andreevski, Bistrica Mirkulovska, Vidoe Vidičevski, Ljuben Taškovski, Jovan Strezovski, Ante Popovski, Ilhami Emin, Jovan Koteski, Danica Ručigaj, Vlada Urošević, Petre M. Andreevski, Petar T. Boškovski, Same Limani Žarnovski, Ivan Čapovski, Mihail Rendžov, Bogomil Đuzel, Radovan Pavlovski, Trajan Petrovski, Petko Dabeski, Čedo Jakimovski, Svetlana Hristova, Jocić Risto Đ. Jačev, Risto Vasilevski, Dimitar Baševski, Elena Kožuharova, Todor Čalovski**) kao da progovara zakašnjeli simbolizam istina koja ne zna misliti i vladati svijetom i koja ima malo toga s istinom i životom toga vremena, istina koja bježi od sorealizma i koja kao da se hoće prikriti u pletenici samoobjašnjenja, kroz ljudsku i stvaralačku etiku svog privatnog života i neiživljenog djetinjstva. U takvom je kontekstu stvaralaštvo većeg broja navedenih makedonskih pjesnika čije djelo predstavlja dostojanstvo ne samo u sveukupnoj makedonskoj literaturi, nego i šire. U daljnjem pregledu izdvajamo nekoliko pjesnika uz osjećaj da ćemo to opravdati.

Mateja Matevski (autor zbirki pjesama: **Kiše, Ekvinocij, Perunika, Krug, Lipa, Crna kula, Zavevanje, Mrtvica**) postojano kao da ga opsjeda propast čovjeka, tamni sloj, njegovi teški nanosi, magle, jezera, mora, djetinjstvo, strah, ratovi, suše, poplave, no sve to kao da mu je omogućilo da nacrti zid, pjesmu koja traje. Za razliku od Matevskog, kod **Ganea Todorovskog** (autor knjiga pjesama: **Vo utrinite, Trevožni zvuci, Spokoen čekor, Božilak, Apoteoza na delnikot, Sneubaven den, Skopjani, Nedostižna, Orač ili voin**), osjeća se angažiraniji pjesnički govor, no i pored toga i kod njega postoji strah, tuga za prošlim vremenima, za zlatnim vremenima djetinjstva, za starim Skopjem, mladenačkim idealima, snovima i planovima i strah od neizvjesnosti dana. **Georgi Stalev Popovski** kao da radi vlastitu provjeru što je on i što je naše. Potvrda je **Goropadnik pod svojim križem**, knjiga pjesama u kojoj kao da zajedno idu bol i nezadovoljstvo. Obraćanje **Sv. Klimentu, Samuilu, Grigoru Prličevu**, osobno je sagledavanje svojega, našega, makedonskog, ali i sagledavanje svijeta. Ljepota u pjesmama ovoga pjesnika je u prošlosti, u tijekovima koji ne završavaju točkom. Tu je negdje i domovinski pjesnik **Ante Popovski**, označen kao prvi akord motivski i melodijski neobično složene, stilski artikulirane, rodoljubne simfonije. Sasvim blizu Popovskom je **Jovan Koteski**, pjesnik koji ne pjeva s distance, kod njega iz svakog stiha zjapi neka tamna pustoš, neka crna praznina, neko ukradeno djetinjstvo, neko lajanje na zlo doba. **Ivan Čapovski** isto tako potvrđuje domoljubni osjećaj golobradog dječaka i njegovog neiživljenog djetinjstva, nepomirenog sa sudbinom egejske tragedije, s kojom se pjesnik izjednačuje. Motiv u svojoj poeziji pjesnik najuspješnije gradi kao općeljudsko i univerzalno. Pjesnicima **Petreu M. Andreevskom, Danici Ručigaj, Sameu Limani Žernovskom, Bogomilu Đuzelu, Petru T. Boškovskom**, a osobito **Radovanu Pavlovskom** (autor zbirke pjesama: *Suša, svadbi i selidbi, Korabija, Visoko pladne, Niz*

prosirkata na mečot, Sonce za koja zmijata ne znae, Pir, Zrna, Moljnji, Straži, Čuma, Ključevi) bezgranična imaginacija omogućit će da stvore neponovljivu modernu metaforu, da zaokruže svijet svojim zakonitostima i redom. Čak i kada čita znakove na nebu i na zemlji, **Radovan Pavlovski** to radi s ljepotom koja mu je postojano nadvijena nad suhom zemljom.

Pjesnici **Mihail Rendžov, Petko Dabeski, Trajan Petrovski** – kao da se vežu, ne samo generacijski nego i biološki, za svoje prethodnike koji pjevaju za selo, za argatsku ruralnu dijasporu. Za zabilježiti je i to što se stih Petrovskoga, kako je rekao kritičar Miodrag Drugovac, ne ukrašava gromkim riječima. U pjesmama Trajana Petrovskog sve teče nekako jednostavno. On, za razliku od mnogih pjesnika, ima svoj jezični signal i estetski rezon. Osobna prepoznatljivost krasi i pjesnike: **Čedu Jakimovskog, Svetlanu Hristovu-Joscić, Ristu Đ. Jačeva, Ristu Vasilevskog, Dimitra Baševskog, Elenu Kožuharovu i Todora Čalovskog**, pjesnike rođene u vihoru Drugoga svjetskog rata. Pohvale zaslužuju i drugi koje nismo spomenuli, ali i oni koji su predstavnici četvrtog i petog kruga u ovom izboru.

Kod **Atanasa Vangelova** bilježimo kako se mijenjaju motivi; u raspoloženjima će se osjetiti neke tamne munje iz predjela duboke zamišljenosti nad svakodnevnim i vječnim pitanjima. A kroz sav taj magični poredak slika provlači se jasan, ali tajanstven zvuk. Pjesnički svjetovi **Vasila Tocinovskog, Eftima Kletnikova, Petrea Bakevskog** još su uzbudljiviji. U poeziji **Sande Stojčevski** nalazimo odbleske najegzistentnijeg u modernom i postmodernističkom pjesništvu (M. Drugovac) i mišljenju, arhetipsko, mitsko i oniričko koje plijeni novim sadržajima i sasvim neobičnim, izvanstandardnim pjesničkim rješenjima.

Vele Smilevski, Ljupčo Gruevski, Risto Lazarov, Rade Siljan pjesnici su koji ostvaruju sugestivno, na momente jeziv dijalog s ponornim, tragičnim i ovozemaljskim. Stvarno, estetski upečatljivo, strogo emotivno do kraja lirski ostvareno i sugestivno, u uzvišenom kontinuitetu, nalazimo i u pjesmama: **Katice Čulavkove, Vesne Acevske, Miloša Lindroa, Gligora Stojkovskog, Branka Cvetkoskog, Dragana Kruškarovskog, Jordana Danilovskog, Hriste Petreskog, Slave Đordo Dimovskog**.

Na neograničene mogućnosti pjesnika, rođenih nakon šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, podsjećaju nas: **Bratislav Taškovski, Irena Pavlova, Mišo Živkovski, Suzana V. Spasovska, Lindita Ahmeti, Nikola Madžirov, Jovica Tasevski-Eternijan i Zvonko Tanevski**, u čijim se stihovima zanosno redaju slike i metafore tople lirike, zakopane u dekoru mora, zalaska, makedonske zemlje po kojoj se kreću staklene ruže pod crkvenim prozorčićima. Nižu se slike u noćnoj tajanstvenosti zamotane u netaknute predjele duginih boja ili u uskom tragu nepoznatog prolaznika i sve je naslikano kao na nekom bakrorezu, na nekoj ogromnoj, goloj čarobnoj sceni, na koju svaki od ovih pjesnika dolazi sa svojom istinom, svojom samoćom i svojim autentičnim glasom u kojemu nam osim osjećaja predaje i svoju sigurnost artikulirane osobne pojave, u vremenu kada mjesečina prosipa noćno cvijeće, a šumsko bilje ljubi zoru.

I sasvim na kraju postavlja se pitanje: kakva je vrijednost makedonske poezije nezavisno od nacionalno kulturne funkcije, od naše sentimentalnosti i ljubavi prema

njoj? Koliko zbilja vrijedi u usporedbi s onim što se stvara u našoj neposrednoj okolini i u svijetu?

Prosperitet jednog naroda zavisi od širenja i dubine jezika na kojem se stvara određena literatura. Naši pjesnici, u ovom smislu, sa zastupljenim pjesmama, nalaze se u društvu pjesnika koji zrače u cjelokupnoj europskoj i svjetskoj literaturi. Ovo potvrđuje najveći broj pjesama koje su zastupljene i u ovoj antologiji. Poezija je fenomen i dio je kulture, ali nije u direktnom razmjeru s njom. U određeno vrijeme, kultura ima ogroman doprinos u pisanju dobre pjesme. Veliku pjesmu može napisati i netko tko nije pjesnik. No, veliku literaturu ne može imati narod koji ima lošu pismenost. Odatle, jedna antologija koja zaokružuje suvremeno pjesničko stvaralaštvo i koja pokušava sabrati naše najljepše pjesme na jednom mjestu i pod istim koricama, i možda ne daje istinsku sliku naše poezije, ali daje sliku o raskoši makedonskog književno-povijesnog prostora.

Prijevod s makedonskog: Višnja Hristodulova

Kočo Racin

TUGA

Nema li života, nema li života
ljubav za život veliki,
ljubav za život čovječni
u grudima ovim težačkim?

Nema li srca, nema li
srca – srce svih srdaca,
srca – širinom širokog
srca – dubinom dubokog –
sav svijet da skupi, pa da je
za ove grudi premalo?

Nema li bijela dana, nema li
dana iznad svih dana,
dan da je težački –
dan – visok viši suncu,
dan – širok širi moru,
da zaustavi sunce, da stoji
i vrijeme začuđeno:

srce kida okove
i leluja zastavu crvenu,
srce što se otvara
i širi širom široko –
da zagrlji čitav svijet!

U STRUGI DUĆAN DA IMAM

Zanat je zlatan...
Narodna poslovice

6.
Hajd, u nanulama izađi
bijelo Fidanče, pisano,
prošetaj dolje čaršijom,
na čepenci dok sjedim!

Budem li okom gledao
oko je – da ga iskopam,
budem li rukom posegnuo
ruka je – da je odsiječem.

No ako me stid oblije
što živ još sam, a zakopan,
reci mi, reci, Fidanče
gdje da sakrijem lice?

Majstor bijah cijenjeni,
majstor bijah – šegrt postah:
zbog duga dućan prodadoh,
zbog duga alat prodadoh –
s dvije ruke sam, a te dvije
raspadoše se bez posla!

Kole Nedelkovski

PJESNIKU

Reci, pjesniče, što te muči
što nigdje ne nalaziš mir?
Napaćeno stoljeće na sve strane – ječi
od duše ti – zemaljske šire.

Pjevaš li o svojoj boli,
il za tugom svog naroda,
i sve vrijeme ćeš suze liti
kroz cijeli, kroz život svoj.

Em ti kroz užareni um prolaze
prvi dani rodnoga kraja
pa se snuždiš da ti ne prolete
i zamrače sjaj srca.

Gori li ti ljubav u grudima
i plaši li te strašan sumrak,
smrtni poklon li te mori
za bogatstvo sramni plijen?

Pjevaj, o brate, pjevaj za narod
i pjesme mu burne daj,
da snagom sruši nebo
od ropstva nad rodnim krajem.

SKITNICA

Cio dan hodam, cio dan šutim,
cio dan u strašnim mukama izgaram...
Spuštam glavu... Suze lijem
i usred ljutih rana umirem.

Bližeg roda nigdje nemam
ni od živih dio da uzmem:
Nemam voljenu... Gori mladost...
Dani se nižu strašnom glađu.

Lijte oči, suze vrele
gini, srce, u ranama teškim!
Rob će ustat, dan će svanut
mladost pusta u krvi će leći.

Slavko Janevski

TIŠINA

Kad se makovi istrgnu iz svojih korijena
i pođu
jedan za drugim
u svoju smrt –
ne slijedi ih.

Svadba više nema,
na svakom koraku stoji po jedna jesen
smiješna, bijela i gola.

Kad iza sebe makovi ostave pustoš
zatvori u sebe dažd,

da zvoni u žlijebu tvojih žila
pod jednim poznatim krovom.
I šuti.

Padne li vjetar na tvoj prozor
s tri kucaja meka
i zaplače negdje mladunče-ždral
– ti opet šuti.

Makovi ne vole riječi.

PJESMA MONAŠKA SA LEŠOKA

*Ovdje u manastiru leži Kirilovo tijelo
u Lešok selo dao bog za dobro djelo.*
(Iz epitafa Pejčinovića)

Zašto samo ja znam tu ženu.
Na njoj od muške misli svaka je dlačica trudna.
Na tren sličići na meso na tren na rakijsku pjenu.
Iza leđa prevrnutom dojkom može dojiti
sva od čednosti i bluda.
Samo ja znam svoje muke.

Ali dođe vjetropirni kradljivac
s bivolskom bradom kopitom od maske očne duplje od kovmenca
i krčmarska grba, došao je sam i gladan
s mlijekom žeđ robove da poji.

Vidio sam ga u oltaru kišovito udaljenog grbava
kako je uzima iz mojih ruku.

I odnosi u plamene magle u trenutku kobnom i hladnom.
Za njim su samo moje ruke otišle žedne.
Glava pade u blato živo i hladno.
Na raskrižju truplo ostade stajati.
Apostoli bijedni molite se u hladnoći za boli moje.
Jer svetac sam. U mirovanju. Grizem
ispod sjene višestoljetnog vremena.

Stoljeće Adama smrt do smrti broji.
Tu Isus na drvu tu Noe u moru –

ja više nemam svojih snova.
 Oh lele tugo do boga
 hilendarski podšišan
 pit ću napit ću se
 na drugo rođenje.

Blaže Koneski

BOLAN DOJČIN

Kad bijah prepun snage
 što nadolazi kao mutna matica riječna,
 kad osjetih se dostojnim za podvig,
 dostojnim za slavu,
 kad ojača mi glas za najdublju riječ,
 ruka za najteži mač,
 noga za najsigurniji hod –
 tad se slomih.
 Padoh kao trešnjevo drvo što sruši ga rod.

Jedna podrugljiva sjena otkrila mi trag,
 kao zmija u grobnu jamu uvukla se u svijest,
 zacrnila mi tugu, ukrala mi smijeh –
 da nepovjerljivo se osvrćem i mislim da razmišljam.
 Tada se oćutjeh sitnim i smiješnim i poniženim –
 istopi se snaga,
 klonuše ruke,
 pade mač
 – padoh bolan.

Bolan ležim do devet godina
 i poderah do devet postelja.
 Ne osjećam više zglobove svoje,
 razbacan sam po tvrdoj ledini
 u paklenu podnevnom prisoju,
 sav sam rasturen i rasut – od kosti do kosti,
 kroz kosti moje trava je nikhula,
 u toj se travi prisojkinje legu.

Ja želim groba tamna i studena –
nema kraja bez mojega podviga suđena.

Nepoznata ženo, jedina na svijetu,
sestro i majko moja, što stradala si mnogo,
ti što si osjetila muku do okamenjenja,
dođi, sestro zlatna,
saberu kosti moje pljesnive, ne grozi se,
sastavi me,
povij me sa trista lakata platna,
reci mi riječ utješnu,
uspravi me,
nauči me da opet hodam, majko,
daj mi u ruku mač –
da ubijem Crna Arapina.

Da umrem.

MARKOV MANASTIR

*Za grijeh, za sedamdesetero djece koja su umrla
kad je zidao zidine Marko
sagradio sedamdeset crkava.*

(Narodna legenda)

Sagradih manastir na skrovitom mjestu,
da dugo stoji osamljen,
da kazuje nekad o meni.
Rušitelji, nećete naći u njemu zlato i srebro,
već samo hladnu polutamu
ko u tužnoj duši

Kad sam prvi put stupio na prag predvorja,
ploče su bolno stenjale pod mojim nogama,
pa sam stao –
i tamna tišina potom prolazi do posljednje žilice
kao trnci što prolaze.
Dvoje svetaca, s dvije strane crkvenih vrata,
uplašeni pogleda,
ispruženim dlanovima pred sobom,
uzbuđeno me preduhitriše da ne idem dalje.

No čim sam stao pod svodove kupole
kao da sam odmah spoznao samoga sebe.
Pogledah dolje
i zidovi se pokrenuše –
nejasna prilika, pritajena u polumraku,
kako hodam dočekuje me,
pristupajući mi šutljivo i s užasom:
s izrazom lica na bezumnu patnju,
mračni ratnici s prekriženim kopljima i mačevima,
narikače nad mrtvačkim odrom,
probodenih tijela od strijela, na izdisaju,
zgrčeni u najvećoj mucu,
djeca izgubljena u vrevi
s vrbovim granjem u ruci.

Hodam, nesvjesno, uokolo
a cijelo me to mnoštvo okružuje,
isprepliće me u košmarni čvor,
šutljivo me slijedi i nešto čeka od mene.

Govorite! – rekoh.
No moj je glas srušio tišinu između svodova
i ostavi me samog ispred privida moje svijesti,
jer se je bešumno povukla
i opet se pritajila uz zidove.

Zastanem pred oltarom kao da se molim Bogu,
još nemiran.

I tada začuh jasno žensko liptanje sa svoda:
to je Rahila očajno podignula ruke,
lomi prste i plače
nad mrtvim mladencima, tuguje u kozmosu.

Izašao sam bezumno iz crkve
i dolje zakoračio.
I učinilo mi se kao da moji bokovi
postaju stupovi u hodu,
kao da sam zakriven kupolom,
kao da nosim u sebi hladnu prazninu manastira,
no svo to vrijeme znam –
tamne prilike šute u mojemu mraku,

nema bježanja,
nema oprosta i nema ostavljanja uspomena.

Govorim ja – upalite svijećnjak! –
no moje srce je ugaslo ognjište, pepeo u posudi,
hodam i osjećam:
nosim manastir u grob.

Aco Šopov

ŠESTA MOLITVA MOGA TIJELA

Vezilja si ove igre, ovog domorodačkog ritma.
Iz divljine krvlju me pozivaš, iz daljine;
Ka tvom nemoćnom tijelu žurim
ja nepoznat, gluh vodopad mjesečine.

Na tvom čelu visoko pasu plašljivi jeleni
ti imaš snažne ruke i duboko zarasle u zemlju
u tvom grlu rastu zelene trave,
tvoje su riječi suhe i čiste, ali nijeme.

Vezilja si ove igre, ovoj domorodačkoj pjesmi
i ne znam jesi li si moja noć, ili dan,
i ova gruda crvenice na kojoj ležim je tijesna
za ovaj moj veličanstveni poraz.

I JOŠ JEDNOM CRNO SUNCE

Ovdje na tebe sve smrtonosno sličī.
I ova vaga razbacana planinama.
I ova smola
koja se cijedi kroz grlo tri suha dola.
I tuga psa
niz prigradsko naselje što cvili
i ona na tebe sličī.

I ova stijena prskana vodom,
 voda koja se podaje ko žena
 da uhvati u zagrljaj
 onog za neukročenu žeđ životom plaćenu.
 I ova modrica kržljava i neuhvatljivo bliska.
 I ova stijena što nad njom zapljuskuje.

I ovi vinogradi i čokoti. I vina,
 točeni toplinom, žegom, vrelinom.
 I suša.
 I ovaj kamen jadnom dušom.
 I tri crna sunca, naših triju sinova
 žednih sred vinograda, čokota i vina.

I ovaj zvonik usred gustog drveća
 što moli i proklinje.
 I ranjeno jeca.
 I svatko što se dolazi u miru liječiti.
 I oči iskopanih sa starih fresaka.
 I ovaj zvonik usred gustog drveća.
 Ovdje na tebe sve smrtonosno sličī.
 I ovaj katran razbacan planinama.
 I ova smola.
 I s njom Velika zvjezdana kola.
 I pas niz prigradskih naselja što cvili.
 I taj u tuzi na tebe sličī...
 I ova zemlja meteža a jasna.
 I ova suša. I ova vrelina.
 I mora.
 I tri rane moje tri neizlječive riječi.
 O, crno sunce, ognju jeseni kasne,
 svjetlost na nas kaplje od davno ugasle zvijezde.

Aco Karamanov

PSALM ZA M-LLE LILI

Sada sam sâm u svojoj sobi i zato vam pišem.
 Moja je soba mračna, moja je soba tužna,

i samo moje žuto pero šuška po papiru
 veselo, ko zaljubljeni vrabac.
 Zato, *mademoiselle*, čujte moje stihove,
 iako nisu dovoljno izglađani
 da kaplju kao
eau de cologne,
 u vaše nježno, plus muzikalno uho.

Možda ću bit toliko prost
 kao škripa seoskih kola,
 a vi toliko lijepi
 s našminkanim usnama i dušom
 kao grčka naranča.
 Vi, što imate 32 zuba i haljinu u boji
 zarđalog zlata,
 vi, čije su grudi suviše tijesne
 da propuste sunce,
 vi, čiji glas zvoni
 ko tri havajske mandoline,
 čiji je glas sladak kao *mocca sorta*,
 čujte sada moje riječi, toplije od kozjeg mljeka:
 zar sam ja krivac što su ulice moje duše
 širom otvorene za ljude koji žele više kruha,
 više sunca i neba?

Gledajte, moje oči imaju sjaj
 vaših lakiranih cipela,
 moje se uši crvene od radosti
 ko socijalistička zastava,
 zato sam pijan od vašeg glasa i pogleda.

– Kako ste smjeli?
 – **No, *mademoiselle***,
 vaš mi glas donosi tri i pol kilograma radosti,
 i, iako ste dosadni kao stil Horacija,
 ja vas volim više od mojih čizama,
 crnih kao mrtvačka kola, pa i još više,
 više od moga psa koji se zove Bubu
 i precizno laje: av, av, av!

Mademoiselle, sâm sam u sobi
 i pitam vas:

zašto je vaš pogled sladi
od Nestle bombona,
zašto moj glas, koji zvoni ko seosko zvono,
treperi ko krezubi i bjelobradi starac:

Bonjour, m-lle Lili!

Ali vi niste sama. Kod vas je bal.
Kod vas je 15 gostiju, 1253 raskošnih riječi,
15 dobrodošlih i 15 kako ste,
15 cilindara, plus 15 praznih mozgova,
plus 15 debelih glavurdi,
kod vas je: bataljon fraza spremnih za start,
kod va je 15 po dvije ravno 30 bijelih narukvica,
kod vas je: bal, bal, bal!

Ali ja kod vas neću doći,
jer nemam cilindar, narukvice, osmijeh.
Neću doći kod vas,
ali ću vam napisati jedno pismo,
dobronamjerno, ko magareće uši.

A vi, ako mi ne odgovorite,
najest ću se konzerviranih sardina,
Fransis-Zamove elegije
i Andersenove bajke
od žalosti i kijavice.

I smrtno ću se razboljeti od ljubavi,
pa ću uzet moga psa Bubu,
poljubit ću ga u njušku
i zajedno zalajati od žalosti i ljubavi,
ovako:

Av, av, av,
Av, av, av!

SLUŠAŠ LI...

Slušaš li udare čekića sa čeličnih stihova
što iz moje duše odzvanjaju kao iz divljeg željeza.
Uklještio se njihov ritam kao plač golubova
što naviještaju u praskozorja nešto rumeno ili nešto sivo!

Slušaš li bičevanje rastresenih stihova,
po mojim krvavim grudima što ne znaju za laž,
dok se mrakom probija krik teških okova,
moja žudnja, ko junaka indijske sage.

Slušaš li korak mojih budnih traženja,
i ritam njihove vrele krvi ka vrhu što plovi
ko himna na plamenom putu, na suncu, danima!

Slušaš li glasove mojih mrtvih pjesama
i zov mojih misli?
O, moja je duša danas dobra i čelična i mlada,
kao prokleti vitez indijske sage.

Srbo Ivanovski

RIJEČ

Zatvorio sam te u kamen
kao u kutiju za dragulje,
na dnu kamena
to usamljeno mjesto ko *Soba* Van Gogha,
zatvorio sam te u šutnju, u svoju šutnju,
a eto opet si mi tu
kao izvor hladni
kao svježja kupačica među travom.

Dao sam te ognju,
o, da li osjećate taj slatki zločin?
Počinio ga samo onaj
koji je prenio oganj od pjesme do pjesme.

U mač sam te iskovao
u crveni mač s bijelim sječivima.
Jesi li ti sada taj slatki bol
što mi oduzima dah kad se nasmijem.

ISPRAĆANJE JEGULJE

Dok smo sjedili
čekajući jegulje da odu
zvijezde bdiju visoko
svaka ka svom mraku
okrenuta.

Razilazeći se među sobom daljine
kao ptice uplašene
razbuđenih tmina.

Ne znam gdje će jegulje stat
u koju se vodu ulit
njihova prošlost
ali one znaju put
svoga sna
imaju upornost koja će im
pokazati put povratka.

A ti imaš glas
što će obuhvatiti daleke bregove
da bi se vratio oploden
u jednom drugom vremenu.
Neka bude vidljiv barem onoliko
koliko i srebrn put puža
što na svježem dlanu jutra
nježno i uporno svijetli.

Gane Todorovski

KOD GROBA NEPREŽALJENOG

Kad dođe proljeće, tiho mi reci: ela,
il prišapni, da te ne čuje ranjivi,
u travnju proljeće nosi mijene bijele,
da znaš koliko joj zavidimo živi.

Ja ću se približit sa dva-tri cvijeta i travnju,
Travanjski nezaboravljena, travanj je moja bol;

Ljubljena, je li nisam tvoj nevoljeni
zar mora smrt rastanak da bude?

Bit ćemo sami, malo samovati,
sa svojim govorom šutnje natjerat ćeš me pričati,
ja ću ti možda povjerit neki nepovjerljiv stih
da mi kažeš: bolje je ovako, zar ne?

Pa ćemo zašutjeti. Možda je najbolje tako
da se prebole boli uzavrelih rana.
Na odlasku Zagubo, reci mi: voljeni moj samotnjače,
znaj, zaklinjem te, u Zaborav ne šalji me!

DODI U OHRID

Kad zorom zarudi srebrnasti istok
i nebom prsnu pozlaćene zrake,
kada sunce krene nasmijano, čisto
po stopama svježim i noći i mraka,
a jezerski vali u jutarnjem bljesku
počnu da se grle na obalnom pijesku
– ti dođi u Ohrid.

Kad čempres visoki, jablani kraj puta
zapjevaju s vjetrom razdraganu pjesmu,
kad u polju tihom zaleluja zlato,
a Drim zbogom šapne vrbicama na to,
Galičica pričom kad razgali grudi
i mir se tajanstven počinje da budi
– ti dođi u Ohrid.

Kada noćca mrka plašt baršunast baci
i danak se skriva iza snježnih brda,
kad zvon posljednji s obližnjih katuna zamre,
a svodom se tamnim mreža zvijezda raspne,
svijetom zavlada sanjarenje drago
pa čuje se samo šumorenje blago.
– ti dođi u Ohrid.

U večeri tihoj, prigušenoj, mirnoj,
kada mjesec svodom neumorno šeta,

a zvijezde male u toj tami krasnoj
ljepoti su našoj nezadrživa meta,
u odbljesku čudnom kad jezero sjaji,
a okolo svijet sebe kada taji
– ti dođi u Ohrid.

Mateja Matevski

DRVO U DOLU

1.
Ima jedno malo drvo
usamljeno i ružno se njiše
u dolu crnom čemerom crnom

Dvije grane ima i truplo i šutnju
i nalik je jako stradalom čovjeku
zakovan i zakopan u zemlju

I ne pamti mnoge dane
ni snijeg ni kišu ni vjetrove ni trave
ni ptica u njemu gnijezdo ne savija

Stoji tako gol kao križ
i ko čovjek zakovan u zemlju
mrtvac čini se u lice ti se smije

Pjeskovita usta i truplo od kamenja

2.
Ovo suho drvo i samo
ima oči južnih vjetrova
što gledaju preko mnogih zalaza

No vjetrovi ne dolaze u ovaj dol
zaboravljen od boga i od sviju
u mraku što se ledi

I vode i tamne se stijene ruše
s krikom zvijeri
da glođu kore

A ono čini ti se stoji u letu
hrane ga vjetrovi sneni
koji gledaju iza mnogih zalaza

Ni zalaz nije zalaz u ovom dolu

3.

Jer gdje nema sunca nema ni praska zore ni zalaska
ni mrak nije onaj mrak pred kojim se plače
ni prostora nema ni vremena ni osamljenosti

Sve je gluho. Ne postoji ništa
A drvo ipak raste. Polako raste
Ne znajući

Ondje samo zemlja pritajeno govori
kao da se ništa nije dogodilo
I ima jedan tanak izvor u njoj
što sve zna

MAJČINA SMRT

Trenutak je bio ono što se dogodilo
zaustavljena slika bijega u sjećanju urezana
Okrene se ka zidu sestra
Koja smiješeći se reče da je vrijeme za večernji lijek

Preumorna i ispunjena onim što nije vidjela
od riječi glasa drhtavog dodira
dlanovima po oznojenom čelu
Možda predosjećaj onog trenutka
da ne podijeli s voljenima
bar onda da ih ostavi dalje od užasa
I kad smo izašli među mirise ljetnje noći
nismo znali da smo ponijeli zadnji uzdah
njen među sjenke i onaj pogled što ih skupljaše
udaljavajući se tiho po putevima zadnjeg muka

Zatim je sve bilo rastanak s nekim koji više ne postoji
 uvučen zauvijek u vlastitu tišinu
 Skupljene usne uvenule prihvatile su osmijeh
 a kapci pogleda pred zgaslo sunce

Sada se dijeli tmina Svjetlost se dijeli
 u zemni san minerala
 U korijenima
 U ćelijama
 što se u njima topi
 Duga noć na koju kucaju
 bol i vrijeme što nas sve pobjeđuje
 osim treptaj neugaslog srca
 Sve još

Georgi Stalev Popovski

GRIGOR PRLIČEV

1.
 Raskopčać se muški
 i ostavi da te strijeljaju
 raspojasani vjetrovi
 nek te odvedu što dalje
 od lažno srebrnih noći
 podalje od jedne vječnosti
 od samoga sebe

Pogledaj u dlanove:
 nosio si vlastitu sudbinu
 slijep za nju
 slijep za još jednu tminu sljepoće
 usred tih raskršća
 u koje si se sakrio
 uznemiren i preplašen
 za toliko godina...

Osjećaš li
 kako se zemlja čupa pod tobom

i rađa mrtve embrije?
Klekni pred *ovu zemlju* posnu
i moli pustu
da primi tvoj korijen
da postaneš stablo vječno
pojeno žumancem
za sve vjetrove skamenjeno
za sva sječiva...

No kažeš
izgorena je ova duša – patnica
i nemoj je silom nasmijavati
da ne puknu usne skorene:
ime si nam ostavio
sudbina ih pomiješa
i sad ne znamo tko smo!

Plači bezimen Bezimen
iako znaš da gavran
nikad nije graktao sam nad sobom
plač neka okameni zgužvano srce
za sva srca skamenjeno

GREŠNIK PRED SVOJIM KRIŽEM

Najde, žali me, Malino mome...
(narodna pjesma)

Ne plaše se okrvavljenih zvijezda
ta ponoćna čudovišta
što se kote u kugi
i izdišu prokletstvo
svom sjemenu rodnom

Nisam htio da me djevojka žali
jer sam se vidio ispijen
u njihovim užarenim kiklopskim očima:
molim za sućut
ovoj trudnici ispod mene
bremenitom živim mrtvacima
očarani njihovim izbrisanim postojanjima

S golim noktima isklesah kameni cvijet
 no ne znam tko će otkameniti
 njegovu zamrznutu rosu
 Znam da na njegovu dnu
 kaplju izgorene grude
 i istečene oči mole Božjeg čovjeka

Zato sam i ja ljubio mrtav ljut kamen
 i na njega zaboravio
 ovu prostranu stjenovitu snagu
 izgovorivši da mu ulijem svoju zlu vrelu krv

Zato smo u ovom kamenju ostali
Ja i ti brate?

Ljuben Taškovski

VEČERAS BIH OTPUTOVAO

Večeras bih otputovao u Solun
 I popeo bih se na Beaz Kule
 I zapjevao jednu očevu pjesmu
 I ušao u vjetar
 I ušao u more
 I gledao kako se ulijeva
 Vardar u Egej
 I pretvorio se u galeba
 I otputovao u Kavalu
 I tamo bih pjevao
 I tamo bih pjevao
 sve dok mi srce ne postane plamen
 a glas grom.

TAJ DAN, DRAGA JULIJO

Taj dan, draga Julijo,
 cio se je jug topio u jesenskom zlatu,

u sjaju sunca.
Sve ptice bile zaljubljene,
Život teče
i nikad se ne mogu sjetiti
tko je prvi tko je drugi
izgovorio tvoje florescentno ime.
Na zemljopisnoj karti
koju smo zajedno nosili noću
tvoje ime je bilo
pretvoreno u veliko sinje jezero,
a tvoja ljubav
u duboko južno nebo.
Taj dan, draga Julijo,
sve su rijeke bile zaljubljene
u tvojim bijelim rukama.
Umrijeti,
nikako ne mogu
dešifrirati glas južnih ptica.
I još ne znam
da li su te spominjali u pjesmi
ili prokleli svoje majke
što su ih tako daleko od zemlje rodili.
Bezbroy rujnih vodoskoka
viču u bujnim bijelim oblacima
ta noću nam se pričinjava

kako psi laju,
dok je svijet bio nalik
na moju majku.
Taj dan, draga Julijo,
zvao sam te na sav glas,
zvao sam u daljinama.
Kiša je padala
i gledao sam kako raste
lišće na pitomim smokvama,
i gledao kako se zemlja otvara
i gledao kako šipci cvjetaju.
Taj dan, draga Julijo,
koji je kao naranča bio rumen,
izgovorih bezbroj puta
tvoje florescentno ime
i stavih u svoje srce da šuti.

Vidoe Vidičevski

PJESME ZA TRI PLANINE

Divlji konji dojuriše
kopitima oštih školjki
i za sobom ostaviše
pepeo i škarice
koji su nadrasli kulu
ta bijeda
je udarila o stijene
i ribe obezglavi.

Lopovi su nepozvani došli
pred zalazak sunca
i na brijegu
ugrabiše naše bogatstvo
i bijelo su kamenje
poprskali
krvlju pitomih ptica.

S velikim tronožcem
od usijanog čelika
podijeliše našu zemlju
i u planinama ostaviše
tragove.

Blizu Bakavskog mosta
dogradiše kule
s okovanim prozorima
i oko njih
ispraviti će tešku ogradu
od suhog bora
i crnog čelika.

DALJANKI

Silni vojnici
su bacili čelična koplja
u naše neograđeno dvorište.

Gore se oglasio tutanj
i brazde modrog plamena
pokriju plodne oranice.

Dolinama
dopre miris badema
i svi su stali
pred uzvišeni plamen
i nitko nije zakoračio
k ognjevima.

Bijele vezice
donesoše daljanke
i sve pokrile
klasjem zrelog žita.

Gornjenci siđoše k njima
i sakupiše klasje.
Po leđinama
izvezoše igre crvene
i kopita
raziigranih divljih konja
odvojivši plodove.

Još nesakupljen vrh
zmiје se izgubiše u svoja
najudaljenija legla
i onda
i gorčina ispari.

Po velikoj vršidbi
gornjenci navijestiše mir.
Mlade daljanke
dopjevale su nedopjevane pjesme.
Nad njima nedogorjelo drvo.
Među njih leglo je smireno sunce.
S njim ne osjetismo
zalaz mjesečine.

Ante Popovski

MOJA PLAVA PTICA

Lako ćete prepoznati moju plavu pticu:
ona ne kljuca kore i plodova voća
ne zastaje na planinama, ne slijedi strvinu i kosti

– moja ptica nikad ne silazi s nebesa...

Moja ptica pokrštava nebeske barbore,
svjetlost pretvara u pismo naspram kojeg
bijela kao kost, hladna kako korice

– izvjesne pustoši kroz nas...

Toliko visoko, čak do zvijezda,
mogla se uspet samo riječ,
moje plave ptice:

– kljunom zvukova, krilima glagola...

NASPRAM NEDJELJI U STAROM OČEVOM DOMU

Doma, otkad pamtim, ispred svijeće
stoji neka drvena kutija
i na njoj izrezbareno korijenje i grožđe.

Pala prašina i pokrila lišće grožđa,
kao ona tamna sjeta
što sad pokriva lice moje majke

U kutiji još uvijek stoji
pismo moga oca
kao neko ohlađeno sunce

i treba samo neki sumrak naspram nedjelje
da budeš u svom rodnom domu
i da osjetiš ta neuka slova iz pisma
kako uznemirena kucaju čekaju da im otvoriš prozore

da bi napustile svoje daleko vrijeme
i zaplovile u beskraj
gdje nekada
nitko nije znao za pepeo!

Ilhami Emin

CVJETNI DOM

1.
Naš dom je cvjetno stablo
dok ga sijeku
plače
kao da je srna.

2.
On je jedini,
izgrađen na jedinstvenom
stablu na kojem sjedimo
i siječemo ga.

3.
Njegova vrata
se otvaraju samo za one
koji gledaju
a zatvaraju se
za one koji danima i noćima
žive na nebu.

Kad stupite na prag
ovog doma
ne kucajte uzalud
neće se otvoriti
jer niste ni svjesni
da ste u njemu

4.
Imamo jedinstven dom
kao svijet širok,

lijep ko dijete,
strašan je ko naša mržnja
što ga svakodnevno zagađujemo.

ZULFIĆAR

Prorok Muhamed
Aliji
prije nego što mu dade
sablju imenon
Zulfićar
najprije se pokloni
i
... ni jedan Božji stih
nismo izrekli, zatim
ljepši stih
da ne izgovorimo...
reče i osjeti
kako mu se u najcrnijoj točki
u srcu rascvjeta ruža.

Jovan Koteski

SUGLASNIK

Slavujeva se žica tani.
Prema položaju zvijezda
otvaram ti kutiju
dragocjenih sitnica
iz abecede tvog tijela
čitam Evinu tajnu:
čujem dubok glas Gore
dok hitra riba prska dlan,
ne znam kako započeti
dvojni ljetopis?
Jedna ruda se miješa s drugom,
otrovno se ulje prelijeva

u nezasitnu igru,
skulptura životinja
zapaljena su živa božanstva,
vjeruj, ukrali su mi
skupocjeni suglasnik od riječi.

DIJETE KOJE PLAČE

Ti si obespravljen, mali,
ti plačeš. Tvoj mek plač
otvora kameno srce.
Krvavo sunce će zaći,
iza mora, iza bijelih stijena.
Preko one planine
Majka će doći vezanjem premorena.
Kad žetvom odsanja glad
svijet je sasvim gluh
da bi čuo naše srebrne glasove.
– Šuti mi, malo moje, šuti mi.
Večeras ćemo brojiti crne grede
i zvijezda će pasti u naš dvor,
a kao mrtvac će ležati pšenica
žuta od suše, suha od gladne godine.
Ti si obespravljen, mali,
ti plačeš. Svijet je posve slijep
da bi ugledao našu tugu.
Majka će doći vezanjem premorena
kad će sve sjene niknuti iznad zemlje
kao čiste ikone, kako žile gladne.

Danica Ručigaj

ŽENA

Žena sam.
Tvoj dah donesi
ko južni topao vjetar

popit ću tvoje proljeće
da me oplodi.
Tvoj dah tražim
da nebo osjetim.
Natopljena sam kišama
koje su te dojile
da odrasteš.
Ljepotu mi daj
daha tvog
žedna sam.
Nadoći ću ti
da odrasteš
s rukama pretopljenim
u žeđi za pojilom.

U KATLANOVU

U pogledima našim
iznikla su sva sunca tada
sjećaš kad se oči nisu mogle
sklopiti zbog našeg sjaja
jer bi nas boljele od usijanja.
U pogledima našim
izrasla su sva zelenila
tada na onoj planini
gdje smo odnijeli sva sunca.
U pogledima našim
su se tada rodila sva naša djeca
sjećaš se i umrla.
Kad su se sunca umorila
u očima našim
sklopili smo ih tada
pepeljene su naše oči.

Petre M. Andreevski

NA GROBU DENICIJE

*Čežnjući za njom često sjedim
u njezinoj sjeni...*

Stari Zavjet

Nada mnom sivi oblak i siva ženka orla
dogovaraju se za nešto
a ja mislim da me kod tebe
kleveće, Denicija.
I sve kule vidjeh i podnevne topole
bijahu ko tvoja snaga, Denicija.
I sve vreline koje sretoh i žito lelujavu
bijahu ko tvoja kosa, Denicija.
I svi otkriveni suncokreti i svjetla puškarnice
bijahu ko tvoje oči, Denicija.
I sve zalaske što sam sreo, sve presječene lubenice
bijahu ko tvoja usta, Denicija.
I sve mjere uroda žitna, sve kruške kantarke
bijahu ko tvoje dojke, Denicija.
I sve milo što me mimoišlo i otpetljano krilo
bijahu ko tvoje trepavice, Denicija.
I svi otvoreni prozori i nepročitana knjiga
bijahu ko tvoje grudi, Denicija.
A sve napuštene mamuze i ulari
bijahu ko tvoje naušnice, Denicija.
I sve što čuh o ljutim planinama i morima
bijahu ko tvoji kukovi, Denicija.
I svi viđeni maslači i ralice pruga
bijahu ko tvoja stopala, Denicija.
A vidjeh što vidjeh i ništa ne vidjeh
jer se po cio dan penjem dušama mrtvaca,
po cio dan silazim po kiši i magli
i svugdje kasnim da te vidim.
Potom se ježim misleći da ćeš proći
i sve gradske ulaze otvorene ostavljam
da mi se možeš vratit u svako vrijeme.
Ti me prezireš i sa neba i sa zemlje,
a meni ne uspijeva uopće reći ti
da i moja smrt počinje tvojom

i blaženo je živjeti, još blaženije umrijeti,
mислеći na tebe, Denicija.

ZAKAŠNJELO OPLAKIVANJE

1.

U svim našim carstvima carica si bila
svi su te uljepšavali za me
da te volim ko i svi.

2.

Ptice se pak vraćaju
međ svoja krila
(ti nemaš strane
da se njima okrećeš)

Opet se trave penju
ka višem divanu
(da negdje te ugledam
i dva izvora dozovem)

ipak oko sela
jablani love se
(bre, naša igra
ponavlja se bez nas)

3.

U svim našim carstvima carica si bila
svi su te uljepšavali za me
niti da te imam
niti da te nemam

Vlada Urošević

ŽUTO POPODNE

Nemojte nikad čekati
nekog nedjeljom popodne
kad su zidovi kuća
kao skloništa
prostrti na suncu,
sami.
Onda dolaze sumnje.
Ako ste sami nemojte žuto popodne
da vas zatekne u sobi
u njoj spavaju žuti stolovi
da proliju u tišini
žute obrve i sumnje.

U žutom popodnevu
kad su zidovi kuća
poput korica knjiga
zaboravljenih i žutih,
ako ste sami
nemojte nekoga čekati.

BIJEG

Skriti se trebam, skriti se, snaći se,
da ulaz nađem, da put nađem. Moram
pobjeći pred gluhim sviračem ludih gajdi
pred dlakavim paucima, pred brodovima što gore,

pred lutkama s glavama beba slijepih,
pred lišćem što u padu postaje olovne ploče.
Gdje god da stanem stopalo se lijepi,
nebo se ruši i zrak je gorak.

Neizvjesnost se otvara odjednom ko bezdan.
Budim se u prljavom i nepoznatom hotelu.
Nikog ne poznajem i uopće ne znam
kako da se od javnosti skrijem, preplašen i znojan.

Same Limani-Žarnovski

GOSPODINE

Posudi mi zdrava ptičja krila
 Da letim nebu k oblacima
 Da pronađem bremenitu kobilu
 Da joj magični prsten ukradem
 Skriven u lijevoj nozdri
 Dok spava

Ljutu papriku prinosim gubici
 da kihne tako jako – da se nebo zatrese
 Da izleti prsten ko užarena munja
 Da udari u modru plećku oblaka
 I da ga ko čarobnu zvijezdu zgrabim u ruke

Od njega neću tražiti ni srebra ni zlata
 Ni čarobni dvorac – ni silu nadprirodnu
 Da ostanem bijednik kakav sam!

Samo to ću tražiti
 Da mi trnovit put osvijetli
 Do Majke naše rođene
 Nama – njene izgubljene djece
 Obilježene crnim madežom na čelu.

PLAČI SA MNOM

Ristu Đ. Jačevu

Ni traga mjesečini

Zvijezda repatica prelijeće iznad Vražjih grebena
 Netko se na raspadajućoj postelji bori za dah –
 Netko će noćas umrijeti na putu progonstva
 A neko se kraljevstvo s velikim gusarskim brodom
 priprema skočiti u more u drugom kraljevstvu od davnina srušenog
 Što dopire do oceana s potopljenom prijestolnicom u dubinama
 S odgriženim palmama gladnih morskih pasa na bregovima
 Oluja na kopnu – oluja na nebu...

Bliži se
Čitaj spaljena krila sela
Što su ostavljena široko otvorena vrata s ludim uzvicima
Po tko zna koji put gdje se je iselila Zora
U vrtoglavom bijegu ka progonstvu

Kad osvane
Okreni se zadnji put spaljenim naseljima koja izgaraju
Kako bi vidio ružan profil svog razrušenog doma
Koji tinja u pepelu koji se dimi još u daljini
Što brzo *hvata maglu* iza granice
Ka prokletstvu s razapetom njuškom zmaja!

Ništa ti drugo ne preostaje
Osim da sa mnom liptaš i plačeš –
Do groba!

Petar T. Boškovski

POSTELJA NA ČARDAKU

Dijete ne želi spavati
i kapke ima
zatvoren let ptice

Na čardak je bačena
prokleta tajnovita magija
niti plamene u zraku maramica

Prostorom se širi zaraza
onog što si misliš da vidiš
ali vidiš prvi put

Dijete ne želi plakati
no koga poslati
kad vjetrovi umiru

Razdražljiv je lavež
negdje u srcu noći
glas mu se vraća udarajući u grlo

Nebo iz zemlje izlazi
iscijeđeno žutim ranama po tijelu
od svakog ukradeno po jednu

Dijete gleda zvijezde
a toliko puta su mu rekle
ako svoju vidi umrijet će

Ali možda je već red jednom
da zemlja promijenjena otvori oči
pred kljunom crvenog pijetla u dvorištu

Jer tko zna što može biti
dok na čardaku još uvijek nema
toplih struja sna.

ZAPIS O UKRADENIM IKONAMA

Nestane iz naše crkvice
ikona Bogorodice
što bijaše postavljena
u vanjsko predvorje
da bi se ljudi krstili
i u prolazu.

Nismo joj uspjeli darovati
pletene vunene šarene čarape
što ih obeća majka
da me iscijeli
jer sam bio bolestan.

Stavili smo ih ispred svetog Đorđa,
da ih predade
i prenese
našu molbu za oprost.
No i ta ikona nestade,
a amanet ostane.

Sa svetim Nikolom se dogodilo isto,
pa već odavno

nije postavljena
ikona u predvorje.

Tko su oni bili
što su iščupali ikone
iz prostora povjerenog nam života,
da ih pretvore u roblje
svojih uskih pogleda?
Oni su neljudi
koji bi nas odstranili
i od najdraže potpore
da im se čini
kako su iznad nas.

Ostade dužna
moja dječja vjera u čudesa
vjera što me spasi.
Od tada, u mom životopisu,
ona shrvana leži
jecajući kao čovjek
sa slomljenom kičmom.
A tako jako mi treba
treba mi sada, u starosti.

Ivan Čapovski

LIJEPA RAZDELINA

Kad je u polje silazila
tada je selo ugrijalo proljeće,
tada su ravnice Vodena
i put kojim je hodala lijepa Razdelina
bili sivi ko olovni rastanak.

Skrivala se međ nevoljenim cvijećem
i crnile su se masline,
sušili javori,
lijepe žene Egeja...

Kad je ulazila u rijeku
začudo je bila plava i živa
iako je ženu ukrašavala crnina,
samo su joj lice i oči sjale na suncu.

Preko rijeke su otišli zaljubljeni
te ljetne amajlije s njene ogrlice.
Godinama čeka da kucnu s neke granice
tri vjetra koja će opasati i njeno drvo
da je na trenutak odvoje od crnine,
na trenutak polje pod planinom pozeleni.
Crnila se jedino na vodenskom putu,
lijepa Razdelina...

Nasred rijeke stajaše lijepa crnina,
žena Razdelina.
Tada sunce, samo za jedan mig,
strgne haljinu
da bi je imala ko mušku težinu na sebi,
lijepa Razdelina,
na početku rijeke i kraj puta,
seoskog izgorenog zelenila...

Može bit ovdje na ovom raskršću
nešto je živo hvatalo njene noge
i tako probuđena samo je žarku vodu
ponijela kao vodu života,
noseći ju drugim rijekama i praskozorju.

I crni je dan zelen
kad je izlazila u polje,
kad je dozivala rijeku da teče niz njenu crninu,
lijepa Razdelina,
lijepi izvor egejske zemlje.

PJESMA O STAROM HAJDUKU

Moj djed je bio mlad
kad je poželio izmjeriti svoju zemlju:
išao je duž mora petnaest dana.

Popeo se na planinu,
osvrnuo i rekao:
malo dana.
Hodao u širini
sve dok je slušao pjesmu svoje majke
osam dana.
Popeo se na planinu,
osvrnuo i rekao:
malo hodio.
Uzeo maliherku i redenik
i pošao naći mjeru za svoju zemlju.
Puške su se izmjenjivale u rukama,
redenici su se kidali na prsima
nigdje zaklon da nađe.
Kad je pao zahrđalim oružjem i srcem
rekao je:
da imam još jedan sunčan dan
stavio bih mjeru Makedonije.

Mihail Rendžov

SILAZAK S KRIŽA

Kad su ga skidali – plakali su.

Križ mu na pticu slič
Iz rana mu mirta teče
Na licu,
ah,
na licu
Žuto voće međ dva reda zvijezda
Anđeli mu slijeću, bijeli bosiljak mu cvjeta.
Anđeli mi slijeću, bijeli bosiljak mi cvjeta
Na licu,
ah,
na licu žuto voće međ dva reda zvijezda
Križ mi na pticu slič
Iz rana mi mirta teče.

Kad su me razapeli,
Ah,
kad su me razapeli plakali su.

NEIMENOVANA

Rodih se jako star.

Da ne budem besposličar
Orao sam sjenku ispred sebe
I sadio voće na sjenci

Od sredine svakog ploda
Vadio sam po jednu riječ
I tu sam naučio govoriti
A od mene se je naučio i cijeli rod.

I kao što sam mladovao
I kao što mi se tijelo cijedilo – zemlja
Voće se počelo sušiti
Sada sam dijete dojenče
Što se vraća
utrobi majci
U onoj prečistoj kapljici vode
prvog dana začeća.

Sretan
Bestjelesan.

Radovan Pavlovski

MLADIĆ KOJI SPAVA U PODNE

Zvuk smrti
zanosi te u san
O mladiću
probudi se

Imaš polje ozvučeno biljem i motikom
 Jutarnje sunce je velika trpeza
 na kojoj orači lome svoj kruh
 Podne krije crne konce noći
 Ti si pod sebe zakopao kamenje i mjesečinu
 Deset konjanika iz zasjede
 dolijeću poput valova straha
 Nježna biljka vezuje ti prste za zemlju i ne pušta te
 sve dok joj ne udijeliš
 zamračen poljubac usred podneva
 Iz trave se diže kor mrtvih ljubavnika
 Probudi se o mladiću
 Moj brod izgrađen od vinove loze
 promuklim glasom je na moru
 Ima trenutaka kad je sve mrtvo od sna
 Ima trenutaka kad se pitam jesam li lud
 Večer je
 I dolaze mnogi ljudi da te probude
 Ti rišeš kartu zvijezda
 i dišeš duboko
 Probudi se o mladiću
 i ispričaj nam snove
 pa ćemo na lijepom konju odjahati do Železne Reke
 da nas osvježi vjetar s vodenica
 Ranjenim cvijetom zakopčavam košulju od vjetra
 i ulazim u kuću o ljubavi

 Kaži kakvim se pićem služiš u snu
 jer se ne budiš o mladići.

MAJA

1.
 To je bilo prokletstvo da sam danju gledao zvijezde.
 Približavam se i moji su prsti puni mraka i govora.
 Ko skitnica sam se bojao leći na put i zaspiti
 jer su me mogli sresti carski mravi i raspore kožu
 A ti me uspinješ u zrak
 i ko ptica stojim na tvojoj kuli
 a preda mnom koja duša gasila je grom

koji svijetli u oblacima.
 Izabrali smo mjesto. Široko mjesto za vrtove i zvona.
 Ušao sam kao berač u vrt ispunjen svirkom
 a ti puna voća. Oko nas zabilježih tragove kradljivaca.
 Zora je prolazila prstima. Zrikavci pod zemljom zakopavaju
 bijelo cvijeće da zima ne ostane bez ljepote.
 To je bilo prokletstvo da sam danju gledao zvijezde
 Čisteći put da ti se ne dogodi zlo;
 u zraku sam slušao plač našeg poroda.
 Uništio sam svako drugo bogatstvo
 da bi se vidjelo naše čisto bogatstvo
 s požarom u srcu.
 Ruke sam spustio na zemlju jer si dolazila ti
 O, ponosna zvona što njišete nebo
 namirisano majčinom dušicom.

Trajan Petrovski

IGRA

Bijeli konj dobra koljena
 pleše proplancima mlade udovice.
 Dodirujući ga slabšnim rukama
 i veže svoju crnu maramu
 oko vrata, umjesto kolara od užeta
 želeći s njime podijeliti tugu.
 Onda jače zarže bijeli konj
 i zarže žalosno, užarenim treptavim pogledom
 da bi podsjetio tu glasnu tužaljku
 kako ga je krotila po nabujalim travama
 kako pojila čistim gorskim izvorima
 dok je gorila žarom prve ljubavi.

Bijeli konj bez uzdi i domaćina
 pleše proplancima lijepe udovice.
 Dodirujući ga podgorjelim rukama
 i prostire svoj crni prsluk
 točno na sedlo, preko znojnih slabina,
 misleći ugrijana on razigran bar da ponese
 djelić tereta njene samoće.

KAD ME NE BUDE BILO

Mojim najbližima

Kad me ne bude bilo
Kad sakralna svjetlost propjeva
nad mojim prahom.

Kad vam prepustim ove predjele
po kojima sam dizao velike težine
zbog ponašanja vaše presvijetle savjesti.

Kad vas oslobodim zauvijek
svojih duhovnih zaduženja.
Kad vas jasno prepozna grom
koji je razumio moje čovjekoljublje.

Odstupite pred pohvalama
Poklonite se temelju.

Ako osjetite slabost i strah
poduprite se mojom bujnom planinom
Ona nikad neće žrtvovati
moj dječji plač.

Bogomil Đuzel

LJUBAV

Odmarajući se od vuče letećih splavi djeda Noe
gugutajući pod njenim prozorom
Noću sam se zatvorio u san ko u kavezu

Kad shvatih da sam zaljubljen u tu Ciganku
htjedoh je ubiti
da bih zadržao bezuvjetnu slobodu

No njezin se dom pretvori u krater bez dna
da bi kroz njega provirio ko u bunar
predak s drugog kraja neba

Ne padoh. Odrekoh se nje slatkorječivo
i od tada ne znam ni za šta
Kad završih s njom, završih i sa sobom

Sloboda postade međuzvezdana praznina.

ZIMA

Urezao sam u potporne grede likove predaka
da brane kuću od uroka
spustih svetiljku
U najtamnijem kutu zapalih tajni plamenčak.

Nebo se vani smežuralo ko starica
ne znaš da l plače il se smije.
Vjetar sada plače promuklo
izbrazdan od vučjih zavijanja.

Čekam da dođe troglavi konjanik
da ponese predio na ramena
da mu štit postane dîga
a kuća da mi izraste u goru.

Petko Dabeski

ČAS I TRENUTAK

Čas je, kad se svaki čas
i golim okom primijeti
kako odrasta
svaki list drveta
I kako se isti smanjuju
prozirni između lišća krošnji
Trenutak je, na slici
kad gledam staricu
iznad svojih sto godina
s vrtnom motikom u rukama

zgrbljena, prignuta zemlji,
kako kopa
I u trenu, kad mi se otrgne glas:
ljepotice, ljepotice!

ČUVARI TVRĐAVE

Hitri i uigrani
Vješti svakim oružjem
I snu na trk, u koraku na skok

Sablja ih ne siječe, metak ne probija
Zemlja ih ne drži, ne prima ih postelja

Bolest ne poznaju, slabost ne priznaju
Umiru na nogama, od bahatosti
ili od strepnje za revnošću:

kroz brisani prostor njihovog nišana
da pile ne preleti
Nad njihovim nadgledanim imanjem
da ne prođe
anđeo čuvar neprimijećen.

Čedo Jakimovski

FRESKA

Usred crkve sam sâm
I anđeo sa zida
kao zlatni vitez nad vremenom stoji
Pred izvorom vječnosti doji mi vid
odavno naslućenih ali njene boje

Vrijeme ga želi spepeljiti ali izgara sam sebe
s plamenom što mu liže iz ognjenih usta
Ptica sna ga po čelu grebe
i sa cvijetom plodi beskraju pustoš

Na mraku i zaboravu O anđele zlatni
tvoj nemušti jezik govori mi znakovima
krv nogu na pustom i mutnom putu
bit će sjajna zvijezda što će me u sjaju useliti

Na putu izvora s vatrenim strijelama
straha ubijam zmijsu prije nego me ujede
iako smrt upisuje na mom čelu
ko je pobijedio mrak od svjetlosti će nestat.

LESNOVSKA ZVONA

Koja je zvijezda noćas umrla pa bezumno tutnje
lesnovska zvona Da li je nepoznat praznik
mrtvih što se podižu i bijelom maglom
ukrašavaju usnule i prazne prostore

O da li se u meni budi zaspalo more
i kao prastara životinja venama mi skita
Sve je zatvoreno
Put ni dolje ni gore
ni u sebi ni za sebe
Samo ko sjena žuri

niz moje izgnanstvo jedna čudna tuga
i lesnovski borovi ih kite s većim sjajem
Ja sam izgubio svaki trag mladosti
Zatvoreno je sve i svaka je riječ izrečena

Da nije noćas netko umro pa bezumno tutnje
lesnovska zvona (Sred bespuća stojim izgubljen)
Dok žive čudne snove sanjaju
moja zvijezda je umrla na istoku.

Risto Đ. Jačev

ANĐEO NAD KRISTOVIM GROBOM

Posve tiho
kroz teška vrata dođoh do njega,
i gle čuda:
anđeo se pretvori u grob
i sruši se poput mrtve ptice.
A od mene se, umjesto boli, otkide pjesma.
Bože, Bože,
tko je taj što ga može uspavati?
Otvorio oči,
gotovo te strijelja njima,
ne, on samo pije moje riječi
koje kao da iz groba dolaze
i potajice se poigrava žutom krunom na svodu.

Osvrćem se
iz njegovih usta čujem svoj glas:
»Od praiskona bdijem nad robom,
kao novorođeno čedo te čuvam...«
Koje je ovo čudovište, mislim,
što ono traži u mom hramu,
i posve tiho kao iz teškog sna ustajem,
i tamo na zidu uspravio se on,
postavio se anđeo gordo
usred tišine stoljeća
poput vječnog stražara nad Kristovim grobom.

Misleševu, 1890.

SVETA ŠUMA

Ima jedna šuma u kojoj se mrijeste noći,
jedan bistar potok,
crvena voda okićena algama,
pokrivena strehom od prozirnog pijeska.

Postoji jedna crna tamnica, mračna kula
u kojoj su bijelim pticama

cvjetnim prahom sapeta krila
kao lancima noge rasnih konja.

Ima jedna šuma, u mojoj duši,
prokleta iskra, uzavreli katran,
gdje se bilje na tihom vjetru leluja
poput začaranih vila,
i jedna slika moje mrtve sestre,
moga mrtvog oca,
moje puste zemlje,
i postoji jedan lik, lik moje tužne majke.

Ima jedna Sveta šuma, vječna šuma
sa sivim kamenom jeseni
i čemerom u duši.

I sve je tu, i sve je tu,
samo sam ja daleko u vlastitoj ruševini.

Risto Vasilevski

TAJNE HRAMA

Na početku u Hram su ušle svete tajne.
Zatim, kao pred samog Gospodina,
počelo je pristizati puno ljudskih,
ovovremenskih, ovozemaljskih tajni:
o tajnim mržnjama,
za neuzvrćene treptaje ljubavne,
za poljuljane prostote uma i duha,
za poroke tijela i duše,
za otkazana djela dobra,
za grijehе učinjene,
za pretjerane radosti,
i za prespavane pakosti,
za doživljene i učinjene zločine,
za moć i nemoć,
za bezčaća,
za nedoumice i bespuća,

za prekršene zakletve,
i za ne daj bože izgovorene kletve,
za učinjena nevjerstva,
za sve što život znači
i ne dovede pred zid
što se ničim ne može preskočiti.
Nižu se tajne za tajnama,
i ni jedna nije izašla iz tame
da zaslijepi svjetlošću,
ili da ushiti svojom tminom.
U Hram se ulazilo
kao pred Božji sud,
a izlazilo s mnogo oprosta
i s mnogo nade,
što je svih vraćalo u novi život.

ŽICE HRAMA

Okupan izvana suncem
osvijetljen božjim stadom iznutra,
oživio je Hram kao dio svaćijeg života.
Za svaki blagdan, za svako blagovanje
otvarao je teška vrata
i primao čeljad što je žurila
k njemu s malim i velikim darovima,
s raskošno ukrašenim pogačama,
s bokalima vina, s čupovima vode,
s punim košarama i zavežljajima,
i uzbuđenim trepetom u grudima.

Uvijek je dvor bio ispunjen:
svadbama, vjenčanjima, krštenjima,
dugi božji redovi i pričesni,
Umilni napjevi zбора,
blagozvučni glasovi svećenika,
i dječja vrevа i zvonjava u trenucima
Cvjetnice.

Uvijek tužna lica na spomen mrtvih,
plač i suze na pogrebima.

I ispovijed, ispovijed,
traženje svega smisla,
u strahu od svakoga i svakom,
s punom vjerom u Boga.

Dimitar Baševski

ŠKOLJKA

U tebi ko u sedefu leži moje srce
s jednim otvorom ka plavom
svijetu nepredvidljiv i šutljiv
što čeka trenutak da rani sa zrnom pijeska
sa šrapnelom, psovkom
I ne izlazi van iz ljušture
Pritaji se osamljeno
U tajnovitosti i povrijeđenosti
liže si ranu
I sred tmine mora cvili
izbacuje iz sebe blještavo, tajnovito i najmudrije
U grču, skrušen od bola
oblikuje savršenstvo –
biser što zatvara ranu
što skuplja svemir u zraku
u zraci iscijedenoj od slabosti
od dodira i sujete
U oku došljaka sja
Muči ga, uznemirava, tovari ga vinom
Dok on odmahuje rukom
i da ga gurne u kraj u prljavo
među bijedne alge.

TESTAMENT

Otvorio sam naposljetku tvoju oporuku, oče
Ostavio si mi sav imetak
Njive i livade, vinograde pod brdima
Ostavljaš mi i našu kuću

s malim prozorčićima koji su nekad blijedo treperili
 I govorili da smo živi u božjem tragu
 Kuća s onim satom što još uvijek kuca
 neupitan podsjetnik na sporost našeg znanja
 A ne ostavi mi svoju darovitost, oče
 da imam snagu martelina i čekića
 I pogled da imam točan u mjerenju
 Da zidam ne kule, ne cijele gradove
 nego male kućice, obične i ljepušASTE
 s bijelim zidovima, ponekad i modre
 za ljude kao mi, priproste, što se veli
 Umjesto imetka, da si mi ostavio svoju darovitost, oče
 da znadem zidati ko ti, redajući kamen na kamen
 I da ti mogu samo tako biti ravan!

Elena Kožuharova

VRAĆANJE U DJETINJSTVO

Prva slika

Umre moja baka po majci u subotu
 na prvom katu Velike kuće
 moje Prababe
 građene u makedonskom stilu

U jednom kutu sobe leži nepomično
 između bijelih zidova
 izmamljena i zadavljena nepoznatom rukom
 Njen zadnji izdisaj u zraku
 još uvijek je čist i bijel
 a njeno otmjeno i blijedo lice
 jedva dodiruje nekoliko nježnih latica
 šeću podzemni leptiri
 koji grizu njenu čeljust

Pomislih da u sobi
 s njenim meblom kroz koji šeću
 tamne sjene smrti

najteža je soba na svijetu
Ako izađem iz nje može bit da odmah nestanem.

MOJ RUMENI AKT – PORTRET

Ovdje završava prvi dio pripovijetke
Trebam mi advokat
U suštini i dalje sam u velikoj sobi
Sjedim udobno na svojoj stolici
Osjećam smrtonosno šifrirane munje
kao zrno graška na svom tijelu
Ne bojim ih se više
Sve više kašljem
Svjesna sam da znam tko sam
i zbog toga sam hrabrija i opuštena

Palim šibicu iz kutije
u Mojoj Sobi
u kojoj je prije toga bio mrak
zrcalo me uvjerava
da je moj Akt – portret živ.

Oči su žive, mišići
i kosti na licu miču se

Iz dubina Sobe
čujem Proustove riječi
i pitam se jesam li sama.

Moj sin ne zna za ironiju koju ja znam.

Todor Čalovski

NEMA POVRATKA U PUST PREDIO, MALENA MOJA

Nema povratka u pust predio, malena moja,
i čežnjiv je svaki susret što se čeka;

Na tvom goblenu ostaje jedna započeta boja
što se produžava u me i zlokobno ponavlja.

Govore, voliš male zvijezde, malena moja,
znaj dalje od tog ni nema istinske pjesme;
Ti, što u meni postojiš izmišljena još od Troje,
plijeniš me ko miris, ko laž zločesta.

U tebi počiva svaka tajna, malena moja,
kao nova bolest što svijetom se širi;
S čime da te usporedim, što prekrojim,
da ti vrati vjeru, da ti glas umiri.

Molim vatru da te ne zaboravi, malena moja,
probudit ću onaj dio što još u tebi spava,
dok nad tvojim snom budni vojnici stoje,
znam: sve što naizgled mami beskrajni bezdan krije.

Čuj još ovo i sve zaboravi, malena moja,
za planinama skrivaju se sjene naših lica,
i tražeći ljubav na još jednoj neslućenoj boji
nalazeći utočište u srcu ranjene ptice.

NOĆ U KOJOJ TE NEMA

Ta me luda noć u pticu neku ispjevava;
Strah me je prići joj, približiti se,
djelomičnog me ne želi, ne odriče me se
Jedino strah me čuva da joj se ne predam.
Dovoljno je da se Riječ ukaže kraj bitke da se izmijeni,
dovoljno je da se razmeđi razlika između zmije i kičme
i sve što nas dijeli i sve što nas pogrešno mjeri
da se iznova nastani u tu napuštenu nadzbiljnost
u kojoj naša prisutnost ne bje ničim odijeljena
u kojoj te mogoh izgubiti i opet te vratiti,
u kojoj ne morah provjeravati koliko sam svoj, a koliko ičiji,
zlatna galijo, nerazbrani hrame mojih serdarskih boljki.

Atanas Vangelov

TURTURIČE

*Živku Čingu koji je toliko
toplo govorio o precima*

Djed je našao to slabašno pile
sa žutim paperjem ispod kojeg su nestajala
već rumeno mesace

Ne gledajući ga strogo u oči
kao kod bitnih stvari
stavi preda me pile
bez straha da ne bi ručice
u želji da uhvate nešto
i imaju trajno
a da ga ne povrijedi

Pametno je radio djed!
Tjednima sam učio hvatati
skupe i dragocjene stvari u životu
mjesecima sam izučavao nježnost
i shvatio teško, a sigurno,
da za ljubav
ne postoji ni vrijeme ni oblik
što je čini vidljivom
jer je ljubav
– naš život.
Ali djed kao da se je zatim uplašio.
Već je slijetalo pile niz kuće
a ja rastem i sazrijevam sporo.

U VRIJEME NOĆI

Iz tebe sam iskopao nebo
kad su u teškom bagulju bila složena
njegova modra platna

Sve mirise koje znam
sve mirise koje sretoh u životu
izmiješao sam i njime premazao

Otvorih kavez u tebi
sve ptice koje su tamo šutjele
letjele su iznad glave

Oslobodio sam rijeku od tebe
oganj prebacio u krajeve
do kojih dolaze samo oči

I konje vjetra otpustih
što drijemaju vezani kraj njega
ruke i noge koje je ukrao
vratio sam onima što ih nemaju
i tako legnem na leđa
u vrijeme najtamnije noći
vidjeh cijelo bogatstvo svijeta.

Vasil Tocinovski

DUGO TOPLO LJETO

Sunčanica sanja i ljeto je arabeska na tijelu
mom Bolna hipnoza ko prozirna tajna u eteru
Dan je nepostojan kao čovjekova riječ Cijelo
to vrijeme je gnojna rana koja se širi i nosi je vjetar

Što više trenutaka to manje za život ih imam
Pijani tiranin, o, kad umrem tko će me žaliti
klevetati, optuživati i njihov je dah smrdljiv
S otrovnim me ružama slave ti bijedni, mali ljudi

U mirisu zanosa znam izgori nevina krv
Lulu žvačem ko južne trešnje Iz sanjarice
danas trebam biti prvi golub u srcu tvom
Znaj, živ sam da živim a ne da budem optuženik.

U KRUGU PTIČJEG LETA

U pijesku crtam krug ptičjeg leta
 Umire cvijet u noćima što mi tiho svjetluca
 Izlazim slobodan iz jedne čarolije manje
 Preda mnom je mnogo novih vrata, pogled nov iza svih

Dolazih ti ko rođeni brat Svakojake
 laži i klevete se nižu i tko zna što li još
 Zalutat ćemo na isti put Za jednu razgolićenu
 noć koja preda mnom kleči i moli

Daleko smo a tako bliski Ptica kruži
 i u pjesmi svejedno crta noć izobličenu i голу
 Zarobljenik sam novog kruga Dok sve ono što je bilo
 slatko, rane se množe i tako trajno bole.

Eftim Kletnikov

VODA ŠTO IZVIRE IZ PRSTENA NEVJESTE

Pupanje je bljesak podzemnog jezera
 Zakopano tijelo Nevjeste
 počinje iznova
 bogato i prečisto disati
 i sve je pripravno za obnovu svečanosti:
 zvijezde se otvaraju iznad livada
 stalbalca bacaju rubin u izvor

Samo vjerenik
 pogođen zracima proljeća
 cijelu noć u vrtu
 naslanja uho na pupoljke
 ne bi li načuo
 šum duboke Vode
 što izvire iz prstena Nevjeste.

PASTIR

Klokoće plavi vodopad nebeski
kao da odsijeva
bistra pastirova svijest
niz koju, otežalo od vedrine
doleti jato ptica –
misao božja
što se pušta na kolibu i vedro
a zatim, strelovito mine
niz vime stada
i počne se puniti mlijekom.

Je li to trenutak kad bog misli mliječno
pa nebo, frula, pastir, ovca
izvor, zvijezda i krv
samo su mlijeko?

Pod vime legni
ko ispod središnjeg tornja crkve.
Slušaj, zvona bogato zvone
ko zlatno krilo anđela
i gledaj kako suro kamenje
zarasta u runo.
Iz svih ubogih mjesta bog
istjera na pašu
svoje mliječno stado.

Petre Bakevski

KAVEZ

Vratih se doma iz gradova mrtvih,
tako sam znao – to su mrtvi gradovi!
Vratih se, po mnogim navraćanjima,
u nemiru moga rukopisa
u kojemu je vrijeme ostavilo zapis
u mojim koracima ispod sjenki ruševina
i vidjeh – među slovima

među riječima
u spokojstvu stiha
u unutrašnjem ritmu pjesme
prelijeće mi – ptica.

Bila je to – mitska ptica!

Čas je gledam kao svjetlost,
čas je pretvorena u tišinu,
iz nekog stiha maše ponovo krilima
i njenim letom osjećam nemir
u duši
i tako razumijem
da mrtvi gradovi nisu mrtvi gradovi
u njima mitska ptica produžuje život –
ona je u kamenu, u ruševinama,
u nepokretnim sjenkama,
u korijenu trava,
leti nasuprot kiši,
oplođuje jutro, razmnožava dan,
doživajući svjetlost
pa tako toplim zrakom sunca
posve sam siguran, po svakoj riječi,
po svakoj misli tiho mi slijeće u – dušu.

ANĐEO

Blagoslovljen je Anđeo! U muku
je moj saputnik! U tajnoj sjenci, živ,
o, vječit je! Gord! Tješi se sam!
U krugu bdi, čeka, cio je u žaru
leti, sve do zvijezda osjeti šum!
Pa, mi smo zajedno – jedan glas!
Ne dijelim se, nebo nam je dao,
sa širokim krilima, zemlja je trag,
a korijen se množi, gori vreo,
Prometej moj je, stijena ko luk
što se je protegnuo do nebesa!... Gori štit,
čovjek će biti, živo meso, bol!

Pak zalud misliš da smo broj,
no pošto smo dvoje, pleme smo za roj!
Po nebu šetam, plodan si mi znak
u duši! Samo jedina ljubav!
U čašu kad te cijelog samo
imam, raskriljen, žurim ognju sam!

I rastopit ću mrak! Glasove, znaj, čuh,
za hrabrost, ne za uzdisaje i plač!
Bit će taj jedan! Nad nama ko muž
i bdi moćan! Čuvar, kažeš, tih!
Zove me, pogled magičan je to,
prstom me vuče kao sunčeva zraka!

Opet nešto želi, da me smiri, crv,
i sušu pušta u pejzaž suh!
Tjera me dalje, vječnu pustoš pak!
Nit junaka ima, nit zemnog glasa!
A, zlatan ključ, nebo u plač
Gurne! Gledaj, prazne smo oči!

Sande Stojčevski

HELENA

Kao vučica zavijaše ponad Troje
ponoćni glas Menelaja. Gradu
pod grlom Ahejci već stoje.
Sve što krij u sebi, ko maleno stado

u panici skupih s okolnih padina
i privih se jedno kraj Vestina hrama.
Osluhnuh u sebi: skrivala ja tama
nekog što preskače hrptove zidina.

Polurazrušeni Enej trčao je s mrakom.
Izgrebena stigoh na rub same sebe.
Ugleda me, stade, luk dohvati lako.

Sjurih u dubine. Pod zlatom je sjao
plavokosi, ko nemirno ždrijebe
po prošlosti mojoj divlje preturao.

SPARTAK

Zavist je ušla u mutnu arenu;
savjest, ogrtač, spustila na pijesak.
Žedno čekajući herojsku scenu
oružje se obuklo u svoj bljesak.

Čopor napada baci se na mene.
Moje iskustvo, taj prekaljen ratnik,
mudro ih je klao a da se ne prene
njegov mač iz sna. Gledah kao patnik

kako grize nokte strast po tribinama.
Zabrinutost u dlanovima držah,
gordošću se skrivah u dubinama.

Podlost mi zađe lukavo za leđa.
I dok kroz tvoj vrisak odmicah sav krvav,
nove Alpe nicahu iza tamnih međa.

Ljubomir Grujevski

NA ODLASKU

Kad ostavih poruku
ispod bijelog kamena
i ispod crnog kamena
u temelje Južne kule

Neko me uhvati za ruku
Što ostavljaš
ispod kamena tajne

Pita

školjka
obična prazna školjka
od koje je odavno iseljena
boja njenog
živog
morskog oka.

DJELIDBA

Kad smo po smrti oca
dijelili ono što je od njega ostalo
Meni je pripao
najmanji dio neba

Tmurno
Uzeh
Sklopih sivi list
nepravde i rekoh:
Neće ostati ovako
kada otac dozna.

I evo još uvijek tražim oca
tražeći pravdu.

Vele Smilevski

VRATA

Odlazi i žvače svu prašinu
koju će sutra možda stvrdnuti u riječi.
S druge strane bjelina
i lete papiri.
Nekoliko riječi stišćem u ruci
da ih iscijedim i isušim ko barut.
Lako je zatim za upaljač
s kojim paleći cigaretu
zapalit ću se ko fitilj

i užgan, iznenađen, ali bez krika
prag ću prijeći.

PRAG

Konačno prekoračih
prag djetinjstva

Namamih se na život
izrastah
u potrazi
za vašim stasom
mili moji

Namamih se
na toplu kuću
međ ostacima
iz Vašeg Vremena

Iznad bilježnice
nedopisane
svileni konci
produžavaju
u otvorena vrata
noći

K njima se sada vraćam
sve dok ne padnem
na kućni prag.

Risto Lazarov

PENJUĆI SE NA ISAR

Miši

Još malo pa ćemo se uspet
na vrh vretena nužnosti.

Stvarnost je gore drukčija
 opkoljena s četrdeset kamenčića
 i vezana nevidljivim vezicama
 za najstariji čokot u djedovu vinogradu.
 Dolje u rijeci, mrene točkaste se mrijeste.
 Gore na nebu, zamrznutom od premorenosti
 orlovi se nadlijeću s vjetrovima.
 Još malo, pa se penjemo
 do dvorca ptica
 jajima nebeske rose.
 Proći će stoljeća s razgorenim vatrom snova
 s kristaliziranim kruškama karamankama.
 Očarana tamburica poziva u kolo
 Nebeske anđele
 – da nas podsjetite na zakon
 vječnom povratku.
 Mi se ipak uspinjemo gore
 i uvijek smo na početku.

BANICA LERINSKA
 KOŠULJA ISIDORA SOLUNSKOG

Orci i Petru

Tog nedjeljnog jutra seljaci su čekali gajdaša.
 U dvoru stare crkve,
 nategnuta na užetu, sušila se od krvi
 košulja Isidora Solunskog.
 Kapljući polako i tiho upijajući u zemlju
 raspjevani crveni kristali
 Makedonci, slobodnjaci, nepokorni.
 Zasvira gajdaš tužno.
 Eno sna Isidora Solunskog
 kao kolovođa:
 poskakaju mu u nogama
 bjelosvjetske lađe i laži,
 bjelomorski orkani i daleki otoci
 Luksemburškog parka u Parizu.
 Svira gajdaš – još tužnije.
 Seljani mašu bijelim maramicama grupi mladića.

Odlaze trbuhom za kruhom.
Pokušat će osvojiti svjetlost.
Košulju Isidora Solunskog
uzeli su za jedro svojoj lađi.

Rade Siljan

KAD SESTRA OPLAKUJE

Kad sestra oplakuje
Kad sestra tuguje
Ispod stijena se prevrću novorođenčad
Vino u tijelu trnce stvara

Kad sestra tuguje
Kad sestra voli
Mislila je tijesno u grobu
Krv u venama ključa od rana

Kad sestra voli
Kad sestra proklinje
Po tijelima plaze dugonogi mravi
Na gredama vise nabijene glave

Kad sestra oplakuje
Kad sestra moli
Bližem rodu san govori
Rečenice vezuje u čvorove

Kad sestra redi
Kad sestra tuguje
Kad sestra moli
Kad sestra voli
Kad sestra proklinje
Posljednje suze odvaja od srca.

PROROK

U zrno skriv morske zvijeri
Na spomen u ćupiću krštenu vodu nosi
Kraj kamen-kule grob svoj traži
Pred svetom ikonom danju gori
Od mirisa zemlje u snu se plaši

Glas njegov u ludom se polju čuje
Na kamen klet preslikava staro vrijeme
Po ponoćnim orkanima u svojoj se sjenci seli

Kroz puste gore prolazi
Od živih bježi
Mrtve budi

Vesna Acevska

KRAJ

Kuća mu je zatrpana
svime što je propalo,
a poštar ponovo zvonit
i ostavlja nove pošiljke
na nevidljivom pragu.

Nitko mu ne laska,
nitko ne sjeda
s njim za stol,
nitko ne pita
kako mu je samom.

Ali netko mora
podvući crtu,
staviti točku.
Primiti sve,
čuvati sve.

Povremeno pjeva
o onome što zna

o nama i o svijetu.
Ali tko ga sluša.
Svatko pjeva svoju pjesmu.

VODA I SJENA

Voda nema sjenu.
Voda lovi sjene,
baca mrežu za mrežom
prema svojoj unutrašnjosti.

Zveckava je i troma
mreža za dan.
Paučinasto je ljepljiva
mreža za noć.
Prozračna je i meka
mreža što povija
tvoje blijedo lice.

Voda neprekidno teče
da bi sačuvala
teški teret sjena.
Voda uvijek stvara
vodopade, vodoskoke,
gdje se razdvajaju
struja uzdizanja
i struja propadanja.

Voda samo privremeno
briše tragove
naše neugasive žeđi.

Miloš Lindro

ZAVJET

Simonu Lindru

Moji preci lebde
crtama neuhvatljivih istina
k onom što su šuteći postavili
neprolazno, skladno i unaprijed
pristiže nekoliko snova i zanimaji
istina ali se ne gubi
ispred druge kao takva
koja obara koja obara
no već u drugom predjelu
i zelenilo po svemu drugo
ali ljeti je kamen isti onaj sjaj
a lišaj izbočen zvjezdanim pečatom
svjedok je starom zavjetu
oskvrnut no neimenovan.

KRUG SLOVA

Vrijeme prolazi, grize cijelo
Obavija časno, hranu za Kaos.
Tamni putevi k našem susjedstvu
Bez mostova, bez nada, bez prozora.

Povijest je ovdje u zagrljaju sa Zaboravom
Oduzima nam Tlo, podmeće Sjenku
I nebrojeno puta je takva iščezavala u špiljama
Čekajući greške koja je bože za nas a govori
I slovo bezglasno i vjetrovito
Ocrtava vlastiti ravnodušni krug.

Ne dva nečeg nego bezbroj ili Jedno
A zasad dva lica.
To je sigurno.
(Prinučeno je!)
(Hoće li se promijeniti?)

Tode Ilievski

KONCERT ZA ŠUME

Ono što se mora – bezvoljno se uzima.
 Umiješ davati – ti si sretan, znači.
 Previše smo dužni, savjest je nijema,
 ali zašto, sestro, da nas dug muči?!

Da dišem zrak, da pijem vodu,
 poželih da vratim, ali na drukčiji način.
 U visoku goru s orkestrom idem,
 na padinu snježnu muzikante utovarim.

Sve instrumente, bilježnice s notama,
 našem koncertu neće smetati.
 Muzika nas može sa svime objediniti:

daleko stiže i zvijeri ukroćuje.
 Visoke planine, doline ječe.
 Brže od jučer i rijeka teče.

JETI

Ovaj Svijet sanjah! Sa visoke gore
 iznad Jezera gledah: istakanje Drima,
 U nepoznato trebao sam korak učiniti,
 Forte, fortisimo, usred svog imanja

svirao je vjetar u oblasti snježnoj.
 Nevrijeme poče uzbrdice natrpavati.
 Po dugom hodu teret mi je težak,
 pa izvadih kompas i odmotah mape.

Kontinente, zemlje, beznadno tražim –
 žalostan zbog tiskarskih grešaka:
 u prostor doletje voćka stara,

modrih plodova, velikih i teških.
 Stvarnost nestaje i samo dah osjetih
 snježnog čovjeka poznatog kao Jeti!

Branko Cvetkovski

SAN SJEMENA

Uzdah mrtvih grije sjemenje
I odmotava im hladna srca
S treptajem neizgovorenih poruka
I rastjeruje rilca s očiju

Sjeme gleda i mračni dom
U dugim noćima udara po zidovima
Uzavri noćni dah u svijeći
U praskozorja se gase fenjeri

Zar se zbog toga teško zaspe
Poslije vedrih razgovora
Toliko dugo odzvanjaju šapat
I molitva
Kad se vraćam ozaren s mekih brazdi
Naše pune bisage

Zar zbog toga neka druga nježna ruka
Uvijek
Maše s visokih krošnji
U jasnoći

PLOT

Padaju plodovi
Koškaju se
Miluju se
Sprijateljjeni zaboravljaju se
Po tijelu zemlje

S jednim imenom gnjije

Visok plot
Bdi nad njihovom plodnošću
Ogleda se u sferi sjemenja

Svakog proljeća više se uspinje
 Dalje ograđuje
 Taj nebeski splet
 Od imena
 Oblika
 I boja
 I čovjekovo stablo ograđuje
 Sav imetak od kostiju i pokoljenja
 Obuzet žeđu
 Da nestane u nebeskoj brazdi

Hristo Petreski

LIJESKA

hoće li ostat
 najviša lijeska na grebenu
 nikad netaknuta
 s mekim šapama i nježnim krznom
 vjeverice
 ili:
 u njenom korijenu
 bijesno riju divlje svinje
 spokojno skupljajući
 zrele plodove

lijeska na grebenu
 uzaludno pruža otpor vjetru
 kada je s njim
 i viša
 i ljepša

no,
 postoji li netko da primijeti
 kako se penje na nježno stablo
 prije nego se sama savije
 od starosti ili od bolesti?!

ZAMKA

(žrtva i krvnik)

Žrtva pozdravlja krvnika
Jer je on pametniji
Jer je on brži
Jer je drzak

Žrtva kimne krvniku
Žrtva se ispovijeda krvniku
(Da bi ga udobrovoljila)
Žrtva prinosi piće krvniku

Krvnik gleda žrtvu ravno u oči
Ispija piće do posljednjeg gutljaja
Kao da ispija krv žrtve

Zatim upućuje samo dvije-tri lažne riječi ohrabrenja
Ustaje brzo sa stola prije nego bilo tko posumnja u njega
I odlazi planirati planove (i zamke) za nove žrtve
Žrtva ne zna da je krvnik krvnik
Jedino je u tome razlika!

Dragan Kruškarovski

BADNJA VEČER

Tata je odlomio krug
A na krovu naše kuće
Sazvježđa su sletjela
Imali smo na stolu
Bokal vina i svijeću
Uz izbljedjele likove
Predaka

Bio je lijep dan
Zmija sikće ispred praga
I očekujući u snu
Novu mjesječevu mijenu

Nama, pak, od previše ljepote
 Nije nam se ni jelo
 Nije nam se ni pilo
 I vino i krug
 Ostavimo na stol
 Ko večeru za naš obiteljski Duh.

ZADNJA SELIDBA STARIJEG BRATA

Starom bratu Ljubi ko Orfeju

Te jeseni stariji brat s plugom-lira
 Zaore njivu
 U nedostatku sjemena posije
 Lice Bogorodice
 Proljetos
 su sve njive bile žitorodne
 a naša – malene bogorodice

Predivno je bilo to proljeće
 Spati na našoj njivi
 Samo smo tako mogli čut
 Zbor koji je opjevao
 Mrtvo lice starijeg brata

To proljeće
 Naše bogorodice
 Su se sušile
 Je li od suše
 Ili od žalosti za starim bratom
 A njiva je sve više
 Bila nalik majci

I nakon toliko godina
 Majka kad prinese
 Večeru na stol
 Ja tajno prinosim uho kruhu
 Da oslušnem plug-liru
 što produžuje
 mrtvo tijelo starijeg brata

Jordan Danilovski

MOJA SOBA

Zidovi
Bregovi sred kojih tečem
Po kreču prskam
Po policama
I mutan
Iz blata knjiga
Udaram
Vičem prozorima
Krijem se
U slikama
Djeteta što traži put
I starac što put čuva
Moje podlo tijelo
Niz njih protiče
Plodi se
Betlehem svoj traži
Ishodište svoje

ČITANJE

majci

Iz njenih očiju
Po tekstu
Pada svjetlost
Budi se i treperi
Tajno jedinstvo pupa
Travnat je
Pisma im prethode
Narodima
Kirone li
Kraj kozmosa
Kuća na Ridu
Osporena do pjesme
Suština
Ili u njoj nešto

Do krajnosti svoje
Zanjiše se i bljesne
Uspne se
Ispred margine

Slave Đorđo Dimovski

MAJČIN JEZIK

I ti si sisao
Mlijeko majčino
Iz majčinog jezika.

Sisao si? Iz jezika
Što se muze
U zlatnu posudu
I prinosi
Na stol.

Gospodine Spisatelju (mlađi?)
Dok sišeš

Samo on troši hranu
Na bojnom polju
Za te. Noću i danju.

Danju i noću.

ZIMOVANJE

Kuću imam
U zgusnutom ritmu vjetra
Ona je: Ne vidiš je

Kuću imam
U akustično preciznom vjetru
Ona: Ta koje nema

Kuću imam u Siječnju
Iščežava kroz snježno polje

Ona je: Ta koje nema
Ona je: Ne vidiš je

U zgusnutom ritmu
U akustično preciznom vjetru
Čut ćeš je

Bratislav Taškovski

NOĆ U KOJOJ UMIREM

Iznad Mađara
noćne ljepotice
posijaše sjeme uroka.
U zvijezdu Oriona
koračaju mrtvi brodovi
ispuštajući pritom
suglasnike iz svojih pisama
i vječne leksike.
Prstima sam duboko
u oblacima,
i samo mi jedan vjetar
daje smisao
za život i mrtvu prirodu.
U potrazi sam
za kozmičkim zvonom
ja, Bratislav Taškovski,
kao zlatni vitez
borim se s vremenom,
u ovoj noći,
u kojoj umiru
i ptice
i ostaci svih vremena.

PUTEVI KROZ NEBO

Bespredmetno je tražiti zid
kad nam dostupno nije ništa.
Svejedno je da li letimo,
ili su noge atrofirale u korijenju,
mili moj Anđele,
Što sad tražiš?
Putevi i ovdje i ondje
potpuno su isti
(razlikuju se samo po lakoći)
i ti pomoći ne možeš.
Trebam li ti ja
da otvoriš trave
(malo sreće i osmijeha za one koji vjeruju)
i tako se završi čin
na potrebnu žrtvu

Uvjeravaš me da
ne stojiš iza toga svega,
a ja te čekah godinama
i nije fer da mi sada obećaješ nebo,
kad mi i tako pripada
(kad-tad)

Irena Pavlova De Oderiko

DOGOVOR

Sjedimo spokojno ispod borovih sjenki

Sve je nalik na savršeni mir

Samo uzdasi
Uzdasi što plešu
Ko leptiri

Ljubopitljivo me gleda
Poznanik moj očima djeteta

Prije nekoliko dana
Vidjeh ženu raskomadano lice na vrućem asfaltu
Lice joj je bilo okrenuto suncu – izustih
i pozvah sve pretke kao garanciju
Za prednost događaja

KAKO BITI ČOVJEK

Ne znajući kako
No znao je da mora biti pjesnik

Ne znajući zašto
No imao je potrebu za aplauzom

Ne znajući kada
No znao je da će postati besmrtn

Ne znajući odakle
No znao je da će smrt uskoro doći

Zato
Požuri postati čovjek.

Mišo Živkovski

PONEKAD

Vani
ponekad
sve je toliko žuto
sve je toliko zeleno
ponekad je sve izmiješano
i crvenim poprskano.

Ponekad
sve je bijelo
čudesno!

Smeće ponekad
i izbrazdano
i iskopano
pjesmom obavijeno.

Ponekad
sve je plavo
a ponekad mrgodno plavo
modro, mudro, mistično
ponekad blještavo
previše blještavo.

Ponekad
sve je toliko plavo
nije toliko živo.
Ponekad
sve je u boji kruga.

Unutra
ponekad
sve je toliko tamno
a ponekad
sve je toliko tamno.

STATIČNE BOJE

Već dulje vrijeme
stvari tapkaju u sivo i crno.
Kako je moguće?!
Po vokaciji sam nevjernik
u spomenutim bojama.
Upregnuo se i očvrstnuo (znači
osvijetlio)
naoštrih nokte i zube (znači
dodah bijelo)
i koraknuh
progurao glavu kroz prozor.
To tako ide! (znači blještavi sjaj)

Vani je noć, tri u jutro (znači
crno)

hladno (znači
sivo)
lavež pasa (sve je crno izdaleka,
jezivo izbliza).
Bez zvijezda (znači
crno).
Ili znam odabrati pogrešno vrijeme
ili ne ide (znači
sivo)
ili ne ide (znači
crno).

Lindite Ahmeti

MOLITVA ZA DIJETE

Najprije hodži viri glava iz minareta
zatim zvuk *ezana* s buketom treptaja
ulazi u sobe
ustajte
vrijeme je za klanjanje
u tom trenu zlatno sunce izlazi nad brdom
iz veličanstvene vrećice ruže izlazi rajska svjetlost
otkriva žuta lica sanjivih vjernika
koji brzaju k hramu
jer vrijeme je kratko
a dug je put do raja
ali molitva im ostaje ispod svježeg jutarnjeg sloja
ispod čeličnog muka
ne uzvisuje se
a na nebu
na nebu samo se dječji plač sluša
potom kiša udara po raspucaloj zemlji.

PISMO BRATU

Nema ništa novo brate
predmeti su stari

i drugo
na voćke pada boleština
kao i uvijek
u kuli pada kreč
kao što znaš
Josefova sestra se vratila
na kupinovoj grani
isto je opet isto
samo sam ja drukčija

P. S. Kad se vraćaš?

Nikola Madžirov

MOŽDA JOŠ PUTUJE

Najdraža moja
U pismu stoji
da sam se od zraka odijelio

Pročitat ćeš
U trećem je redu podvučeno
s plavom tintom
da sam se odrekao asfalta

I još nešto
Čini mi se napisao sam ti da
sam s bicikla izvadio
pomoćne kotače

Pismo ćeš svakako dobiti
Stići će
preko plodnih oranica
okačeno za trepavice
što ih sklopljene čuvam
zbog silnog vjetra

Najdraža moja
U pismu stoji...

POVRATAK

Otvaram plašljivo vrata
 da zracima ocrtam granice
 na tapetu.
 Dođe mi da pustim glas,
 no jeka u namještenoj sobi
 je brža.
 Moj znoj nije na kvaki
 i lišaji na mom vratu
 ne pripadaju ovom svijetu.
 Ostvarih se u nekoliko
 premazanih sjećanja,
 duša je moja uporabljen zalog
 majke daleke.
 Odavde zamišljeni povratak
 i tiho krekanje brtvi.

Korakom bih proširio prostor
 da zgusnem zrnca prašine
 i vlakna što padaju
 dolje, od svjetlosti
 uvijek bijele.

Vladimir Martinovski

BEZ OSTATKA

Ona voli više nečeg bez	ponešto
kavu voli bez	zrnca šećera
bez	kumin voli kiflu od lisnatog tijesta
(i mene voli	no bez mog nadimka)

juhu voli bez	listića peršina
hrenovke bez	kapi senfa
jufke bez	sirića i kečap-sosa
(i mene voli bez trunke gnjeva)	

A ja pak volim nešto cijelo

kupus sa srcem krušku sa sjemenjem
(volim je cijelu u noćima vrelim)

njene oči sa cijelim trepavicama
(na poljupcima nema omiljenih meta)
bez ostatka je ljubim – od glave do pete

PREOBRAZBE

Kad te nema pretvaram se za trenutak u suncokret bez sunca,
u knjigu bez slova, u dom bez vrata, u kišu bez kapi,
u kontrabas bez žica, u romobil bez prednjeg kotača,
u sat bez kazaljki, u stih s antičkim dionicama,

u čokoladu bez kakaa, u glavni grad bez bulevara,
u žirafu bez vrata, u orkestar bez dirigenta,
u kondora bez perja, u ulicu bez pločnika,
u skulpturu bez glave i bez postolja.

Kad te nema postajem orah bez jezgre,
pčela bez trunke meda i sebičan
skakavac bez violine u ruci.

A kad sam s tobom običan sam
čovjek koji zna kriti vješto
da je ranije bio sve i svašta.

Jovica Tasevski-Eternijan

EVO NAS

Noć usitnujemo u pozlaćenoj zdjeli
iznad nje izlijevamo mliječni ritam
duha

Da li ćemo naći
Da li ćemo premjestiti
korijen

Mjesec nas nadgleda
Ljepljive niti vezuje
krhke arterije u čvor

Gorke su sjenke barbarskog ključa
kad se sito raspada
što krijepi

Neće se staložiti
ova tamna bujica u našim njedrima
Uzvisujemo se!

BEZDAN NAS GRLI

U moždanim brazdama
leži, boluje od režanja
i reži čudan lovački pas

o radoznalosti, jadničak
psić! Teški tragovi
lijepe se njegovim šapama...

Padamo, bez prestanka padamo
i bijesni rađamo ose,

a kristalna dama
eto, ode!

Slavčo Koviloski

DRVENI VOJNICI

Mali drveni vojničiči osvajaju svijet,
i ja sam njihov general.
Kad izvučem sablju, neredujem napad,
sviram glasno metalnom trubom
i udaram u bubanj.

Raspoređujem trupe, u lijevo i desno,
konjanici bijesno frkću,
dok artiljeriju ostavljam u pozadini.
Moji podčinjeni, poručnici i desetari,
su najposlušniji vojnici
koji su ikad postojali.

Kad izvučem sablju i naredim napad,
znam da je došlo vrijeme za bitku.
No, ipak, nema ni odstrela, ni borbenih uzvika,
jer su to drveni vojničičići,
i kao što znamo, to su obični predmeti
što se ne kreću.

RAJ

Da li ćeš sačuvati mjesto za mene
ako se raj nađe ispred tebe,
da li ćeš otići sama
ili ne želiš me povesti sa sobom?
Ako ti je raj na dohvat ruku
da li ćeš ga zgrabiti čvrsto,
da li ćeš okrenuti unazad,
da li ćeš ući kroz rajska vrata
a da se ni s kim ne pozdraviš?
Kad bi se raj stvorio ispred tvojih očiju
da li bi me vidjela,
da li bi ja bio tvoj raj
ili bi to bila beskonačna svjetlost i spokoj?
Što bi učinila kad bi imala mogućnost
da odeš u rajске dvore
a da ne kažeš zbogom onom koga voliš?

Ako ti je raj na dohvat ruku,
da li ćeš ga zagrliti čvrsto
da li ćeš otići sama
ili ćeš sačuvati mjesto za mene?

Zvonko Tanevski

SOBA

Zašto mi nisu dopustili da zamijenim sobu –
da se udobnije osjećam,

kad i kritičari mijenjaju vlastitu metodu
da bi bili aktualniji u periodici?!

Svi su se odlučili za svjetlije i prostrane sobe
sa provjereno prilagodljivim meblom,
prešutio sam za jednu novu, ali tvrdu fotelju,
iako druge uopće nije bilo, a trebale bi biti nedjeljive,
kao što je književnost nedjeljiva od svoje znanosti.

Zašto bijah nestandardan u izboru intimne postelje
i bijah uporan u eksperimentiranju?

Književnost traži svježije ljubavne maske za modeliranje:
vodeni krevet, egzotičnog partnera, druge boje kože,
nepredvidljivu avanturu...

I ne ovisi sve o tomu, mislim, na koju stranu gleda prozor,
bitno je i prema čemu je okrenut. Ona, koga gleda
i u čemu se prepoznaje?!

U svakoj sobi ima zrcalo, pa bože i u mojoj,
pa ona, nije morala, po nekom pravilu biti zauzeta.

Zašto mi je onda glava nalik na sintagmatsku osu
koja mi se ispružila lako na jastuk,
a postaje hipertekst kad u snu duboko u nju propada?

Da li su mi trebali, u stvari, uzeti sobu?!

PUSTINJSKA POSTELJA

Plete se mrežica živaca
krv spi i disanje se razlijeva na glavne
u oblacima večeri

možda neću umrijet cio ovu večer
tvojim krvotokom šumjet ću još ravnomjerno,
u ritmu

sitnom rosom od sekunde
do tanke granice tekućeg stakla.

Doći ću gladan k tebi
na usnama s pjenom noćnih valova
što prskaju po zidovima dubokog bunara
zarobljen gljivama i mahovinom
nalik starici što umire s osmijehom

Razgovor nam je uvijek poput leptira
umiru u njemu šume i domovi kojima smo hodali
i voda se buni u plastičnim cijevima
glas muški se gasi
mraz se smekšao
od sporog hoda golih djevojaka

Gledam ja djevojke
s usnama ko užarene gljive
stežu me u grlu ko loše progutane jabuke
mirišu na male jariće
pred zrcalom što ogoljuje
i s obje ruke podiže haljinu
i skida im još i bijelu podsuknju
i ostavlja prolaznika neočešljane kose

U svitanje i grad ustaje gol
pločnici bježe mirno bez pozdrava
ulicama se čiste dnevne novine
kiša će doći oprati asfalt
zajedno s prvim gutljajem jutarnje kafe

Duško Krstevski-Krstan

SONATA

Izvadak iz poruke napisane na usnama

Ti veliš:

*U kušnji tvojih poljubaca
imam osjećaj kupam se
u snovima Venere.*

Ti veliš:

*Znam da Chopinova muzika
postoji jedino
za moje poljupce i tvoje suze.*

*Znam da je poezija
slobodan prostor u krvi,
lov po neomeđenim
horizontima stihova.*

*Znam da je noć granica
između dva umiranja,
ali dovoljan izgovor
za naša rađanja.*

*Za moje i tvoje progledavanje
Kroz dioptriju mraka.*

No, ti veliš:

*Otkrili smo se svakim našim pogledom,
sa zarinutim noktima
u tvom tijelu,
s tvojim ujedima po mom vratu,
dok plivamo kroz satene Oceana.*

A ti veliš:

*Mi smo San i Jastuk,
strast i **petite mort**,
krin i rosa,
kockar i Anđeo.*

Ne otkrivamo se, mila moja,
pretvaramo se,
od tamnog blata Zemlje
u bijeli mramor Raja.

KAVEZ

Sve počinje odavde.
Od kaveza koji su nam izradili
(možda su nas u njemu stvorili);
bez vjere i gorčine.
Ponekad nas iz njega puštaju van
da oglođemo neku lubanju,
da se potajno nahranimo Riječju.
Potom nas potajno vraćaju,
ravnoteža je uspostavljena,
opet je sve kako je i bilo,
i sve je započelo odavde,
od sada,
od našeg daha.

(A u kavezu neka nova lica?
Pa hajde da im se predstavimo!)

Silvana Jovanova

SVE ŠTO KAŽEŠ

Sve što kažeš je zakletva,
između mene i vrele utrobe svijeta,
između svih biljki što znaju tugovati,
između pregršti voda, tebe na dlanu,
rijeko što mi tečeš niz prste ko pšenica,
prohodat te kao po zvijezdi svijeta što prohodi.
Zakletva je. Sve što kažeš je zakletva,
na moju puninu, moju prostodušnu žudnju,
moja zrcala što te stvaraju,
moji prozori što te dozivaju,

ko mjesečina mora usred ponoći,
 ko vrisak djeteta-dojenčeta: Ljepoto!
 – kako te tražim, u dahu i koraku,
 pogled što ga oplođuje klasje,
 vulkan usta što vraća život na početak,
 u tvoj pupak u kojemu se množe zvijezde.
 Kako da te zadržim na rukama, dvije planine, dva praskozorja,
 što zavijaju vjetrom kad se budiš, ko iz sna jablan.
 Kako ću te imati u riječi i kletvi,
 na porođajnoj postelji, na kosti ili predaka, na ruku i pisanog.
 Kako li, ljepoto, u samo jednom životu!?
 Zakletva je. Sve što kažeš je zakletva.
 Pa, i onda kad šutiš, tišina, kako zavjet ostavlja
 pjesme po kojima te drugi poznaju.

UVIJEK

Vilhemu Albertu Vladimiru
 Aleksandar Apolinaris de Kostrovicki

Postojat će ljudi-vjetrenjače
 što se suprotstavljaju kretanju
 i stoje mirno usred valova asfalta,
 duge, plavovidne, ko trepavice moje voljene;
 postojat će vlakovi s povezanim vagonima
 jedan za drugog kao nesretni psi na sanjkama
 preko kojih se ljudi podsmjehuju snijegu,
 vlakovi – povezani strasnom željom da nigdje ne putuju,

uvijek, ploče na ulicama gradova
 krast će po jedno lice zvijezde
 da svijetli tisuću sunaca kad koračaš,

ne, ne pokušavam, a i ne želim;

*Uvijek
 ćemo ići sve dalje a da se ne pomaknemo s mjesta*

Tvoje tijelo, uvijek, uvijek samo tvoje tijelo
 izazivat će moje sulude snove,
 drhtave, grozničave ko proljetni rat, moje

sнове,
 da znam pisati i da sam pjesnik;
 mila ja razumijem tvoju potrebu da me krotiš.

Postojat će uvijek nekoliko otvorenih vrata,
 dvije-tri vaze, male, bez cvijeća, slijep teleskop,
 osam privjesaka za ključeve,
 dva žuta, tri zelena, jedan crveni
 (što samo ja znam protumačiti)
 i ljudi koji mi dozvole da se doreknem...
 Gdje drukčije?

Božidar Zimski

I BI PSALAM MUNJEVIT

Kad sam se od tvojih boja dijelio
 umirah.

Pređa mnom i za mnom
 visoko je podne pjevalo
 na putu
 kamenje s kukurijecima
 ljube se
 nebo je jedno
 ime tvoje nosilo.

Kad sam se od tvojih boja dijelio
 umirah.

Ko nebo
 ime sam tvoje nosio
 i kukurijeke i kamenje ljubio sam
 pređa mnom i za mnom
 visoko podne
 za moje je ime šutjelo
 psalam moj vatren
 kroz ogan je prošao
 ne pokolebavši se.

LIPE I ANĐELI

S desne strane lipa
 poglede vezem
 i zvijezde čekam da izađu
 da večeram
 da me ne bi anđeli
 izjeli gladna.
 S desne strane lipa
 preda mnom topole i zid
 na svijeći
 svjetlijoj od sunca
 anđeli večeraju
 da ne bi
 gladni došli po mene
 i da je vrijeme
 i da je nevrjeme
 s desne strane lipa
 vezu me pogledi.

BILJEŠKE O AUTORIMA

Kočo Racin (1908. – 1943.) – pjesnik, pripovjedač i romanopisac, esejist i književni kritičar, povjesničar, sakupljač narodnih pjesama, novinar i publicist. Knjigom pjesama *Beli mugri* (1939., Samobor) postao je utemeljitelj suvremene makedonske književnosti. Ponajviše je svojih radova tiskao u hrvatskim novinama i časopisima za koje je bio i nagrađivan. *Beli mugri* prevedena je na više od trideset jezika. Njegova *Sabrana djela* u šest tomova tiskana su 1986. godine.

Kole Nedelkovski (1912. – 1942.) – pjesnik. Bio je u krugu jedanaest članova blistavog poglavlja makedonske književnosti *Makedonski književni kružok* u Sofiji (1938. – 1941.). U *Narodnoj knjižnici* otkrio zabranjenu knjigu *Za makedonckite raboti* Krsteta Misirkova. Objavio dvije knjige: *Mskavici* i *Peš po svetot*.

Slavko Janevski (1920. – 2000.) – pjesnik, pripovjedač i romanopisac, putopisac, autor za djecu i mladež, filmski scenarist, slikar. Član Makedonske akademije znanosti i umjetnosti (dalje MANU). Najpoznatije knjige pjesama: *Krvava niza*, *Egejska barutna balada*, *Pesni*, *Leb i kamen*, *Evangelie po Itar Pejo*, *Kainavelija*, *Okovano jabolko*, *Astropheus*, *Zmejovi za igra*, *Pesja šuma*, *Izmisljena tvrdina*.

Blaže Koneski (1921. – 1993.) – pjesnik, pripovjedač, prevoditelj, znanstvenik. Objavio je veći broj djela iz lingvistike i književne povijesti (Gramatika na makedonskiot literaturen jazik, Istorija na makedonskiot jazik). Bio je prvi predsjednik Društva

- pisaca Makedonije i MANU-a. Autor pjesničkih zbirki: *Zemjata i ljubovta, Pesni, Vežilka, Sterna, Stari i novi pesni, Češmite, Poslanie, Crkva, Zlatovrv, Seizmograf, Nebesna reka, Crn oven.*
- Aco Šopov (1923. – 1982.) – pjesnik i prevoditelj. Član MANU-a. Knjige pjesama: *Pesni, Prugata na mladosta* (sa Slavkom Janevskim), *Na Gramos, So naši race, Stihovi za makata i radosta, Slej se so tišinata, Vetrot nosi ubavo vreme, Nebidnina, Jus-univerzum, Gledač vo pepelta, Pesna za crnata žena, Drvo na ridot.*
- Aco Karamanov (1927. – 1944.) – pjesnik, pripovjedač. Kao partizan je poginuo sa sedamnaest godina na Maleševskim planinama. Njegova su djela u više izdanja tiskana posthumno. Najpoznatija mu je pjesnička knjiga *Crvena prolet.*
- Srbo Ivanovski (1928.) – pjesnik, pripovjedač, romanopisac, autor za djecu i mladež, prevoditelj. Autor pjesničkih zbirki: *Lirika, Želbi i međi, Sredbi i razdelbi, Beli krikovi, Mađepsan patnik, Pena od planinata, Prsten na vremeto, Gorčliv koren, Čelust na vremeto, Blizu do životot blizu do smrtta.*
- Gane Todorovski (1929. – 2010.) – pjesnik, književni kritičar i povjesničar, prevoditelj, antologičar, publicist. Član MANU-a. Knjige pjesama: *Vo utrinite, Trevožni zvuci, Spokoeno čekor, Božilak, Apoteoza na delnikot, Gorčlivi goltki nepremolk, Sneubaven den, Skopjani, Nevolic, neverici, nesonici, Nedostižna, Orač ili voin.*
- Mateja Matevski (1929.) – pjesnik, prevoditelj, esejist, književni i kazališni kritičar. Član MANU-a. Autor pjesničkih zbirki: *Doždovi, Ramnodenica, Perunika, Krug, Lipa, Rađanjeto na tragedijata, Crna kula, Zavevanje, Mrtvica, Vnatrešen pogled, Otade zaboravot, Kopnež po celina, Predeli pokrieni so voda, Vetrot i gradot.*
- Georgi Stalev Popovski (1930.) – pjesnik, pripovjedač, romanopisac, dramski autor, književni povjesničar. Knjige pjesama: *Gorolomnik pred svojot grst, Jas Konstantin Makedonijata, Maski*; poema: *Bessonica, Vtoriot Omer*; drama u stihovima: *Bolen Dojčin, Anđelina, Raskolnikot od Hetein – Džinot, Samuil.*
- Ljuben Taškovski (1931. – 1994.) – pjesnik. Knjige: *Katerina, Balada za južnoto nebo, Kukušanka, Za nas nema zbugum, Makedonska rapsodija, Ljuben vo Amerika, Mojata južna ljubov, Kalinka.*
- Vidoe Vidičevski (1931.) – pjesnik, pripovjedač, autor za djecu i mladež, dramski pisac. Pjesničke zbirke: *Sini pitomi utrini, Večeren pejzaž od gradot, Kažuvanje na zadocnetiot prorok.*
- Ante Popovski (1931. – 2003.) – pjesnik, esejist, prevoditelj, publicist. Član MANU-a. Autor pjesničkih zbirki: *Odblesoci, Vardar, Samuil, Nepokor, Kamena, Tajnopis, Ljubopis, Rodopis, Sina pesna, Nenaslovena, Providenija, Sveta pesna, Dve tišini.*
- Ilhami Emin (1931.) – pjesnik i prevoditelj. Pjesničke zbirke: *Traganje, Životot pee i plače, Denonočija, Saraj bez mačka, Četirieset prijateli, Otade kamenot, Solnečni pesni, Trendafil – cvet, Trendafil – dom, Azbukata niz pesni, Rozarium, Đuldeste i Đuldin.*
- Jovan Koteski (1932. – 2001.) – pjesnik. Knjige: *Nasmevka pred zorite, Zemja i strast, Zlodoba, Težina, Peplosija, Senki, Zeleni porti, Herakleja, Pomorija, Bdenija i snovidenija, Polilej, Plodovi, Tapija, Živožarica, Sončeva belegzija, Mornici, Ralica, Zlodoba, Lelejka, Samotija, Tragač* (poema), *Rešetki, Priče, Razor, Krtečnica.*

- Danica Ručigaj (1934. – 1963.) – pjesnikinja. Autorica knjiga: *Srebreni igri i Zarobnici na vetrot.*
- Petre M. Andreevski (1934. – 2006.) – pjesnik, pripovjedač, romanopisac, autor za djecu i mladež, dramski pisac. Član MANU-a. Knjige pjesama: *Jazli, I na nebo i na zemja, Denicija, Dalni nakovalni, Pofalbi i poplaki, Večna kuća, Lakrimarij.*
- Vlada Urošević (1934.) – pjesnik, pripovjedač, romanopisac, esejist i kritičar, prevoditelj, antologičar. Član MANU-a. Pjesničke zbirke: *Eden drug grad, Nevidelica, Leten dožd, Maneken vo pejzažot, Zvezdena terezija, Nurkačko zvono, Sonuvačot i prazninata, Hipnopolis, Panična planeta, Rizicite na zanaetot.*
- Same Limani-Žarnovski (1935. – 2006.) – pjesnik. Knjige: *Raspukani bigori, Iskri vo izgasnatata pepel, Na grači tažna ptico, Cibrina i solzi, Dolinata na lunjite i ljubovta, Zaveani vrvici, Damki.*
- Petar T. Boškovski (1936. – 2006.) – pjesnik, romanopisac, esejist i kritičar, dramski autor, prevoditelj, antologičar. Autor pjesničkih zbirki: *Suvodolica, Postela od trnje, Nebesen kamen, Bel veter, Vtoirot istočen grev, Kritična točka.*
- Ivan Čapovski (1936.) – pjesnik, romanopisac, publicist. Knjige pjesama: *Pepel pod maslinite, Dožd, po dožd, Vera, Evanđelisti, Ubavata Razdelina, Lađa, Zatvori, Ženite na letoto.*
- Mihail Rendžov (1936.) – pjesnik, pripovjedač, autor za djecu i mladež, prevoditelj. Pjesničke zbirke: *Iselenik na ognot, Nočno rasteenje na zborot, Kade od ova strana, Na rabot od sonot, Strav, Polnoć, Nerezi, Autodafe, Feniks, Zemja, potop, Špil, Večnata beskonečnata, Jas oksimoron, Psalmi.*
- Radovan Pavlovski (1937.) – pjesnik, esejist. Član MANU-a. Autor knjiga pjesama: *Suša, svadba i selidbi, Korabija, Visoko pladne, Klima i lira, Niz prozirkata na mečot, Sone za koe zemjata ne znae, Pir, Zrna, Molnji, Straži, Čuma, Klučevi, Morena, Temelnik, Bog na utroto, Javači na zvukot.*
- Trajan Petrovski (1939.) – pjesnik, pripovjedač, romanopisac, autor za djecu i mladež, prevoditelj, publicist. Knjige pjesama: *I padina i gorocvet, Opalenik, Blagoslov na lebot, Vodici, Drenovina, Ni den ni grobnina, Govorot na selanite, Staro lozje, Anadolskite vetrovi, Sfinga, Razgovori so Prličev, Bosforsko zaveštanie, Vleguvanje vo Ohrid, Živeam vo Azija, Besednje na derviški.*
- Bogomil Đuzel (1939.) – pjesnik, pripovjedač, dramski autor, prevoditelj. Pjesničke zbirke: *Medovina, Alhemiska ruža, Mironosnici, Bunar vo vremeto, Trkalo na godinata, Stvarnosta e se, Opsada, Prazen prostor, Mrak i mleko, Rušejki go zidot, Gol život, Haos.*
- Petko Dabeski (1939.) – pjesnik, esejist. Knjige pjesama: *Tretiot poteg, Sloboden udar, Četvrta koordinanta, Paraboli, Nevestinski kovčeg, Nadvor od opitot, Nešta nad zborovite, Čuvari na Kaleto, Ne e se haiku, Pokrivka na zborovite, Naivnosti, Kapriča za lira i gajdi, Snop paraboli.*
- Čedo Jakimovski (1940. – 1993.) – pjesnik. Knjige: *Narcisa, Lažno more, Haleeva kometa.*
- Risto Đ. Jačev (1942.) – pjesnik, romanopisac, dramski autor, prevoditelj, antologičar. Autor pjesničkih zbirki: *Kaval i magija, Smrtta na anđelot, Maslinovi gori, Podzemni*

senki, Dimna gora, Bolna gradina, Seknati izvori, Gornica, Sopatnikot na seništata, Eho na kvečerinata, Anđel nad Hristoviot grob, Kamena pernica, Smrtni pesni, Velestovski noći, Vakaška zemja, Žedna noć, Beliot svetec, Zatočenik na mrakot, Primka, Studen mrak, Zborovi i solzi, Siviot greben.

Risto Vasilevski (1943.) – pjesnik, esejist, kritičar, prevoditelj, antologičar. Član MANU-a iz vanjskog sustava. Pjesničke zbirke: *Šepoti, Vremenija, Tolkovanje na patot, Davanje oblaci, Prelistivanje na vremenjata, Žitieto na Kole F., Bolna kuća, Plodorod, Pofalba na adot, Igranje so glavata, Ogledala, Tkaenka na zloto, Igr i pofalbi, Hram sepak hram.*

Dimitar Baševski (1943.) – pjesnik, pripovjedač, romanopisac, prevoditelj. Pjesničke zbirke: *Kučata na životot, Sovladano vreme, Agolen kamen.*

Elena Kožuharova (1945.) – pjesnikinja. Knjige: *Molčenje, Zemja i vistina, Zvona, Noćta na Naguala, Slikata na Hristos, Kula vo srceto, Tajnata kniga.*

Todor Čalovski (1945.) – pjesnik, esejist, kritičar, prevoditelj. Autor pjesničkih zbirki: *Noć vo koja te nema, Noćen časoslov, Serdarski bolesti, Zvezda vo čovekot, Jadro, Prag, Mašosana međa, Proniz, Darovi, Galica, Budna kuća, Pesni, Glas krepitel, Obden.*

Atanas Vangelov (1946.) – pjesnik, pripovjedač, romanopisac, esejist, kritičar, polemičar, književni teoretičar, dramski autor, prevoditelj. Knjige pjesama: *Zemjata na cvetot, Prepev na planinata, Živealište, Gletki i prividenija, Pesni, Predanija, Strogo doverljivo, Tragi, Ne bezglasie glas, Glasovi i tragi, Vodopad.*

Vasil Tocinovski (1946.) – pjesnik, pripovjedač, romanopisac, autor za djecu i mladež, esejist, kritičar, književni povjesničar, prevoditelj, antologičar. Pjesničke zbirke: *Tajna vo sonot, Otvorena vrata, Den za igra, Zaklučeniot kovčeg.*

Eftim Kletnikov (1946.) – pjesnik, esejist, kritičar, prevoditelj, antologičar. Autor pjesničkih zbirki: *Modar vir, Zraci i samraci, Okoto na temniot, Pesni za Ognen, Ikra i krilo, Glasovi, Triok, Magnovenija, Prasjaj, Maž i žena so lice sproti zvezdite, Živiot kamen.*

Petre Bakevski (1947.) – pjesnik, pripovjedač, romanopisac, dramski autor, književni i kazališni kritičar, prevoditelj, publicist. Knjige pjesama: *Patot do letoto, Zemjoljubec, Krikot na paunot, Raskinata mapa, Liceto na vremeto, Zamaglen pogled od nesonici, Senkata na sonot, Živi zvezdi, Niz zlatniot prsten na sonceto, Vo senkata na mečot, Pokosnici, Sto soneti, Elegii, Baladi, Mojata Itaka, Atlantida, Nebesen ogan, Posveti, Spitomen predel od bolka.*

Sande Stojčevski (1948.) – pjesnik, esejist, kritičar, polemičar, prevoditelj, antologičar. Pjesničke zbirke: *Kralot na lebedite, Feneri niz maglata, Zlatna granka, Večerna, Abor gora, Lov na blesok, Zaliv pred jasnoto, Esen vo vselenata, Kuboa, Kralicata na koricata, Skald, Vrv, (Z)aum, Trmka.*

Ljubomir Gruevski (1949.) – pjesnik. Knjige: *Gemii, Ognena zemja, Opsaden grad, Ostrovot i drugite legendi, Sliki i senki.*

Vele Smilevski (1949.) – pjesnik, esejist, kritičar. Pjesničke zbirke: *Slika što sogoruva, Kafez, Diši dlaboko, Odliv na zdivot, Podvižni točki, Grebnatinki, Pedeset pesni.*

- Risto Lazarov (1949.) – pjesnik, kritičar, publicist, prevodilac. Autor knjiga pjesama: *Noćna ptica vo parkot, Jana, Grozen kikot, Kapki kisela vistina, Leto preku okeanot, Točka na vrienje, Odvajnadežna, Jave, Herakleja, Kolumbo.*
- Rade Siljan (1950.) – pjesnik, esejjist, kritičar, prevoditelj. Pjesničke zbirke: *Tretiot lik na vremeto, Senki na javeto, Glasnik, Zasedivanje na senkata, Preslikano vreme.*
- Vesna Acevska (1952.) – pjesnikinja, pripovjedačica, prevoditeljica. Autorica pjesničkih zbirki: *Podgotovka za pretstava, Karpa za skok, Kotva za Noe, Nered vo ogledaloto, Kula vo zborot.*
- Miloš Lindro (1952.) – pjesnik, esejjist, prevoditelj. Pjesničke zbirke: *Polilema, Vibracii, Razgradba, Slova za rečta, Raz – Gradba.*
- Tode Ilievski (1952.) – pjesnik, autor za djecu i mladež, satiričar, prevoditelj. Pjesničke zbirke: *Koncert za šumite, Zelen blen, Lov na Lebedovoto ezero.*
- Branko Cvetkovski (1954.) – pjesnik, esejjist, kritičar, prevoditelj. Autor pjesničkih zbirki: *Svijok, Visoki vetrovi, Presna pepel, Podarena sol, Molitven vej, Sinori, Noćnik, Imeto, Rodot, Imotot.*
- Hristo Petreski (1957.) – pjesnik, pripovjedač, esejjist, kritičar, autor za djecu i mladež, prevoditelj, publicist, antologičar. Pjesničke zbirke: *Ogledalo, Prodolžuva, Vulkanska potreba, Razgovor so zidovite, Vo jagodara crv, Vrv, Štit, Tuđo telo, Patnik na vraćanje, Kamen jazik, Staklen ključ, Belo mastilo, Čitanje na nenapišano.*
- Dragan Kruškarovski (1956. – 1999.) – pjesnik. Knjige: *Dveri, Palimpest, Tajnata na poetot.*
- Jordan Danilovski (1957.) – pjesnik, romanopisac, esejjist, kritičar. Pjesničke zbirke: *Goltač na plamen, Dviženje, prostor i vreme, Vnatrešen govor, Množenje na tišinata, Koba, Kniga Tma, Ludoto leglo.*
- Slave Đorđo Dimoski (1959.) – pjesnik. Knjige: *Graviri, Proekt, Studen poriv, Poslednite rakopisi, Sporeden pat, Predmeti i argumenti, Formi na strasta, Temno mesto.*
- Bratislav Taškovski (1960.) – pjesnik, pripovjedač, romanopisac, esejjist, prevoditelj. Autor pjesničkih zbirki: *Prsti vo oblacite, Bikovi vo mojot krvotok, Opasna hartija, Anđelot i žednata muza, Demonika, Mojot kineski meč, Popladneto na eden optimist.*
- Irena Pavlova De Odoriko (1967.) – pjesnikinja, pripovjedačica, kritičarka, prevoditeljica. Pjesničke zbirke: *Velzevul, Novata Eva, Dekolte – dlaboko.*
- Mišo Živkovski (1971.) – pjesnik, pripovjedač, esejjist, kritičar. Autor pjesničkih zbirki: *Nečujni stihovi, Ogin pesni, Godina na eklipsata, Punktovi, Nie.*
- Lindita Ahmeti (1973.) – pjesnikinja. Knjige: *Malini i bluz, Ostorovot i božilak, Kamena mesečina, Sin son.*
- Nikola Madžirov (1973.) – pjesnik. Knjige: *Zaklučen vo gradot, Nekade, nikade, Asfalt, no nebo.*
- Vladimir Martinovski (1974.) – pjesnik, književni teoretičar, glazbenik. Autor knjiga pjesama: *Morska mesečina* (haiku i tanka), *Skrieni pesni, I voda i zemja i ogan i vozduh* (haiku), *Eho vo branovi* (haibuni), *Kvarteti* (poezija).
- Jovica Tasevski – Eternijan (1976.) – pjesnik, kritičar, esejjist, prevoditelj, antologičar. Pjesničke zbirke: *Nešto se sluša, Vizii, Glagol, Veda, Klatno, Nebesni straži.*

Slavčo Koviloski (1978.) – pjesnik, pripovjedač, romanopisac, esejist, kritičar, književni povjesničar, prevoditelj. Pjesničke zbirke: *Sonceto povtorno će izgree, Poezija vo dviženje*.

Zvonko Tanevski (1980.) – pjesnik, esejist, prevoditelj. Autor pjesničkih zbirki: *Otvoreni vrati, Horot na gnilite lisja, Srt*.

Duško Krstevski – Kristan (1981.) – pjesnik, esejist, prevoditelj.

Silvana Jovanova (1981.) – pjesnikinja, pripovjedačica, književna kritičarka. Pjesnička zbirka: *Ti što izleze od pesna*.

Božidar Zimski (1984.) – pjesnik. Knjiga: *Koga kravite si odat doma*.

Izbor, prijevod i bilješke: Vasil Tocinovski

P.S.

U *Antologiji suvremene makedonske poezije* korišteni su prijevodi Petra Kepeskog (Slavko Janevski: *Tišina*; Blaže Koneski: *Bolan Dojčin*; Gane Todorovski: *Dođi u Ohrid*; Radovan Pavlovski: *Mladić koji spava u podne*); Alda Klimana (Risto Đ. Jačev: *Anđeo pred Kristovim grobom, Sveta šuma*; Sanda Stojčevski: *Elena, Spartak*); Borislava Pavlovskog (Vesna Acevska: *Voda i sjena, Kraj*); Branislava Glumca (Todor Čalovski: *Noć u kojoj te nema*).

Osobno želim zahvaliti Vesni Miculinić Prešnjak, Višnji Hristodulovoj i Petru Opačiću za uspješnu i profesionalnu suradnju.

V. T.

ZAMKE

Slavko Jendričko

SMJENE VLASNIKA SLOBODE

Svjetlost iscrpljena
visokom temperaturom
drhturi poput male lasice.

Ulovljena u klopku
za divljač
morala bi prestati
govoriti o slobodi
sa strahopoštovanjem.

Uskladivši bilo sa satom
na TV-ekranu
ne očekuje slavljenički
svemirski sat smjene vlasti.

Ponesena vitalnim
navijačkim osjećajima
u smijehu goneta
sve te oči svijeta
uprte u njega.

ZABAVNI NOĆNI LOV

Ušavši u tramvaj
kunu zlaticu
smjestio sam
u toplo krilo
i pokrio novinama.

Skrivena pod tekstovima
nosnice putnika
uznemiruje mirisima
slatkih plodova
nakupljenih na njušci.

I mirisima krvi
iz opljačkanih
ptičjih gnijezda.

Pri izlasku
stigla je poručiti
nosnim osjetilima:

Noćas sam lovila
iz čiste zabave.

UPROPAŠTENA ZABAVA

Iz čiste zabave
šetao sam gradom
sa žapcem u gaćama.

U sjetnom mnoštvu
probudili su se veseli
muški i ženski glasovi.

Suludo pomislih
da spašavam svijet.

Mogao je to biti
svakodnevni

utješni obred
da mi cinični
izbacivači iz takta
nisu strgnuli
osmijeh s lica:

A zašto nisi
prošetao stršljena?

BIJELA SMRT

Misao snijega
pojašnjava metaforu
kobnih srnećih potpisa
na svojim stranicama.

Čekajući happy end
polušaljivim prstima
ne moram do konca
prolistati Knjigu mrtvih.

Drščem u snježini
ulovljen
vlastitom omčom.

Postavio sam ju
u djetinjstvu
i zaboravio ukloniti.

Pretiliji od
snježnih kristala
nisam zanimljiv
plijen
zalutalim lovcima
na glave;

Nasmiješen
prepušten sam
bijeloj smrti.

SVJETLANA

Gdje si sada, Bože,
sjajiš li vedar
ispod sjena zvijezda?

Svjetlani isišem mozak
usahnulim pitanjem.

Gleda me herojski
eksperimentirajući
mojom muževnošću.

Odlučnim glasom pita
jesi li jašio žene
brze vruće komete:

U rekordno
visokom skoku
sretna sam
izgorjela puma.

A ti otpuži u tužnu
školsku lektiru.

U njoj potočići
mladih međunožja
utapljaju metafizičare.

GRAMATIKA SLOBODE

S Gardenijom u tegli
neispavan liftom se
spuštam u drukčiju
emocionalnu stvarnost.

Na današnjem sajmu
perfomeri izlažu
svoja oslobođena tijela.

Tom Gotovac
hiperfuturistički
optimist
gol ležeći
liže asfalt Ilice.

Posramljuje
mene
i cvijet.

Šapatom govorim
biljci o hrabrim
glagolima zvukova
gomile
što bude grad.

U zamci gramatike
slobode
svježim znojem peru
podgrišanu stvarnost.

NOĆ NA DJEDOVOJ ŠTALI

Popivši koktele
od šljivovice
i mjesečeva voća
alkoholiziran
otključao sam
tijelo
i ugostio
podsmjehe demona.

Bezbroj njisaka
ždrijebaca
udara u bradu.

Noć je kratka
da u njoj perverzan
srušim
ponovljeni Babilon.

A i njegovi zidovi
uzvraćaju udarce.

Nokautiran
skrivam
ružnoću
u sijeno
na tavanu
štale bitka.

ZAMKA X

Malešev sam
zec
u zamci na Britancu.

A netom sam
pobjegao
iz klaonice divljači.

Omča je loše
postavljena
i ne može me udaviti.

Poneki pas
digne nogu
i ugrije me.

Do dolaska hitne
zaspim
s grudama snijega.

METAFIZIČKA ZAMKA

Od prvog poroda
do večeras
kad nas je zavela
tema reinkarnacije

morala si prevaliti
petnaest tisuća života.

Stvarnost halucinira
dok ne povjeruješ
da toliko dugo traješ.

Zašto te hvata panika
gljive su starije od tebe.

I onaj koji je prije mene
bez žlice
iz tvojih usta
srkao svemirsku juhu.

U sjeni prethodnih
života riječi
nehotice se oslobodiš
mojih pregrijanih prstiju.

Pa ipak se ne mogu
osloboditi dojma
da si na povocu neke od njih.

KONCERTNA KLOPKA

Posrnuvši zbog
voćne princeze
sam sebi si uzao.

Nekontrolirano intuitivan
jašeš
vjetar nepoznatog smjera.

Takozvana stvarnost
prezire nereziranu
provalu osjećajnosti.

I zahtijeva
bezuovjetnu
kapitulaciju.

Ona je posljednja šansa
da se omiliš
shemi cvjetanja vedrine:

Sve su kraljevine
bez sluha
za mazohističke
slobodnjake
osim koncertne klopke
Kraljevstva nebeskog.

REINKARNACIJA ZAMKI

Dok sanjaš poklon
za Dalaj Lamu
lopoči procvjetaju
u močvarama.

Iz kreveta
zakoračiš
i posve nagonski
ubereš
Nelumbo nucifera.

Sveti cvijet
na Zapadu
ne može postići
zavidnu cijenu.

Noge ti ne zamjeraju
što si ih uzaludno smoćio.

Vrativši se na suho
nastave ići dalje
prenoseći viruse
ugriza močvare.

Crne su od gangrene
i ne vidi se
njihov rastanak u mraku.

Ali ne zbunjuju
vedri kristal
Dalaj Lamina srca.

UŽIVANJE U KLOPCI

U klopci kiše
studiram
anatomiju emocija.

Ne zna se odakle
pada
tako čista
u srce
gnijezda vedrine.

Sporim pogledima
ne mogu sustići
isparavanje kapljica
u imaginaciju sumaglice.

Iz nje dopiru
lijepi glasovi
zborova trudnica
sve će roditi
arijevsku mjesečinu.

U slavu neočekivano
dobrog danas
potrošim ljubav
i sumnjivom boljem sutra.

REPRESIJA

Listopad trguje
lišćem
i umornim nebom

uvečer djeci
ostacima ljeta
peče kestene.

Klimatski apstraktan
zašutim na hrvatskom
osjetivši simptome represije:

Pubertetsko proljeće
stranim jezicima
proklija sjemenje
odbjeglih očeva

maćeha zima
centralnim grijanjem
uspavljuje
naslijeđene
hiperaktivne anđele.

S DOSTOJEVSKIM U ZAMCI

Popivši na tašte
veselu tabletu
kemijski procesi
u unutrašnjosti glave
tvojim prstima
muziciraju besmrtnost
do zalaska sunca
na listiću u kladionici.

A kada na nekoj
drugoj paraleli
s Dostojevskim
dojuri trans
sibirska željeznica
kockarnica doživi
epileptični napadaj.

Izluđen u kladionici
muški se vraćaš kući

izbacujući bolest
kroz prozor automobila.

NOVOROĐENI OSJEĆAJI

Ptica odrasla u inboxu
skupila sam dovoljno
novorođenih osjećaja srca
za naše obiteljsko gnijezdo.

E-mailovima dnevno
razmjenjujemo obroke
sunca sjemenki i svježe kiše.

Skenirana metafora
ptica u krošnjama
nisam probila ljusku
da bih pjevala u grobu.

Neka srce demijurški
pripuca vedrinom
na melankolični grad.

BRODSKI DNEVNIK

Neumorni se kapital
oplođuje bijelim
i crvenim krvnim zrcima.

Superiorni daltonisti
ne razaznaju
okrutne vlasnike slobode;

Izumrlim sirenama
i Bogom
tješe oceanske praznine.

I nekolicinu nabrijanih
svemirskih klošara
s mrenom na očima.

Oni ne opažaju
prve jutarnje
osmjehe svjetionika.

Niti mene invalida
umirovljenog altruista.

SEZONSKA DOBROTA

Snaga je učestala riječ,
s njom prodirem
u sve lijepe knjige i žene.

Dok se predajem šutnji
čujem kako je takmac vrijeme
nikada ne prestaje izgovarati.

Odumrlo je lift koji nas
podiže do hotelske sobe.

Neumoljivo prijeti namještaju.

Povremene falusne kiše
blaženošću osvježe plahte.

A pregrijana svjetlost
mladoga para cica
u meni vidi svoju vlast.

Došlo je vrijeme
smjene
svemirske vlasti;

Njih i škrto ožujsko sunce
proglasi vlastodršcima.

Oni mogu potaknuti visibabe
na nagovještaj sezonske dobrote.

KOBIN SMIJEŠAK

Ne možeš obrijati
Staljinove brkove.

Ostalo je programera
koji raspiruju požare
u Sibiru na minus 50.

Povijesni manageri su
talentirani za prevare
vedrim samokresima utopije.

Imaju božanski osjećaj
za sve ljude
s pogonom na glad.

I one nesretnike
koje je prerano
pojela ljubav.

Dovoljan je jedan
zlokobni Kobin
smiješak ispod brkova
da digne Kremlj u zrak.

PJESME

Lazar Jovanović

POČAST ŽIVOTA

Kad ljepota pjeva pupoljci se otvaraju u sunce
što se očima zanese, u noć se usadi i okrene Zemlju
u sjajnoj sjeni svjetlosti, a mrak se okiti dušama
koje pate. I dok život pjeva u jutru se rodi čedo
zvijezda što se sjedine u srebren glas. U danu dah
božanski raste u zrake i svjetlo u osmijehu disanja
gdje majka radost plače i tone u molitve.

Svijet raste u sunce što se hrani gugutom što se
topi u misli i sklad Zemlje gdje pjevaju svjetovi
inih bića što mi u tihe noći otvaraju zjene gdje se
sretan i nepoznat tvorim u bespokornu zemnu krv što
će me održati u dodiru sjene i Boga što me čuje kroz
glas djeteta kad dan pozeleni i voda i ptice se
glasaju i planine rastu gdje svjetlo se plodi u tragu
života

Moj časni svijete topi se vrijeme i zvone zvona s
katedrala kad blaguješ svoj obilan zalogaj, bogata
braćo što vas ne spoznah u visini zemne hridi na
koju ste se uspeli, sebe stvorili u sinjoj glazbi
dušina jezika što govori tiho bogatstvo i ne čuti
gladno biće što sličići na Boga.

Ljepota pjeva u tragu u kome ćeš biti moje rođenje
što si zrak i toplina i svjetlo moj veliki svijete
iz nemuštosti gdje klikće ptica tvoj krik u glasu
gdje smo vezani jedni za druge čuvstvenim disanjem
Boga koji nas oplakuje, bezsuzno prašta tvoj dah,
brate što si grešniji od moje svijesti u nemoći da
stvorim tvoje imanje, da dostojno postojimo zajedno
moj vječni svijete što sišeš i dišeš moju suzu u
tvom velikom tijelu što je sito izglednjelo u pjev
duše u kojoj raste sunce i pote se vjeđe u zemnoj
počasti života!

POPODNEVNA DUŠA

Ne mogu samo sjećanja da me ožive u ove kasne
večernje dane dok u satu protekne dah cijelog bića
što vapi za smislom besmisla, tare me nepoznato
svjetovlje tinjavo treperi i sagara u bolu očiju
što su sve više bez vida, moje ranjeno popodne, golemo
purpurno nebo, moje tiho pojanje zloduha što me istapa
u zelene suze i izražava mi brzominutnu pomućenu dušu
u stanje besvjesno a bolno u okruženju svijeta mi gdje
sâm osjećam časovlje na zemnom grumenju na smrtnom
tijelu koje se spomene u jednom minutu sivog popodneva
ranjene svjetlosti.

Iz sebe ne mogu a osjećam dodire zvjezdanog praha u
šaci što gori nesmisleno tkivo, rasuta stanja
koja troše samilosne misli na krvavoj stazi svevišnjeg
usuda gdje bit ću prosjak moleći cvijet da se zvijezda
rodi gdje sežu mirisi peludi a zemlja zatvara u kavez
u sretnom času gdje slutnja nema svjetla, tek tmina je
crv, dodir živog nemuštog stvora što puzi po tijelu
i slavi pobjedu.

Moje ime već je zaboravljeno u samom biću gdje
poima govor i nemušt. U toj tamnici krv je zaboravljeni
san, tegoban i pust, bolne misli i ruke gdje Duh bi htio
živjeti i zadnji trag tebe ljuvena u prikrajku svjetla
jer htio bih vidjeti ustajanje sunca i goruće zračenje

po koži što osjeća spasenje i čast ljuvenosti, dok ti blaga i draga nudiš sretne dane koji zrače nježne dodire u Bogu što nas razumije.

Nosim popodneva i večeri zgrbljeno i kažnjeno u samoći vječnosti u kojoj me boliš, moja neumitna smislena u besmislu ljevena, bolna i zrela i samotna čežnjo u sebi.

Zanesen u zvijezde kojima se obraćam jer jedino su svjetlo noći što postoji da jeste, dok se zaklinjem suncu božanskom čedu gdje ću sretno mrijeti kao njegov krvni rod, gdje ću se nevin rastopiti u zemlji što me radosno prihvaća i stavlja mi na odar odličje ljudskog i mučeničkog života iskazujući mi počasti tame.

Moja svijest je pročišćena i vjeruje u tebe ljuvena što ostaješ neugašena svjetiljka gdje ćemo se sresti ugašeni a živi Krista ljubeći osjećati.

MILOŠĆU NEBESA

Svega ima, sve postoji izgovoreno u zrenju duše što živi bogata u slutnji odjevena u zemni pramen cvjetova u zori, očiju u daljini svjetla začetog u svetoj kolijevci o, Bože sjajni u pogledu i vječnosti, osvjetljivi usude moje usnute Zemlje u kojoj moram zanoćati i svanuti začet u svemoćnom tragu gdje ćeš ogrnuti skut stvaranja svijeta u kome svega ima i sve postoji što svjetlom hoće kazati ljuvenost zvijezda što zrače kosti života milošću nebesa.

U očima pulsira um i ganuće što besmrtno u svijesti živi nas dok vjerujemo u odsjaj zraka što je bogat nevidljivim Bogom što nas cjeliva u suzi radosti gdje upiremo ruke u sveto križanje u vjeri.

Moj sretni govor i suština, tek je božanstvo koje trepti u srži života kojim slutim svoj postanak poznat u Tebi koji će obgrliti vjerne srcem koje slavi svjetlo, moj jedinstveni Oče neba kojeg usnivam neizmjerne u beskraj u svijeta kojeg

vapimo dušom u Tvome dolasku, jer svega ima i sve
 postoji do začudnih inih bića kojima upiremo pogled
 u stvaranju čudesnog i moćnog u neosviještenom tragu
 čovjeka u zemnom šapatu vjetrima što obljubljuju jeku
 Zemlje koja udaljena od svjetla duboka neba žalobno
 ostavljena sama živi svoj ustaljeni smisao postanja
 gdje ću vječno postojati u drugima
 začet u Tebi kao Božje biće što osvjetljava
 dubinu beskraj odakle ću dozivati sreću rađanja

DISANJEM VJEČNOSTI

(njeno bedro)

Nježno, bijelo kao svjetlost, kao dodir dana s cvijetom
 u koji urasta iz svanuća srebrna neba
 oživljuje mu hod i osmijeh i živi tijelo
 lijepo i bogato kao zdravo srce što ljubi čovjeka
 zvijezde diše ganutljivo, izbirljivo u inom tkivu
 kojem se predaje i divi u zračenju disanjem
 uzbuđena strast koju nježnost privlači
 u gravitacijskoj sili dodira uma i snage
 što žive kao dvije suprotne silnice neba i Zemlje
 što se međusobno privlače.

Ljepota zvoni i ječi, peče i blaži srce
 Ljepota draži i sviće u pelud udahnuta
 u zrenju se množi i raste u dahu osviještena.

U očima počiva sunce i sve mu je svjetlost i boja
 sve je sunce i trag vlati u zjeni gdje se ogleda
 Sve je sunce prosuto u noć i kada sviće mijenja
 oblik života gdje raste i progovara.
 Sve se zbližuje u sebi kao sreća udahnuta u Bogu
 zrenjem zlatni sjaj večeri i jutra gdje se rađaju
 i venu zvijezde da bi živjele krunu svemira.

Sve je bijelo i ozračeno u njenom bedru gdje plode
 se svjetovi i bijele se dveri i labudi.
 Sunce raste i krv se u strast pretvara
 gdje se začinje nebo i zrači plodove

život nasljeđuje dušom djeteta što maše ručicama i osmijehom što čini sreću.

Njena bjelina bedara čini nebo bližim dodirljivijim u osjećanju ljepote.

Ondje živi smisao mene. Ondje se rađaju i umiru misli i suština gdje se Zemlja nudi i blaži smisao: Odvaja dušu od tijela što će roditi novo svetište koje će uskrsnuti u dodiru svjetla i vremena disanjem vječnosti.

GOLE SJENE

Na redu smo postati gole sjene
živjeti svjetlo noći
da grijeh škropimo iz zjene
gdje korak ne kroči

U vremenu gdje smo se sreli
u čudoređu naravi
da li smo znali što smo htjeli
mijenjati prah za krv što zdravi

O dūšê rasute u beskraj
ne napuštajte nas plemene
ozračite oči nek sjaje
u svjetlu svijesti bezvremene

Ćutit ćemo ime gdje se mrije
ganuće Joba izborane ranê
mrzle kaplje što Zemlja ne grije
tek svjetlo Krista kad u vlati svane.

NEBO KOJE RASTE

(ta živuća riječ)

Nemirne moje oči zanesene mislima što
svjetlucaju sitnim plavomodrim svjetlom

zvijezda što se tope u srcu koje otkucava
rađanje svjetova u galaksijama u koje se
zagledaju anđeli bijelog svanuća što ih
opčinjene žive u dubini moje sreće gdje
zvuče tonovi koji ganućem ispisuju tugovanku
života u porama uma što ga stvara nesklad
zvijezda koje rastu u čarobnom obličju
svjetla.

Ta živuća riječ što otapa mi rane i sudi mi
način boli, zrenje života rastvara u krv koja
protječe kroz uzvišenu estetsku crtu uma
u sjeni zaleđena, a topla u suzi zelenog vrta,
moj živote u žutozelenom lišću što opadaš
iz korijenja gdje Zemlja postaje grumen u
koji stane samoća i sjene vječnog gdje ću
živjeti tepanje majčina srca u galaksiji
gdje žive svjetovi iz krvi Zemlje što ih je
bestidno uzela, a duša je svjetiljka zvijezda
ozračena beskrajem.

Htio bih biti lik što raste u nebnim mislima
što ozračuju jedini život u kome pulsiraju
ćelije što se napajaju ljepotom boja
i snage zvjezdane mase, Zemljo moj prkose
u tebi ničem i snujem zrnje što te raste
svjetlom srebrne noći što me oduzima u
svetom tijelu Kristove moći besmrtnosti!

UDISANJE ZVIJEZDA

Odakle si me doveo oče, iz kojeg svijeta i svjetla,
iz kojeg tkiva što bje prah što te okrupljen tvorio
u tijelo da me možeš roditi?!

Odakle si me doveo, iz čijih očiju žegla je vatra
i stresala se strast iz kostiju gdje su se
začinjali dodiri cvjetova sluteći se u sjeni,
u ljepoti duše što se rasipa od jutra do večeri
ljubeći dan gdje hrane se mirisi u krilima

uzletjelim u istinu gdje ćuti se sveti zov Boga
svanulog iz svjetla i noći gdje si disao zori dah
u zrenju tijela gdje su oči gledale u misli sebe,
u snivanju sjene.

Ukapan u vjeru, zagledan u krv mi, čekajući stisak
tvoje ruke i srca moj oče ondje će svanuti zov
božanske plemene suze što snovima Duh mi pretače
u trag odakle si me doveo i ostavio zaboravljenog
u tišini svjetlosti iz tmine.

Ti, snu plamene krvi u kojoj kliču crvena svjetla,
u dubini beskraj neba, slutnja opraštanja želje
u vječnom udisanju zvijezda.

DUŠICA I TJELEŠCE

»Ti nisi nikad ni živio« govori mi vidovnjakinja u koju
sam zagledan zaboravivši da li postojim u tjelešču i
dušici djeteta što je sisalo bratove majke grudi.
Srce mi se raspuklo u dvojbi gdje živi lik, gdje sam
zaboravljen ljubeći oči i pokrete djevojčice iz
učionice petog razreda.

Kako sam volio sunce što je zalazilo za planinu i u
njoj usnivao svoj križ što me kasnije pokrивao u
sjeni i Bogu, gdje su me sakato učili da On ne postoji
da ga nema. Je li to čuđenje svijeta ili svijet čuđenja
u kome živjeh dječarca što je volio zemlju i vlati,
cvjetove topio srcem? Rasle su godine i oči duše koja
je vidjela i ljubila dah njene usne, ruke i dodir kao
čvrst ubod tijela, nemušt gdje govor svjetla stapa
energiju mladosti.

Ondje sam postojao kao privid, krv što ne govori
istinu, laž smrti, a smijao sam se, pjevao za ljubav
njene kose i sjaja u očima.

Sada usnivam vidovnjakinju i tugujem bez te sretne
ljepote koju oduzimam iz sebe i bližim noć svjetlu.
A kako to boli u osjećanju sreće smrti gdje začet
u tijelu i zori disanjem i zanesenom ljuvenošću tone
sua u dah što me ljepotom zrači iz čuđenja svijeta

u kome sam živio?

Moje svete riječi tope usud izgubljene vječnosti
očiju koje vide i druge i sebe i u njima sagaraju
mislama.

Moja vidovnjakinjo ostajem nevjeran u tvojim
nagovještajima, viđenjima i traženju tamne istine
vjere, jer tko je volio ljubeći zelene grane planina
njihovo lišće, sve te oči i rađanja, sve te zore i
protjecanja, sve te dozive i smrti, jer uvijek sam
živio u svim tim treptajima raširenih grana nad
zemljom dah i trag vječnosti, ostavljeni trag što bi
da me sagori u sjaju očiju da bi svanule umnim dodirrom
jedno za drugo, ljubeći usnu i treptaj misli u rastu
za ljuvenost bez zaborava.

MISLI ŠTO ĆE VJEČNO GLEDATI

Mlada djevojko u te gledam, u sjaju očiju
što žare plamenom moje tamno lice trpko i žalobno
znajući razlučiti razlike godina gdje su impulsi
srca riječi neba što me neće uskrsnuti u ozračnju
smrti i života što se smjenjuju kao
svjetlost i tama.

Koliko bi ljudi žuđeno gledali oblik ti zanesen
u slova gdje bi živo govorili vrijeme gdje si
mlada i učena što ćeš utonuti u moje nesvjesne riječi
i osmijeh pun božanskih darova u plamenu večer gdje
sagaraju svjetovi koji su moćni glasi što tope se u
zemaljske misli kojima si mi
obećala pokloniti smisleni dar umotan u strast koja
kreira lice tvoga osjećanja.

Zadovoljan sam mislima u kojima nebo progovara tvoj
lik, čuđenje očiju što žive strasti, vremenske razlike
što me upućuju da spominjem vatru i svjetlost kojima
neću odustati od tvoje ljepote, jer kako bi živio!??

Koliko energije nosiš u neizgovorenim riječima u
podsvjesnoj duši i tvom mladom tijelu, očima što se

otimlju u čeznuću moje želje za tvojom mladošću koja
izgovara prkos i ime začeto u svijesti i ljepoti
koja se nikad neće ugasiti životima koji se
prosiplju u svjetlost.

Mlada djevojko ponesi se u druge osobnošću mladosti
što će jednakom snagom urasti u osvijetljene misli
očima što će vječno gledati!

UJAKOVE JABUKE

Koliko vremena sunce vas kroz vjetar hranilo
i kiše tonule u suhu zemlju
gdje rasle ste vitke i uznosite
Koliko vremena zagledan u vaše grančice i lišće
u kojima rasle su godine ljuvenosti na vašim usnama
gdje sam čeznuo čuteći vam grudi u granama uzraslim
do ploda nabrekla od svjetla i tijela začetog
u dodire procvalih kaplji mjesečine
što se rađala kroz oluje i lomove
uronjena u zrak zôrâ i večerî u nadahnute oči
što su vam usadile život u zrenje u kojem nebo
sviće svjetlo i ujakove ruke što vas je kalemio
što su plodne rasute u tijelo uprto u rast
snage dodira i ljepote crvenih mu jabuka
sočnih od vremena što nas hrani.

GOVOR ČULA

Bože, pokloni mi sluh da vidim sunce u izvoru vode
bijeli slap što se slijeva niz planinu
gdje rastu plodovi iz rodnosti zemlje
Vid mi daruj da čujem šapat cvijeta, mirisna korijenja
i Duh mrâva u njegovoj moći da održi snagu smrti.
Podari u krilima vjetar, govor svjetla
i svanuće u vlatima začćeće duše u Tvome nebu
gdje se uskršava!

DOBROTA STVARANJA

Bože, uminule su rane iz tijela, usahla ih
sinja krv suzom sagorjela u vlati
vjetrom istopljena, u zviježđu me osunčala
nevidljivim očima iz kojih je zračila i zrila
istrošena dahom u prazan korak gdje nije mogla
stati, tek lomila se u tkivu što odustaje od
sebe i pjeva nesmisleni pjev u kome kriče
zanesene ptice odbjegli duše iz krila
salomljenih iz kojih ranjeno sežem u cvijet
da bih ga isplakao kao ljuvenost zvijezda
što počinju u ljepoti.

Potrošio sam korake i zgrbljenu pest
što će me zaustaviti u suzi koju nosim u
zrakama očiju, dosegu plamena što tinja u
zgrušanoj duši vjetra što ga rasplamsava do
božanske snage smrti što će mi oduzeti travki
zoru i kaplji svjetlo iz srca jedinog suputnika
neba.

Zjapim u noć sam i ne znam reći djelo koje će
me voljeti, koje će me živjeti i usrećiti, tek
trag božanski slutim u svom imenu gdje diše
bijelo svanuće i budi me u rano prospavano
djetinjstvo i mladost gdje noć je procvala i
ostala mi suputnik i tamno otkriće svjetlosti
što je sjala prigušenim mislima i nevjerom u
smrtnost što bje obmanuti smisao postanja.

Moj živote kako proći kroz mračni sjaj krika
ukapana u zemlju da bi se čuo zvijezdama u
koje bi stala ljuvenost i vjera u smisao sebe
gdje ruši se i tone tišina govora u koji stane
sijeda vlas gdje se nebo oblači u zvijezde gdje
ću živjeti i biti zanesen suncima inih
beskonačnih prostranstava vjerujući u glas očiju
i sveto disanje nepoznata zraka u duši što će
osvitati rađajući se uvijek početka u bliskog
i besmrtnog čovjeka s imenom Kristove čestitosti
dobrote stvaranja.

RIBLJA LUTRIJA

Mirjana Buljan

Iako su Veronu svi na otoku ranije gledali samilosno i svisoka, što je ionako uglavnom jedno s drugim obično povezano, pa su je čak u malom mjestu i izbjegavali kako bi jedni drugima i svakome tko bi slučajno zalutao k njima pokazali oštru granicu između svojeg društveno, duševno i tjelesno zdravog načina života i njene, makar i s razlogom zbog žalosne sudbine, pošasavjele luckaste naravi.

No, kako je rasla duljina dana i sunce sve više pržilo, Veroni je pjevačka djelatnost donosila sve više novaca, pa su u ovo naše vrijeme kada je novac najvažnije mjerilo nečije pameti, mještani počeli i nju drugačije gledati. Hoćeš-nećeš morali su priznati da u njenoj glavi nije baš sve ishlapjelo, već da je ostalo i nekakvog mozga, možda upravo njegov najbolji dio koji u svakodnevnom govoru nazivamo spretnost.

Jednoga petka, kada je ujutro dočekala na rivi Mikulu i vidjela da mu se u mreži osim uobičajenih modraca i bugvi zaplelo i tri komada veće bijele ribe, predložila mu je novi zajednički posao.

– Znaš da svaka lutrija ima glavni zgoditak – počela je.
– Znam, pa što, ja ga sigurno nikada neću dobiti – odgovorio je Mikula.
– A ipak svakog tjedna kupuješ srećku!
– Čovjek se mora nečemu nadati, inače čemu život? – rekao je Mikula.
– Znači, nadaš se glavnom zgoditku! To isto vrijedi i za ribe – mudro je zaključila Verona. – Treba ih prodavati kao lutriju. Otkupit ću ti sav ulov i napisati brojeve za sve ribe, za velike i za male, i svaki ću broj prodati po istoj cijeni, pa neka sreća odluči tko će dobiti zubaca, a tko modraca. E, zbog tog zubaca, ljudi će plaćati po komadu svaku bugvu i svakog modraca kao arbuna ili oslića.

Mikula ju je zapanjeno gledao. Onda je skinuo kapu i počeošao se po glavi kao uvijek kad je morao razmišljati.

– Veliš, riblja lutrija? – upitao je konačno.
– Riblja lutrija!– potvrdila je Verona. – Svakog petka! Na trgu, na gušterni, pred poštom i butigom i turističkim uredom, kad svi dođu po kruh, u mom šeširu će ih čekati

brojevi, a na guštarni ribe, velike na vrhu, pa sve manje, do onih za mačke, prodaja po komadu, sve po istoj cijeni, pa kako koga posluži sreća.

– I sve ćeš otkupiti i platiti mi unaprijed? – htio je Mikula biti siguran.

– Sve. Možemo početi odmah, ako pristaneš već idućeg petka.

Mikula je šutio. Bacio se na sapletene ribe u mreži i vadio ih sve brže i brže u skladu sa sve bržim i bržim razmišljanjem o dobrim i lošim stranama Veronine ponude. Kad se i posljednja riba našla u kašeti, odpljunuo je veliku i moćnu pljuvačku daleko u more i konačno rekao:

– Ma što imam više razmišljati! Pristajem... ali ako dobro platiš. Moram misliti na kasnije kad odu turisti i kad mi se to može osvetiti, jer će one moje stalne babe koje već godinama hranim sitnijem otići drugome.

Verona je kimnula:

– Platit ću ti! – rekla je i pružila mu ruku kako bi zapečitali dogovor.

Mikula ju je prihvatio i tri puta zatresao. Kimnuo je slastičaru koji je na rivi prodavao sladoled i on im je prišao i presjekao pogodbu. Upitao je sa zanimanjem:

– Što se to prodaje i kupuje? Nije valjda tvoja kuća, Verona, sada kada ti je tako dobro krenulo?

On je, otkada je došao prije desetak godina iz okolice Tetova, tražio neku starinu koju bi obnovio i u njoj otvorio slastičarnicu, jer je u kiosku na rivi smio izrađivati i prodavati jedino sladoled.

– Nisam luda, Mujo, iako svi kažu da jesam. Sklopila sam s Mikulom trgovački posao, osnovali smo poduzeće VERONA RIBE i co.

– Kakav ti je taj »co.«? – raspitivao se Mujo.

– Kao u Americi. Tamo nema firme bez »co«. Svi rade kao company iliti kumpanija. Sada je sa mnom Mikula, za njim tko hoće. Mikula će loviti ribu, a ja ću je prodavati. Uzet ću ribu i od tebe, ako budeš imao viška od onog tvog žabarskog pecanja.

Mujo je u predsezoni i posezoni provodio više vremena uz svoj pecački štap no u kiosku, kamo bi začas skoknuo ako bi se slučajno pojavila neka mušterija željna sladoleda ili kave. Za to vrijeme uglavljeni bi mu štap, uglavnom predvečer i ujutro, često znao donijeti na udici čak i kapitalni ulov, brancina ili podlanicu, iako su domaći ribari znali govoriti da samo munjeni žabar može očekivati u plićaku među privezanim barkama išta živo.

No, čini se da je sreća najluđa nepredvidiva stvar na svijetu, pa je tako i kuglica zgnječenog starog kruha znala na Mujinu udicu namamiti ribe o kakvima su stari ribari samo sanjali bacajući mreže na svojim poštama. Razočarani zbog svoje zle sudbe tužili bi se tada da u moru nema više riba jer ih već svatko lovi svim i svačim, pa čak i jedan Turak (otočka inačica za musliman) koji je došao iz Makedonije.

Mikula je, međutim, ozbiljno shvatio novi biznis i prvi se put nakon dugo vremena odvažio baciti mrežu malo dalje no inače. U petak ujutro kad ju je počeo dizati samo što nije poskočio u barci od radosti. Nije pamtio kada je posljednji put imao tako dobar ulov. Ako mu Verona doista plati kao što su se dogovorili, još nekoliko takvih petaka i moći će naručiti nove škure i ulazna vrata za kuću.

Ona ga je već čekala na trgu s punim šeširovom papirića.

– Izgleda da neću imati dovoljno brojeva, morat ću ih još napisati! – uzvicknula je. – Ma tko bi se nadao takvu ulovu!

– Lako ćemo za brojeve! Imaš li novaca?

Verona je znala da je u poslu najvažnije držati se dogovora. Čula je to od svih Amerikanaca – otočki naziv za službeno nazvanu »ekonomsku emigraciju« – kad god bi se oni uzrujali zbog naših potpuno neobaveznih čak i časnom riječi zaključenih, a neodržanih, nagodbi. Pošteno je, dakle, sve do u lipu platila Mikuli i on se mogao mirno vratiti kući zadubljen u svoje snove koji će se, sudeći po prvom danu suradnje s VERONA RIBE & Co., prvi put u njegovom životu i ostvariti.

I Verona je trljala ruke. Prva domaća, a možda i svjetska, riblja lutrija privukla je u malom mjestu sve žive duše od novorođenih u naručjima majki do sto godina starih, a bilo bi i starijih da sto i šest godina stara nona Ragužinka nije dva dana ranije pala s ljestvi penjući se na tavan, gdje je od Uskrsa do Svih Svetih spavala, jer su njenu sobu počeli iznajmljivati turistima.

Kako se ljeto uhuktavalo, bila je sve veća potražnja brojeva riblje lutrije, a ribe je bilo sve manje. Verona bi već do osam sati ispraznila sve kašete, pa je počela ograničavati prodaju svojih brojeva na najviše dva po osobi. Turisti koji su navikli na srednjoeuropsko vrijeme ustajanja, sada su zbog riblje lutrije počeli četvrtkom uvečer podešavati svoje budilice na lokalno ranoranilačko buđenje koje bi im po našem narodnom vjerovanju trebalo donijeti u petak čak dvije sreće.

Onako još u polusnu i poluobučeni ili u pidžami bauljali su prema trgu, spitičući se o vlastita stopala kako bi ugrabili makar jedan broj, za slučaj, nedajbože, da Verona ponovno uvede restrikcije u potrošnji.

Pokušavala je ona nagovoriti i neke druge ozbiljnije ribare na suradnju, ali nisu se mogli odlučiti. Činilo im se preopasno prekinuti dugogodišnje poslovne veze s krčmarima koji su im ljeti otkupljivali sve živo, jer nijedan gost nije provjeravao je li rižoto doista od škampa ili nekog drugog stanovnika mora, ili što se sve krije na pougljenjenoj »plati miješane ribe za dvije osobe«. Spala je dakle na još dva-tri nonića koji su jedva ulovili nešto sebi za brodet pun drača, a njoj prepuštali neznatno bolji ostatak uz molbu:

– Nemoj ni slučajno reći mojoj staroj da sam ti ikada išta prodao!

Verona je šutjela kao zalivena, iako je znala da su nonice već davno, možda još prvog bračnog jutra, otkrile tajne blagajne, najčešće u zidu iza uzglavlja bračnog kreveta.

Predsjednik turističke zajednice, mladi i poletni Toni, navodni menadžer kako je pisalo na njegovoj službenoj vizitki, nakon što je shvatio koliko je Veronina riblja lutrija važna i korisna za razvoj otočkog turizma, odlučio je Veroni ponuditi poslovnu suradnju uz fifti-fifti diobe dobiti, ali uz uvjet da prekine poslovne veze s Mikulom, te da od njegovog starog otkupljuje sitnež po cijeni koja odgovara njegovom ugledu. On će joj za uzvrat iz proračuna turističke zajednice dati poticajna sredstva u obliku bar jednog jastoga tjedno, a uz njega i dva do tri veća primjerka brancina, zubaca, podlanice i svakako ugora, koji će svojom dužinom i zmijolikim izgledom biti moćan dokaz očuvanog prirodnog bogatstva

našeg mora. Te poželjne zgoditke namjeravao je nabaviti od pravih ozbiljnih ribara u susjednom mjestu.

Verona je planula:

– Moja kumpanija ima biznis samo s poštenim ljudima i zato se nosite i ti i tvoj stari!

Tonijeva majka koja je s prozora slušala čitav poslovni razgovor, brzo se povukla iza zastora, duboko povrijeđena i odlučna da osveti svoje muškarce.

Već su idućeg jutra nonice koje su prije zornice došle po kruh i mlijeko i čekale pred butigom da se otvori, počele šaputati o Mikuli koji s Veronom ima bogzna kakve posle, znate one o kojima se baš i ne govori, a s njima RIBA i Co. nemaju nikakve veze. Neka samo glupi vjeruju da je to biznis...

Tu bi se rečenica prekinula, glave bi se približile, usne se nečujno i dalje micale i desne bi se ruke gotovo istog trenutka kao za zajedničke večernje molitve križale od ramena do ramena, jedino zaprepaštenih, a ne pobožnih lica.

– Jer tko bi, oprost Bože, htio besplatno s takvom ludom žabom krastačom – rekla je na kraju Tonijeva teta po majci. – Ta lutrija, to je samo da bi nam zamazali oči.

Nije dugo trebalo da čakule stignu do Mikule. Najprije su se istog dana kletve već za ručka sasule na njega poput vrele juhe iz kriještava grla njegove Marice. Mikula nije ni pokušavao doći do riječi. Čekao je da se obje malo ohlade, i juha i žena, a onda je srčuci svoje glavno jelo – muškarcu koji teško radi i znoji se, najvažnija je žlica i sa žlicom, a vilica dobro dođe, ali može se i bez nje – ispričao Marici kako se Toni sa svojim ocem htio ubaciti u Veroninu kumpaniju, a njega istjerati iz zajedničkog posla.

– Ah tako – rekla je Marica – sakramentani »predsjednik«, je, da ne bi, lopov i »sjednik«, to je on, sjed-nik, hoće novaca, a ne da mu se dignuti guzicu sa sjedalice ni kada mora u zahod. Zato ima zatvor. Rekla mi je ona njegova »frau direktor«, kako je zovu stranci.

Marica je i dalje kriještala, ali sada u drugom bezopasnom smjeru, negdje prema sjeverozapadu gdje se otprilike nalazio turistički ured.

Glasine su već istog dana odmah poslije ručka došle i do Verone i ona se, premda je nekada šutjela i trpjela, sada, kao ozbiljna poslovna žena, odlučila još istog popodneva jednom za svagda obračunati sa svim zlim jezicima.

Kad je zazvonilo zvono za subotnju misu večernjicu, odjenula je novu nošenu haljinu i novi šešir koje joj je za lutriju darovala jedna Njemica i otišla u crkvu. Kad se don Gavde na kraju mise okrenuo kako bi udijelio svojim župljanima blagoslov, Verona se uspravila i iz sveg glasa, kako bi je čuli ne samo don Gavde već i sve nagluhe mještanke kojih nije bilo malo s obzirom na prosječnu dob otočkog stanovništva, doviknula:

– Želim se ispovjediti!

Svi su se iznenađeno okrenuli prema njoj, jer nitko se nije više sjećao kada su je posljednji put vidjeli na ispovjedi i pričesti. A onda su poustajali i krenuli prema izlazu, jer je s obzirom na naglušost don Gavde bio običaj da za ispovjedi svi izađu iz crkve, kako bi grešnik mogao slobodno, dovoljno glasno za ispovjednikove uši, pobrojati svoje grijeh.

– Ne idite, ostanite! – uzviknula je Verona. – Želim da svi čujete moje grijeh!

Ljudi su se začuđeno pogledali i oklijevajući se vratili na svoja mjesta. Nikada im nitko nije rekao smiju li bez kazne božje slušati tuđu ispovjed i očekivali su da ih

don Gavde s oltara o tome pouči. Ali on je raširio svoje sklopljene ruke kao da će ih sve blagosloviti i rekao:

– Govori, kćeri!

Verona je povišenim glasom počela ispovijed:

– Svi znate da sam bila najgora sirotinja sve dok nisu došli turisti na naš otok. Svima je tada krenulo, pa i meni, jer su me oni darivali za moje pjesme i tako sam mogla ljeti skupiti dovoljno da preživim zimu. Ali dok njih nije bilo, nije vas bila briga kako živim i imam li što jesti, hoću li se zimi smrzavati grijući se samo naramcima grana što sam ih skupljala u šumi i naplavinama drva koje je milosrdno more izbacilo. I eto tada, nijedan mi ribar nije htio dati ni sitne ribe koju su bacali mačkama, a da ja njemu ne dam znate već što. Pa i davala sam da ne umrem od gladi i nema ovdje nijednog jedinog koji mi nije došao tražiti.

Odjednom je u crkvi prasnula vika u kojoj se utopilo pitanje don Gavde:

– Kaješ li se, kćeri, za svoj grijeh?

– Ma jest, vraga se kajem! – gromko je zavikala Verona, okrenula se i pošla prema izlazu.

Iza njenih leđa nitko više nije na nju obraćao pozornost. Sve su ribarske žene, bez ikakva obzira prema svetom mjestu, navalile na svoje muževe šakama i svime što im se u šakama našlo.

Očajni don Gavde izgovorio je na brzinu:

– Idite s mirom Božjim! – i s ministrantima odjurio u sakristiju.

*

Ivanka je s mužem odnekuda došla, nije se znalo odakle. Spominjala su se razna mjesta, ali to su bila samo nagađanja. Zaposlila se kao kuharica, a njen muž kao konobar, kod mjesnog gostioničara – kasnije se doznalo da mu je rođakinja. Kad ljudi počnu raditi u gostionici na dohvat piću, nikada se ne zna kako će završiti, ali se uglavnom može pretpostaviti. Tako je i Ivankin Niko, kojeg su svi hvalili kao dobra čovjeka i marljiva radnika, krenuo očekivanim smjerom. Napojnica je, kao što to njeno ime kaže, zamišljena kao nagrada uaturi dobrom i poštenom konobaru za dobru i brzu uslugu, a što je kasnije krenula u neke druge vode i postala dodatna zarada u novcu i onome tko ju je zaslužio i onome tko nije, to je već drugi par rukava. Niko je u svakom slučaju napojnicu shvaćao doslovno, pa ju je i koristio za napijanje. Ljeti je to donekle i razumljivo. Čovjek trči po vrelini žarkog sunca kako bi podvorio deset puta više gostiju u krčmi no što je duša u mjestu, pa kako ne bi onako znojav istrusio čašu hladnog vina? Ali, kad je stigla jesen i ljetni gosti otišli, u gostionicu su počeli zalaziti samo drvosječe, putnici namjernici i ono nekoliko domaćih mladića koji nisu znali kako da uvečer ubiju vrijeme nakon što su se sve turistkinje vratile svojim kućama. Od takvih se gostiju ionako nikada nitko nije obogatio, a kako je Niko tvrdio Ivanki, niti napio.

Bura se počela smjenjivati s jugom i kišom, pa čaša crnoga nije bila dovoljna da zagrije čovjeka koji čitav dan stoji iza šanka na hladnom kamenom podu u nezagrijanoj gostionici. Niko je uvjeravao Ivanku da mu jedino travarica i brandy pomažu da mu se krv u žilama ne sledi. Istini za volju, još bi više volio da mu kao ogrjev posluže whisky ili dobar konjak, pa čak i votka, ali on kao štedljiv čovjek koji je došao s njom ovamo da se okući, zna koliko im je potreban svaki dinar i nije mu ni na kraj pameti da sada, kada nema više toliko napojnica, svu svoju plaću spiska na skupa pića. Mora misliti i na svoje dvoje djece i na njihovu budućnost zbog kojih se Ivanka i on tako prokletu muče.

To je ponavljao i svojim rijetkim jesenskim gostima pa su svi u mjestu govorili kako Ivanka doista mora zahvaliti Bogu što ima tako dobrog i brižnog muža.

Ali umjesto da zahvali Bogu, Ivanka je učinila nešto, što se, otkad se za mjesto zna, nijedna žena nije usudila učiniti. Otjerala je Nika.

Kad se za to doznalo – a zapravo nije se ni doznalo, već se nekako postepeno malo pomalo shvatilo, jer se Niko nakon naglog odlaska nikada više nije vratio, muškarci su svi odreda osuđivali Ivanku, pa čak i oni koji su do tada Niku zavidali na tako lijepoj i marljivoj ženi. Kamo bi svijet stigao kada bi sve žene otjerale muževe koji malo dublje zaviruju u čašicu?!

Žene su, međutim, kao opreznija i osjetljivija bića taj postupak doživjele s dvojakim osjećajima. S jedne strane im je kao pripadnicama svoga roda bilo drago što se našla jedna među njima koja je bila odlučna i hrabra i pokazala muškarcima da postoje granice svakoj strpljivosti i podložnosti i to su joj tiho i pritajeno odobravale i divile joj se, ali su je istovremeno kao bogobojazne i pobožne gospođe, osobito nakon mise i večernjica, s izvjesnim dvoznačnim smiješkom, i osuđivale. Sa svojim muževima o tome nisu htjele razgovarati i, ako bi oni načeli taj predmet kako bi ispipali pravo stanje stvari u vlastitoj kući, one su skretale razgovor na neko drugo bezopasnije područje.

Nakon Nikovog odlaska Ivanki su naglo i uočljivo procvjetale ruže. Nije prošlo ni mjesec dana, a ona je kupila jednu ruševnu i zapuštenu kuću i počela je uređivati. Kao da joj je novac pljuštao s neba, majstori su se smjenjivali jedan za drugim i razni su joj prijevoznici gotovo svakog dana dovozili nove stvari, pokućstvo, perilicu, hladnjake, ledenice, čak i stroj za pranje suđa. Počelo se već govorkati da je Niko možda otišao ploviti na neki strani tanker ili da radi na plovećoj platformi, da je možda prestao piti, opametio se i šalje joj svoju zaradu. Ali kako ni nakon godinu dana nije došao kući, bilo je jasno da je to novac iz drugog džepa.

Žene su postale sumnjičave. Otjerati muža koji se propio, to je ne samo hrabro, nego i oprostivo, ali ako je Ivanka našla ljubavnika, snaći će je vječno prokletstvo na onom, ali i na ovom svijetu. Jer, svaka sramota jedne žene pada na sve žene u mjestu i takve su se prokletnice oduvijek izopćavale i javno kažnjavale kao što to pokazuje i kameni stup sramote na gradskom trgu koji tu stoji još od pradavnih vremena.

No, uza sva praćenja, motrenja i propitkivanja u bližoj i daljoj okolini nisu mogle otkriti nijednog drugog muškarca u Ivankinom životu. Ona je ionako od ranog jutra do pola noći svakog dana bila pred očima svih mještana na svom radnom mjestu u kuhinji mjesne gostionice.

Kad je završila i opremila kuću, Ivanka je kupila zapušteni stan nedaleko od mjesta. Opremila ga je velikim prozračnim kokošinjcima, na osunčanim mjestima ispod prorijeđenih i obrezanih stabala crnike postavila je košnice i nabavila kokoši i nekoliko rojeva pčela. Nakon toga dala je otkaz gostioničaru.

I muškarci u gostionici i žene pred crkvom proricali su joj crnu budućnost. Ako gradska žena i može naučiti kako se hrani perad – ta između ženskog i kokošnjeg mozga i nije neka velika razlika – kad je prvi put izbodu pčele vidjet će da se nije dobro pačati u muške poslove! Konačno, nema baš mnogo ni muškaraca koji bi se bez ikakva znanja i iskustva upustili u tako opasni pothvat kao što je vađenje meda iz košnica punih ubojitih pčela.

No, usprkos svemu Ivanka je ostala živa i zdrava. Izgleda da su je pčele voljele, jer se čak i proljepšala. Lice joj je postalo nježno, izgubilo je ono kuhinjsko znojavo zajapureno crvenilo i dobilo zdravu osunčanu boju. Tek se sada vidjelo, nakon što je prestala nositi bijeli uškrobljeni kuharički rubac, kako joj je kosa gusta i sjajna. Umjesto na pirjani luk i gnječeni češnjak, ona je u prolazu mirisala na lavandu, lovor, kadulju, smilje, metvicu i majčinu dušicu.

I da je ostalo na tome, svi bi se privikli na novonastalo stanje i nakon nekog vremena počeli bi se baviti drugim stvarima. Ali Ivanka je bila nezaustavljiva.

Djeca su joj u međuvremenu narasla, djevojčica joj je pošla u srednju školu, a sin se razvio u kršna momka koji je počeo zapinjati za oko strankinjama, osobito malo zrelijim turistkinjama. Kako mu je mišićna masa bila obrnuto razmjerna uspjehu u školi, Ivanka je zaključila da bi ga za njegovo vlastito dobro trebalo zaposliti nekim stalnijim poslom, jer je ljetno bavljenje smiješnim pokretima ipak samo sezonska djelatnost iz koje se međutim mogu izroditi i neke vrlo nezgodne doživotne posljedice koje tako mladom i neiskusnom momku mogu upropastiti život.

Nitko nije primijetio kad je otputovala, tek je jednog popodneva uplovila u luku s pravim dobrim ribarskim trabakulom i to s vlastitim rukama na kormilu, dok joj je sin bio zabavljen bacanjem sidra i užadi.

Ribare koji su se zatekli na rivi nije mučilo pitanje je li i kada položila kapetanski ispit, već zašto je nabavila baš ribarski trabakul, a ne neku plastičnu novotariju s vanjskim motorom. Nikako im ne bi bilo po volji da ubaci sina u njihov posao. Ta ionako je svakim danom sve manje ribe i dobrih pošta za ribolov. Prešutno su se nadali da će momku naviklom na mnogo ugodniji i zabavniji ljetni posao brzo zagorčati težak ribarski kruh sa sedam kora. Možda će, kad okusi sve nedaće teškog ribarskog truda, a loše ribarske sreće, uvjeriti majku da je život kratak i da valja birati poslove koji se mogu obavljati s manje muke, a uz veću dobit. Ako je mogla stvoriti u tako kratkom vremenu koliko je stvorila, zar joj ne bi bilo pametnije da proda trabakul i sinu otvori kafić? Mladić bi u takvom poslu mogao iskoristiti sve svoje sposobnosti.

Nisu ni slutili da će se Ivanka sama glavom i bradom prihvatiti ne samo vrše, plivarice, parangala i poštice, već i kočee.

Poučena gorkim bračnim iskustvom, Ivanka je zaključila da se muškarce jednostavno ne može pustiti da slobodno i bez nadzora vrludaju među zamkama života, od kojih su svakako najopasnije takozvani ugostiteljski objekti. Prije bi se i odrekla sina nego da ga

baci u ralje nekakvog kafića u kojemu bi po svojoj prilici pošao očevim stopama. Zato će se ona prihvatiti kormila i ribolova sve dok mladić kao njen pomoćnik na trabakulu ne prođe njenu školu i ne nauči da se može pouzdati jedino u svoje ruke i da mu je ostalo oruđe koje mu je Bog dao prolazno i nepouzđano.

Ribari su gorku istinu otkrili tek kad se Ivankin trabakul vratio iz obližnjeg brodogradilišta temeljito obnovljen i preuređen za svaki ribolov. Dok su ga gledali kako pristaje, postalo im je jasno tko je zapovjednik, a tko mali na brodu. Duboko razočarani, sada bi objeručke prihvatili i da je obrnuto. Posljednja im je nada bila da će se more ipak na kraju osvetiti toj samouvjerenoj i nezaustavljivoj ženi. Jer, bez obzira na svu vrhunsku opremu, žabaru se isto piše: kadtada će mu se hirovito, nepredvidivo i okrutno more osvetiti što se drznuo umiješati u posao koji je dopušten samo iskusnim i prekaljenim morskim vukovima. A još ako se u tu vrhunsku mušku pustolovinu upusti žena – eh, vidjet će da narod ne govori tek tako već stoljećima da žena na brodu donosi nesreću!

Kad su se u listopadu muškarci sastali da se dogovore o rasporedu pošta, pojavila se i Ivanka. Nije ostala da sačeka ishod rasporeda, već je odmah na početku obavijestila sve nazočne da ona nije nikakav dopunski ribar, već da ima ribarsku obrtnicu i da s obzirom na veliki porez koji mora plaćati, ima pravo loviti na svakoj pošti, pa neka se stoga nitko ne iznenadi ako nađe njenu mrežu na svom mjestu.

Što joj je trebala obrtnica? Zar samo da puni općinsku blagajnu i hrani lijenčine gotovane i lopove u općinskim uredima kojima je čak teško besposleno sjediti za pisačim stolovima, već ih se, kad ih netko treba, mora uglavnom tražiti u okolnim gostionicama?! Zar joj nisu kokice i pčelice donijele toliko novaca da je mogla kupiti i urediti trabakul? Pametan čovjek – a to vrijedi i za pametnu ženu – mora znati svoje granice. Zašto se ne smiri i ne nađe nekog dobrog i marljivog čovjeka dok je još lijepa – to joj se mora priznati – i zdrava – i može se reći – još mlada? Iako je preudaja u matičnom uredu uz živa muža iz zakonito po milosti Božjoj sklopljenog braka ravna trećem glavnom grijehu, svi bi joj u mjestu ipak pogledali kroz prste. Vremena su se promijenila, ne treba toliko cjepidlačiti, a i Bog na kraju svima oprašta koji se pokaju.

Tako je razmišljao Mikula na povratku s ribarskog sastanka. Bio je vedar i raspoložen da svakom čovjeku, pa i Ivanki, zaželi svu moguću sreću – osim ribarske. Ribarsku je sreću htio zadržati samo za sebe. Sudbina mu se nasmiješila i on je konačno nakon tri godine došao na red da tjedan dana drži svoju palandaru na najboljoj pošti tuneri u najbolje vrijeme za tunolov. Nije više ni pamtio kad je ulovio svoju posljednju tunu, zapravo općenito neku veliku ribu, a kako je već bio u dobi kada se ribari počinju češće laćati udice no mreža, pitanje je hoće li mu se ikada više pružiti takva prilika.

Konačno, svanuo je dan koji je Mikula toliko dugo čekao. Još pomalo ljetnje topao ali i jesenski svjež, ni sunčan ni tmuran, a more posve mirno, tek zasjenjeno koprenom bijele sumaglice s daškom prohladne štrine – kao stvoren da se tuna prevari i zaluta u nevidljivu mrežu. Zahvalan Bogu za takvu blagodat, ujutro je otišao na misu, ispovjedio se i pričestio kako bi ostao u njegovoj milosti i zamolio ga za još malo pomoći. U trenutku svoje najdublje pobožnosti gotovo ga je vidio onako starog i bradatog u halji do poda kako mu u novom žutom plastičnom ogrtaču, kakve nose turisti na jahtama, pomaže izvlačiti mrežu s velikom tunom, većom no što je ikada bila ulovljena u bližoj i daljoj okolici.

Uvjeren da je obavio sve što je bilo potrebno za uspjeh, krenuo je u susret svojoj ribarskoj sreći. Kako nikoga nije bilo u blizini, čak je i zapjevao, iako je najveći dio pjesme uglavnom lalao, jer joj je zaboravio riječi.

Ali ne kaže se uzalud da je sreća varljiva. Kad je zaobišao rt i približio se svojoj pošti, ugledao je u moru tuđu mrežu. Nije morao nagađati. Znao je da se nitko drugi osim drznice Ivanke ne bi usudio prekršiti prastari vjekovni ribarski red i zakon.

Razočaran i duboko povrijeđen, zaletio se i skresao Bogu, koji ga je tako teško izdao, jednu od svojih najoštrijih kletvi kakvima je inače u trenucima srdžbe častio jedino svoju ženu i djecu. Istog se trena trgao i pokajao i pokušao uvjeriti Svevišnjeg da mu je time na svoj muški način zapravo iskazao ljubav kakvu iskazuje još jedino svojim najbližima i najdražima, za koje bi i krv svoju u nevolji dao.

To hitno pokajanje, čini se, udobrovoljilo je Svevišnjeg, jer je prosvijetlio Mikulu i savjetovao mu da se ne vrati kući, već pokuša sreću na nekoj slobodnoj pošti. Mikula ga je nevoljko poslušao. Bio je uvjeren da će samo uprljati mrežu, a kakve je sreće, mogao bi mu je neki dupin i poderati. Ipak, krenuo je do prvog slobodnog mjesta i bez ikakve nade u ulov bacio palandaru uvjeravajući samog sebe da već zbog utrošenog goriva mora pokušati uloviti bar nešto kako bi pokrio trošak.

Sutradan je ustao ranije no obično. Nije htio popiti ni jutarnju kavu, već je samo isplahnio oči i lice i požurio na barku. Želio je što prije podići mrežu i da je jednom za svagda očisti, osuši i spremi. Neka se drugi, ako žele, razračunavaju s Ivankom i nekim novim običajima koje je ona počela uvoditi u njihovo mirno staro mjesto. Možda se doista sprema smak svijeta ako su došla takva vremena kad neke nove žene mijenjaju vjekovne zakone i red stvari.

Zadubljen u sumorne misli, nije ni primijetio da je već stigao do Ivankine mreže. On ju je zapravo htio zaobići u što većem luku, samo da opet ne bi u provali srdžbe ogriješio dušu. Ali kad se već tu našao, nije mogao odoljeti, a da ne pogleda ima li kakvog ulova.

Ivankina je mreža bila posve prazna.

Ipak ima pravde, pomislio je Mikula i, potaknut tom radosnom spoznajom, pun nade pohitao prema svojoj mreži. Ponovno mu se počelo vraćati uzdrmano povjerenje u Božju pravednost, pa je pomislio da će možda naći palamidu ili bar kakvog rumbaca što bi konačno posve učvrstilo njegovu vjeru u pobjedu dobra nad zlom.

Već izdaleka vidio je da se u njegovoj palandari koprcu nešto krupno. Bio je uvjeren da se ulovio dupin koji mu sada nemilice trga mrežu i problijedio je kad se sjetio koliko stoji nova palandara. Prerano se bio ponadao sreći, jer da je Bog doista volio čovjeka, istjerao bi iz raja vraga koji je sve zakuhao, a ne Adama i Evu.

Ali u mreži nije bio dupin, već najveća riba njegova života! Gorostasni sabljan od najmanje dva i pol metra, ako ne i duži. Sva sreća da nije naglas rekao što misli o raji i Adamu i Evi, jer bi po svoj prilici pregrizao jezik. Umjesto toga uzviknuo je, gotovo zaurlao, iz sveg glasa:

– To je prst Božji!

Čula ga je Ivanka. Upravo je bila došla da pregleda svoju mrežu. Okrenula je trabakul i uputila se prema njemu da mu, ako bude potrebno, pomogne.

UMJETNIK IZVORNA NADAHNUĆA

Antonija Bogner-Šaban

Naoko izgledom skromna knjiga *Mig oka*¹ svojim izvanrednim sadržajem podsjeća na vrijeme razotkrivanja nesavršenosti ljudske naravi, ali isto tako naznačava mogućnost drugačije komunikacije, oplemenjene porukama solidarnosti i humanosti. Njezin mekani uvez prijanja dlanu, a na bjelini gornjega dijela naslovnice otisnuta vinjeta svojom figuracijom uzdignutih ruku i raspeta tijela podsjeća na golgotsku muku i kontemplativnost križa. Istina, vinjeta se može odčitati i kao obris božićnog vjenčića imele, prastarog simbola pomirenja i radosti. Prividno, likovno je rješenje Stanislava Habjana u raskoraku s naslovom knjige. Sintagma *mig oka* predmnijeva naime poruku dobroćudne naravi, no znamo li razloge njezina objavljivanja, uobičajeno semantičko značenje, ovdje je izvrgnuto podsmijehu i postaje signalom intelektualnog otpora nerazumnosti zbilje. Intrigantna protuslovnost naslovnice sjajno najavljuje problematiku knjige *Mig oka*, indikativanu za svjetonazor i kazališni vidokrug njezina autora, Renea Medveška.²

Mig oka, autorska skupina s poduzećem dobrih namjera nastala je u jesen 1991. u želji da se spontanim akcijama suprotstavi Mig-ovima agresora koji su tada nadlijetali i razarali Hrvatsku, a za svoga je trajanja, do 1995. godine, ostvarila niz raznorodnih projekata nagrađenih na 27. zagrebačkom salonu (International Exhibition of Photography) posebnim priznanjem za dizajn javnog raspoloženja i pružanje nade u prevlast duha

¹ *Mig oka*. Uredili i oblikovali Rene Medvešek i Stanislav Habjan. Biblioteka Spomenar. Zagrebački holding d. o. o. podružnica AGM. Zagreb, 2008., str. 159.

² Rene Medvešek rođen je u Velikoj Gorici, 21. lipnja 1963. Osnovnu i srednju školu pohađa u Zagrebu i Beču. Nakon dvogodišnjeg studiranja jezika (francuski i njemački) na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1984. upisuje studij glume na Akademiji za kazalište, film i televiziju gdje i diplomira 1989. Član je Zagrebačkoga kazališta mladih od 1989. Prva mu je režija *Zimska bajka – Hwiddermörken*, 1992. godine, poslije koje se, uz glumački posao, počinje baviti redateljskim i autorskim kazališnim radom. Od 2009. godine izvanredni je profesor na Akademiji dramske umjetnosti u Zagrebu. Dobitnik brojnih glumačkih, redateljskih i filmskih nagrada.

*nad okolnostima.*³ Humanističke poruke pothvata ovog *veselog društva ograničene odgovornosti* ostale bi autentični dokumenti određenih godina da članovi *Miga oka* poslije nisu nastavili, zahvaljujući generacijski srodnom senzibilitetu, ispitivati drugačije mogućnosti scenskog iskaza.

Prvi je istup *migovaca* izgradnja tenka, sklepanog od odbačenih predmeta (kotlovi, bojler, hladnjak, štednjak, kupaonska kada, radijator, televizor, armaturna mreža), a postavljenog u Ulici Augusta Cesarca u blizini zagrebačke katedrale. Taj čitki i jezgroviti komentar stvarnosti rezultat je inicijative građana s Trnja koji u pomanjkanju oružja (Hrvatska je u vojnom embargu) u prvi plan svog otpora ulažu neslomljivost duha i moć svoje upornosti. Rene Medvešek okuplja dvjestotinjak građana, podržavaju ih Ministarstvo informiranja i Ministarstvo kulture (Croatian Art Forces) i Boris Buzančić, gradonačelnik Grada Zagreba, a u pomoć im priskaču Zagrebačko kazalište mladih i privredne organizacije: *Kako se nigdje nije mogla kupiti specijalna SMS-boja, Kromos im ju je smiješao i iskušao u tri dana. Tekstilni je kombinat povadio iz bala u skladištu role, Šimprag dao staklo koje je Telebuh uokvirio, da bi se uz čudovište mogli postaviti i stalci s opisom izložka, a učinak prolaska armijskog čudovišta dočarali su otpaci koje im je poklonila Gliptoteka HAZU.*⁴

Mijenjanje odbojnog oblića tenka, ironično nazvana Armijosaur, odašilje britke poruke. Prijeteća cijev-surla savijena unazad sugerira samoubilačku pohlepnost Armijosaura, a *kostimirani kamion za krupni otpad*⁵ guta njegovu nakaznu konstrukciju. Krajem 1992. Armijosaur iščezava iz središta Zagreba kao *naročito opasna podvrsta tzv. Crvenog armijosaurusa koja je zbog gomile atavizama, izložena naglom odumiranju, te uslijed sklerotičnosti naročito opasna i neuračunljiva.*⁶ Neformalnost i vizualna provokativnost »skulptorskoga« podviga *Miga oka* može se pripisati uvriježenom značenju pojma Art in Progress koji, osim umjetničkog, podrazumijeva i društveni angažman.

Svoja razumljiva i s odobravanjem prihvaćena stajališta *Mig oka* proširuje i na djecu-prognanike, najugroženiji dio populacije. Ona pišu ili crtaju na razglednicama ili božićnim čestitkama svoje komentare koji, prezentirani u knjizi spomenaru *Mig-oka*, dirljivo svjedoče o njihovu strahu i emocionalnim traumama.

Sljedeći projekt *Miga oka* nazvan je *Zagrebački umjetnički tramvaj (ZUT)*. *Premda oslikani tramvaj sam po sebi nije novost, objašnjava Medvešek, naši bi umjesto uobičajenih propagandnih i sličnih poruka nosili – bolje rečeno povezli – prava umjetnička djela, slikarska ili dizajnerska.* I nastavlja: *Uličnu izložbu činilo bi devet do dvanaest oslikanih vlakova, koji bi se na ulicama našli uoči ljeta, a potkraj kalendarske godine tiskao bi se poseban katalog i plakat (kalendar) većeg formata, s fotografijama svih oslikanih*

³ Izvod iz teksta priznanja skupini *Mig oka* na 27. zagrebačkom salonu (International Exhibition of Photography), Zagreb, 1998.

⁴ Sanja Nikčević, *Armijosaur, izumri brzo!*. »Večernji list«, XXXV, 10167. Zagreb, 7. prosinca 1991., str. 39.

⁵ Isto, str. 104.

⁶ Isto, str. 110.

*kompozicija i potpisima autora.*⁷ Umreženost društvenih okolnosti i umjetničkih spoznaja uvjetovala je izgled prvog takovrsnog tramvaja, dekoriranog u skladu sa stečenom samostalnošću i suverenošću Republike Hrvatske, 1991., i značenjem 1992. kao godine ujedinjene Europe.

Nastojeći utjecati na svijest Zagrepčana i obnoviti njihove ranjene/zamrle osjećaje, dotadašnji javni angažman Medvešek proteže i na kazalište. Zaposlen kao glumac u Zagrebačkome kazalištu mladih od 1989. godine, na njegovoj pozornici ostvaruje i svoju prvu režiju. Predstava *Zimska bajka (Hwiddermörken)*,⁸ 1992., dio je programa *Dani Frigolandije u Zagrebu*. Osim predstave Trukkea Trollea, alias Renea Medveška, izvedene na tobožnjem frigolandskom jeziku, nude se i *susreti s gostima iz Frigolandije, knjižica o Frigolandiji, izložba fotografija snježnih pahulja te koncert Frigolandskog puhačkoga kvinteta*, a količina donesenog (starog) papira (novina) osigurava posjetiteljima broj ulaznica. Svrha je multimedijškoga događanja vratiti zaboravljeni smisao za suvremeni kazališni čin koji korespondira s aktualnim gledateljskim iskustvom. Predstava *Zimska bajka* najavljuje usmjerenje Medvešekova umjetničkog interesa spram kazališta kao integracijskoga posrednika u stvaranju određenoga mišljenja. Autorsko, redateljsko i likovno dioništvo u oblikovanju *Zimske bajke* iskazuje Medvešekovo prepoznavanje složenog pitanja o planetarnoj zagađenosti atmosfere. Svoju ekološku osviještenost pretače u recepcijski pristupačnu priču o bratu Ūvu i sestri Marr koji uzalud čekaju za zavodljivim snježnim pokrivačem, pa iako žive u Frigolandiji, zamaštanoj zemlji u Skandinaviji, svoga Snješka (i to živog) mogu jedino pronaći u kućnom hladnjaku. Zdúpp i Bries, lopovi-lovci na pahuljice, otimaju i sakrivaju Snješka (zaljubljenog u oblačicu Pirhannen koja donosi snijeg) u spilji strašnog čudovišta-snjegoždera Holmprgista, pa će se Ūv i Marr dobro namučiti da spase, uz pomoć (kazališnih) srodnomišljenika, svoga prijatelja. Narativnost predložka zadobiva samosvojnost kazališnoga prizora korištenjem krinki (klovnovi) i *lutaka, elementima teatra sjena, projekcijama na raspetom platnu i najsugestivnijom izvedbenom sastavnicom, riječima nepostojećeg jezika.*⁹ Unatoč tome što predstavu čini labavo povezan niz epizoda kojima nedostaje dramaturške usredotočenosti i čvrstine, valja ipak priznati da njena fluidnost i nedorečenost aktivira dječje gledalište /.../. Ova prozračna, svijetla, likovnim iznenađenjima i scenskim dosjetkama bogata, nadasve muzikalna i razigrana predstava daleko je od svake banalnosti.¹⁰ Novinski tisak odobravajuće pozdravlja Medvešekov redateljski nastup, a na radiju intervjuirani su interpreti predstave *Zimska bajka* uz nužnu asistenciju prevoditelja.

⁷ (N. G. V.), *Izložba na tračnicama. Novi prijedlog autorske grupe »Mig oka«*. »Večernji list«, XXXVI, 10235. Zagreb, 16. veljače 1992., str. 13.

⁸ Rene Medvešek (Trukke Trolle): *Zimska bajka (Hwiddermoerken)*. Red. Rene Medvešek. Izvođači: Doris Šarić-Kukuljica, Ljiljana Zagorac, Mirjana Rogina, Anja Grlić, Sven Medvešek, Branko Supek, Damir Šaban. Premijera: Zagrebačko kazalište mladih, 28. prosinca 1992.

⁹ Dubravka Vrgoč, *Vijesti iz Frigolandije*. »Novi Vjesnik«, LIII, 16261. Zagreb, 30. prosinca 1992., str. 22.

¹⁰ Marija Grgičević, *Iznenadenje u bijelom*. »Večernji list«, XXXVI, 10564. Zagreb, 30. prosinca 1992., str. 41.

U Zagrebačkom kazalištu mladih Medvešek doskora režira i predstavu *Mrvek i Crvek*. Taj *crvokaz za velike i male* neobična je priča o neobičnom poznanstvu usamljenog i slabovidnog starčeka i lakoumnog probisvijeta, koje nakon obmana, nespornazuma i sukoba, prerasta u iskrenu privrženost. Nadmetanje Mrveka i Crveka (povremeno i brbljave Svrake) *ispunjeno je bravuroznim nijansama u mikrokomici i izmjeni raspoloženja*¹¹ (Crvek je zapravo zeleni, živahni, vrh glumčeva žutoga prsta u plišanjoj rukavici). Unatoč karakternim razlikama, nepomirljivost pogleda, uz dobru volju, međusobno razumijevanje i uvažavanje, može uroditi tolerancijom, u ovome slučaju i prijateljstvom. To je ujedno umjetnički apel predstave *Mrvek i Crvek*, 1995.,¹² koju Medvešek obnavlja desetak godina poslije, ali u Teatru Exit,¹³ opravdano uvjeren u trajnu aktualnost teksta švedske autorice Barbro Lindgren *Algod Storm* (u prijevodu *Mrvek i Crvek*), što potvrđuju i njegova ponovljena knjiška izdanja, ilustrirana crtežima Cecilije Torrud. Medvešku su bliska i razmišljanja Barbo Lindgren koja je izjavila da joj je *uzor bila Astrid Lindgren i njezina Pipi duga čarapa*, pa stoga *za nju ne postoje odvojeni svjetovi ljudske spoznaje*.¹⁴ Predstava *Mrvek i Crvek* posebno je važna za Medveška jer povrđuje njegov redateljski kontinuitet, a osim što je stekla još 1995. godine nepodijeljene simpatije gledatelja i kritičara, govori o psihološkoj ljekovitosti njegovih kazališnih nazora.

Dimenzija od posebnog nacionalnog, ali i emotivnog naboja motivira Medveška da na obljetnicu pada grada Vukovara i smrti Siniše Glavaševića (Vukovar, 4. studenoga 1960. – Ovcara, 19. studenoga 1991.) redovito organizira književni recital (do sada sedamdesetak puta), uz pratnju šansonijera Čede Antolića. Počevši u crkvi Svetoga Križa u Trnskom, 18. studenoga 2001., recital nazvan *Priče iz Vukovara* izvodi u nekoliko navrata u Vukovaru, a zatim i u drugim hrvatskim mjestima (npr. Zadar) sve do zadnjega, ostvarena na Svjetski dan pripovijedanja u zagrebačkome naselju Trnsko, 20. ožujka 2010. U tim prigodama Rene Medvešek čita fragmente iz Glavaševićeve knjige *Priče iz Vukovara*, koju su posmrtno objavili Matica hrvatska i Hrvatski radio, 1992. U Glavaševićevim zapisima nema mržnje, nema gorčine, nema očaja, samo obilje ljubavi kojom kupa ljude i svoj grad. Memorabilnost takovrsnih istupa, koji protežiraju oprost, ali ne i zaborav, pokreće Medveškovo uvjerenje u egzistencijalno zajedničke vrijednosti. I knjigu *Mig oka* Medvešek neizravno posvećuje

¹¹ Jakša Fiamengo, *Maestralni crvokaz*. »Slobodna Dalmacija«, LIII, 15995. Split, 6. srpnja 1995., str. 41.

¹² Rene Medvešek i Barbo Lindgren: *Mrvek i Crvek*. Prijevod, red. i sc. Rene Medvešek. Kost. Tanja Lacko. Izbor glazbe Zlatko Mađar. Obl. svjetla Zdravko Stolnik. Obl. zvuka Saša Bogojević. Perika Marija Bingula. Lutke: Tanja Lacko i Oskar Lacko. Izvođači: Sven Medvešek (Mrvek), Pjer Meničanin (Crvek), Rene Medvešek (Svraka). Premijera: Zagrebačko kazalište mladih, Dvorana Janje, 29. lipnja 1995. Nakon gostovanja na Međunarodnom dječjem festivalu i još nekih zagrebačkih predstava uslijedila je svečana predstava *Mrveka i Crveka* u Zagrebačkome kazalištu mladih, Dvorana Janje, 18. veljače 1996. Mígovci, odnosno Rene Medvešek, potonji datum smatraju službenom premijerom *Mrveka i Crveka*.

¹³ Rene Medvešek i Barbo Lindgren: *Mrvek i Crvek*. Predstava se igra u Teatru Exit od listopada 2003. godine, u donekle promijenjenoj glumačkoj podjeli i suradničkom sastavu. Lik Crveka u alternaciji tumače Pjer Meničanin i Judita Franković, a Svraku, umjesto Renea Medveška, Zlatko Mađar. Autorica kostima u obnovljenoj predstavi *Mrveka i Crveka* je Goranka Močnik.

¹⁴ Prema Oetiger Lesebuch, Bd. 23. Hamburg 1986.

Siniši Glavaševiću, ali i svim žrtvama Domovinskog rata kako bi se *i dalje čule već tada izrečene poruke ljubavi i mira, koje su doista stizale iz 10. kruga pakla*.¹⁵

Knjiga *Mig oka* čuva uspomenu na ljudskost i čovjekoljublje nabujalo u devedesetim godinama 20. stoljeća, govoreći o krhkosti i herojstvu duha. Svojim je sadržajem, raspoređenim po tematskim blokovima i potkrijepljenim fotografijama, dokumentima i anegdotama te reprintom novinskih članaka, knjiga *Mig oka* (tiskana i na engleskom jeziku) ponajprije *cjelovita i istinita rekonstrukcija onodobnih događanja i okolnosti, neobično značajna za zdrav razum društva, ali i umjetnost koja snosi ogromnu odgovornost*. Na njezinu predstavljanju u Zagrebačkome kazalištu mladih, 2008. godine, Medvešek izjavljuje da se *aktualna interpretacija Domovinskog rata odvija u jednom globaliziranom okviru i natopljena je političkim djelovanjem u oblikovanju svijesti, što dokazuju brojni kazališni komadi i filmovi koji su se bavili tom tematikom, gotovo redovito prikazujući traume branitelja u jednom, ako ne lošem, onda svakako, vrlo upitnom svjetlu*. Medvešek se oštro zalaže za pravično vrednovanje beskompromisnog ulaganja hrvatskih dragovoljaca u obranu Domovine jer je *važno izgraditi sliku o tim ljudima i događajima na nekoj vrsti nepatvorena poštovanja, pozivajući sve umjetnike da ozbiljno razmisle što zapravo poručuju i kakve poruke odašilju*.¹⁶

Stajališta Renea Medveška konstruktivno i posve logično obuhvaćaju pokretačke silnice njegove kreativnosti, ističući širinu estetičkog, štoviše etičkog, opsega njegove ličnosti. U tom smislu reakcija na knjigu *Mig oka* artikulira samosvojnost nataloženog kazališnog i životnog iskustva. Premda su režije okosnica Medvešekove kazališne djelatnosti, za komplementarnost njegovih svestranih rezultata podjednako su karakteristična i glumačka ostvarenja.

Umjetnički sazrijevajući, Medvešek razvija izuzetan odnos spram povjerene uloge. Iako gostuje u zagrebačkome Hrvatskome narodnom kazalištu, Teatru u gostima, Teatru ITD i Maloj sceni, Medvešek ostaje vjeran Zagrebačkome kazalištu mladih te glumi u predstavama redateljski raznorodnih usmjerenja (G. Paro, B. Violačić, J. Kica, Z. Bourek, E. Miler, P. Magelli). Uglavnom je riječ o ansambl predstavama zasnovanima na zajedničkoj igri, a Medvešek, saživljen s njihovom cjelinom, svoje uloge gradi na osjetljivoj granici između osobe, lica i karaktera – Kamilo Emerički (M. Krleža *Zastave*), Phillipe Ernst (C. Sterheim *Nacija*), Ljudevit (I. Vidić *Harpa*), Chil (R. Kipling *Priča o džungli*), Alt (F. Bruckner *Magic and Loss*), Pierre Pathelin (Anonim *Meštar Pathelin*), Lisandar (W. Shakespeare *San ivanjske noći*), Kralj Louis XIII (A. Dumas *Tri mušketira*). Pogled na proces intelektualne i fizičke transformacije, potreban za otjelovljenje lika, Medvešek izvodi iz spoznaje o sebi kao glumačkome subjektu i viđenju kazališta kao umjetničke, ali i (samo)odgojne institucije: *Na samom kraju Akademije dobio sam neku odrednicu kao mladi intelektualac sa sklonošću za ljubavnika, ali neuspješnog. Dosta je uloga i poslije Akademije imalo taj predznak. Krležini likovi su tu negdje* (Kamilo Emerički *Zastave*, Leone *Gospoda Glembajevi*, op. A. B.-Š.), *zatim Koljenka u ITD-u, Mrožekov Tango*.

¹⁵ Andreja Babić, *Svijet zvan Nitko(v)*. »Zarez«, X, 242. Zagreb, 30. listopada 2008., str. 30.

¹⁶ Isto, str. 30.

To su ti mladi intelektualci koji se u stvarnosti ne snalaze i zapravo ne uspijevaju riješiti neke primarne probleme. /.../ U Zagrebačkome kazalištu mladih glumim u predstavama za odrasle i djecu. Za mene je to postalo presudno u cijelom mom glumačkom poslu. Tražiti dijete u sebi, tu čistoću i mogućnost da sve razumiješ, pokušati sačuvati dijete u sebi. /.../ Mi se kroz odrastanje stalno udaljavamo od djeteta u sebi /.../ Kazalište nam pruža mogućnost da razbijemo taj oklop, da skidamo ljuske sa sebe i to još pred svjedocima. Kazalište može poslužiti kao sredstvo za detipizaciju, oslobađanje od uloga koje svakodnevno igramo u životu. /.../ Što sam više uloga napravio sve jasnije shvaćam da se ulogama ne želim transformirati, nego pokušavati izraziti sebe. Svaka uloga, bila manja ili veća, pruža mogućnost pravog, beskrajnog dijaloga sa samim sobom. Hoću reći, gluma je neka vrsta bijega, ali na glumcu je da odluči hoće li bježati od sebe ili ka sebi, a za to je vrlo važan i rad u ansamblu.¹⁷

Stvaralačka geneza Renea Medveška kreće se putem karakterističnim za povijest kazališta općenito, putem glumca prema redateljskoj domeni. To je presudni razlog da on teži cjelovitom promišljanju kazališnog čina i proširivanju prostora igre. Na tragu teorijske misli Branka Gavella raščlanjuje pojmove scenske prirodnosti i privatnosti, smatrajući da je temelj scenske prirodnosti *glumčev prirodni organ koji mora biti osviješten i oslobođen privatnih navika i grčeva, dok nadgradnju te prirodnosti, odnosno uvjerljivost onoga što glumac igra, prvenstveno uvjetuje odgovarajuća i temeljita scenska organizacija njenog izvanjskog pojavnog materijala.*¹⁸ Iako se Medveškovo promišljanje referira na ključnu osobu hrvatskoga kazališta, podrazumijeva i suvremene postavke kakve, među inim, pronose Lee Strasberg, pod utjecajem Stanislavskog, i Arthur Lessac, te vjerojatno najpoznatija, Cicely Berry.

Budući da je moderno kazalište razbilo cjelovitu sliku svijeta, a *time i koherentnu formulu dramaturgije i scenske igre, odbacilo je realističke i psihološke kauzalnosti kao zadane zakone, uvelo je u svoj prostor, prije svega postupkom montaže, elemente ne samo svih mogućih književnih rodova i vrsta, nego i drugih umjetničkih, pa i izvanumjetničkih, fenomena.*¹⁹ Oblikujući svoje nazore na takvom shvaćanju kazališta i primjenjujući ga u svojim režijama, Medvešek izvedbu svojih predstava podređuje, ili prilagođava, određenoj problematici. S takvih pozicija ostvaruje *Zimsku bajku* i *Mrveka i Crveka*, davši im osim redateljske i likovnu dimenziju, te glumeći u njima (tumači Svraku u *Mrveku* i *Crveku*). Upozorenje na svakodnevni cinizam i ignoranciju pokreće i ansambl predstavu *Hamper*, nastalu prema njegovu sinopsisu. U toj neverbalnoj predstavi, ispunjenoj glazbom odgovarajućeg ugođaja, raspravlja o otuđenosti siromaha koji, premećući i skupljajući islužene predmete u pregrađu, oživljavaju svoja neostvariva htijenja. U okrilju noći beskorisnom otpadu udahnuju novi smisao, a njihova iluzija poetički je izjednačena s iluzijom kazališne pozornice. Neprestana mizanscenska izmjena skupine dobrih i loših,

¹⁷ Nives Madunić, *Ljudi dolaze u kazalište radi glumaca*. »Vjesnik«, LVII, 17422. Zagreb, 14. travnja 1996., str. 27.

¹⁸ Izvod iz Izvješća Akademije dramske umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu pri izboru Renea Medveška u zvanje izvanrednoga profesora, 2009. godine.

¹⁹ Darko Garparović, *Kamov*. Adamić. Rijeka, 2005., str. 273.

zaljubljenih i zavidnih, ali i njihovo povremeno zajedništvo, koreografski precizno iskazuje neutaživu potrebu pripadnosti zajednici. Iako je u središte scenskog interesa postavljen hamper čija čudotvorna voda blaži i ispire tugu, Medvešek ne nudi konkretno rješenje zaaoštrenoj opreci između bogatih i bijednih, pa zato predstavu *Hamper* zaključuje dolaskom *kazališnih* čistačica koje metu s pozornice zaostale rekvizite i odbačene kostime prekrivene zakrpama. Premijerno izvedena u prosincu 1996., predstava *Hamper*²⁰ upozorava na blagotvornost nastupajućih dana i poziva na ispitivanje vlastitih postupaka.

Svjestan da predstave za djecu trebaju zadovoljiti visoke umjetničke kriterije Medvešek se upušta u režiju vlastitog teksta *Nadpostolar Martin*²¹ u Gradskom kazalištu lutaka Rijeka, 1998. godine. Namijenjena djeci, ta predstava svojim univerzalnim jezikom zvučnih i vizualnih znakova prvenstveno poučava odrasle da za čestitost i povezanost nije nužno obilje – scenski je dovoljan postolarski stol, alatke i nekoliko pari cipela te dirljive priče njihovih vlasnika. Udjel više izvedbenih stilova (elementi pantomime u *Mrveku i Crveku*) Medvešek ovdje rješava jednakovrijednom pojavom živih glumaca i animatora lutaka, a sam preuzima lik Naratora koji koordinira tijek radnje. Glumci Gradskoga kazališta lutaka Rijeka olakšavaju realizaciju Medvešekove koncepcije svikli, zbog profesionalne predispozicije, animaciju (koreografirani pokret) stopiti s unutarnjim doživljajem teksta. U svijet dječje imaginacije Medvešeka privlači *opća potraga za djetinjstvom kao prostorom u kojem se ljudi istinski mogu susresti. Jer djetinjstvo je nešto što smo svi proživjeli, kaže Medvešek, to je iskustvo koje svi dijelimo i povratkom u djetinjstvo gube se mnoge naše predrasude, stavovi pa i crte karaktera koje smo godinama izgrađivali. Mislim da se tu može naći komunikacijski kanal, a to je za mene bit kazališta.*²²

Za razliku od prijašnjih predstava gdje je njegova kreativnost višestruko aplicirana, u režiji Č. P. G. A.²³ Medvešek poseže za dramom Alana Ayckbourn. Iako je Ayckbournov plodni i recepcijski prihvaćeni opus (statistički najizvođeniji pisac poslije Shakespearea u anglosaksonskom jezičnom području) obilato zastupljen i na hrvatskim pozornicama (*Četvrto lice jednine, Kako se uzme, Kako voli druga strana, Zabune, Među nama, Lijepo*

²⁰ Rene Medvešek: *Hamper*. Red., sc. i dram. Rene Medvešek. Obl. svjetla Aleksandar Mondecar i Dragan Miladinović. Obl. zvuka Franjo Vlahović. Izvođači: Katarina Bistović Darvaš, Zdenka Marunčić, Urša Raukar, Marica Vidušić, Nina Vjolić, Davor Borčić, Franjo (Dimi) Jurčec, Edvin Liverić, Branko Meničanin, Filip Nola, Zoran Čubrilo, Branko Supek, Damir Šaban. Premijera: Zagrebačko kazalište mladih, Dvorana Istra, 20. prosinca 1996.

²¹ Rene Medvešek: *Nadpostolar Martin*. Red. i sc. Rene Medvešek. Sc. Serdo Dlačić. Obl. svjetla Damir Babić. Obl. zvuka Mitja Vukelić. Izvođači: Rene Medvešek (Narator), Zlatko Vicić (Nadpostolar Martin), Kolektivna igra: Karin Frochlich, Božena Maletić, Zdenka Marković, Snježana Piršljlin, Sibila Ceizek, Branko Smiljanić, Alex Đaković. Premijera: Gradsko kazalište lutaka Rijeka, 6. veljače 1998.

²² Renata Lacko, *Rene Medvešek, glumac i redatelj. Dječje predstave su još glumačke čvrge.* »Večernji list«, XLV, 13537. Zagreb, 15. lipnja 2001., str. 23.

²³ Alan Ayckbourn: Č. P. G. A. Red. i dram. Rene Medvešek. Sc. Tanja Lacko i Rene Medvešek. Kost. Milena Matijević Medvešek. Obl. svjetla Aleksandar Čavlek. Izvođači: Katarina Bistović Darvaš (Suzy), Pjer Meničanin (Pas), Slavica Jukić (Baka), Davor Borčić (Djed), Urša Raukar (Gđa. Accousticus), Branko Supek (Susjed), Ksenija Ugrina (Drugi pripovijedač), Kristijan Ugrina (Prvi pripovijedač). Premijera: Zagrebačko kazalište mladih, Dvorana Istra, 20. prosinca 1998.

ponašanje, *Odsudni prijatelji, Treba se znati ponašati*) ova njegova drama (*Mr. A's Amazing Maze Plays*), tematski opterećena emocionalnim ožiljcima vlastitog odrastanja, nije postigla očekivani uspjeh. Napisana deset godina prije svoje izvedbe u Zagrebačkome kazalištu mladih, 1998., Ayckbournova drama, zbog tematske neprimjerenosti dječjem uzrastu, podliježe Medvešekovoj znatnoj dramaturškoj, a potom i redateljskoj intervenciji. Poetičke značajke Ayckbournova dramskoga pisma i autorov životopis (glumac, redatelj, ravnatelj kazališta) Medvešku olakšavaju postupak preinake. Osamljena i tajanstvena gospođa Accousticus (izvorno gospodin Accousticus) nadnaravnim moćima oduzima sposobnost govora svojim dobroćudnim susjedima. Globalno pomanjkanje komunikacije (Ayckbourn činjenicu razmatra u skali likova različite dobi i zvanja, većinom ovdje izostavljenih) Medvešek koncentrira na Suzy i njezinu baku koja djevojčicu obasipa ljubavlju i sigurnošću obiteljskoga doma. Lutku, psihološku pa i spolnu metaforu odrastanja, Medvešek reinterpreterira pojavom velikoga psa koji je vjerni čuvar i Suzin skrbbni pratilac. Pojednostavljenu i tematski olašanu strukturu Ayckbournove drame Medvešek povezuje likovima dvaju pripovjedača. Oni se konzultiraju s ostalim akterima predstave, ali i gledateljima koji, na primjer, bodre Suzy i njezinog psa u izboru pravoga puta na povratku kući. Model teatra u teatru nije posvemašnja novina Medvešekove redateljske poetike (korišten u predstavi *Nadpostolar Martin*), ali ovdje funkciju pripovjedača prepušta glumcima.

Umjetnički vrhunac prethodnih Medvešekovih ostvarenja je *Brat magarac*,²⁴ 2001., predstava u kojoj rječito proklamira svoje osnovne postavke o radosti igre i ozbiljnosti kazališnoga čina. Medvešekov izbor priča, tzv. *cvjetića*, iz životopisa svetoga Franje Asiškog stvara nerazdvojivu cjelinu s osobom čiji su život i plemenitost djela trajno obilježili poimanje vrijednosti. Etičnost naučavanja svetoga Franje Asiškog o ljubavi spram svih bića i poštovanje svakog oblika života, danas, kada se prednost nepromišljeno daje materijalnim dobrima, izuzetno je aktualna. Temeljeći predstavu na *oniričko-ludičkom ugođaju, alegorijsko-simboličnim slikama, vještom vođenju glumačkih kreacija po rubovima karikaturnog i grotesknoga*,²⁵ u isti mah prožetih improvizacijom i posvemašnjom predanošću kolektivu, Medvešek iznosi priču o Bratu Magarcu, kako Franjo Asiški naziva svoje tijelo na putovanju do sestre Smrti, koja je simbolična pobjeda duha nad ovozemaljskom ispraznošću. I ovom zgodom Medvešekovu redateljsku koncepciju teško je je prisposobiti okviru neke estetike, jer se tradicijska utemeljenost predstave *Brat*

²⁴ Rene Medvešek: *Brat Magarac*. Red. i dram. Rene Medvešek. Kost. Martina Karla Franić. Izbor glazbe Compagnie chez Bousca i Bénat Achiary. Svj. Aleksandar Čvlek. Izrada rekvizite Toni Andrijević. Zvuk Bruno Fretze. Slikarski radovi Ivan Gašparić. Plakat i knjižica Sven Medvešek. Izvođači: Sveti Franjo (Krešimir Mikić), Katarina Bistrović Darvaš, Rajko Bundalo, Zoran Čubrilo, Nataša Dorčić, Zdenka Marunčić, Pjer Meničanin, Nadežda Perišić Nola, Urša Raukar, Doris Šarić Kukuljica, Slaven Juriša. Premijera: Zagrebačko kazalište mladih, 24. ožujka 2001.

²⁵ K. R. *Reneu Medvešku Nagrada »Dubravko Dujšin«*. »Vjesnik«, LXIII, 1975. Zagreb, 23. studenoga 2002., str. 15. Izvod iz obrazloženja nagrade »Dubravko Dujšin«, uručene Reneu Medvešku, 30. studenoga 2002.

Magarac istodobno scenski artikulira i kao *mjestom sreće i zapitanosti te rituala i djetinjske oslobođenosti*.²⁶

Istraživačka znatiželja vodi Medveška od kulturno čvorišnih do jednostavnijih, poopćenih tema. Poslije scenske opservacije o kršćanskom velikanu Franji Asiškom režira autorsku priču o drvetu stiješnjenom između visokih zgrada u modernom gradskom naselju. Ideju predstave *I drvo je bilo sretno*,²⁷ 2003., najavljuje sadržaj zagonetnoga brzozava: *Jeste li znali da je drvo korijenjem povezano sa Zemljinim srcem. Da je krošnjom povezano s nebom i zvijezdama. Ali i da je jedno Drvo vezano uz jednog Dječaka*. Jedno stablo, ali i cijeli svemir u njegovoj sudbini, postavlja pitanje našoj atrofiranoj savjesti o pravu na drugačiju egzistenciju. Ekološki ugroženi okoliš jedino još može spasiti prosvijećenost i neokaljanost osjećaja. Dječak i njegovi mladi prijatelji uporno obilaze i zalijevaju usahlo drvo, koje postupno stječe povjerenje u njih te opet razigrano titra lišćem na uspravljenim granama. Glazba je osnovni scenski provoditelj Medveškove priče *I drvo je bilo sretno*. Umjetnički udružen sa skladateljem Krešimirom Seletkovićem, ovdje dramsku riječ spremno zamjenjuje pjevnom i instrumentalnom teksturom. Osim glumaca-pjevača (diplomanti i studenti zagrebačke Glazbene akademije) u izvedbu su uključene i lutke kao posrednici između faktičkih interpreta i drveta, glavnoga scenskog artefakta.

Interakcija glazbe i naracijskog predloška u pozorišnoj realnosti predstave jedno je od temeljnih određenja Medveškove kazališne poetike. Pod vodstvom Dunje Vejzović-Romanowsky, operne primadone svjetskog ugleda, surađuje u glazbeno-scenskoj skupini *Ve-Ro*, praktično primijenivši vid takvog umjetničkog iskaza u režiji opere Georga Friedricha Händela *Julije Cezar u Egiptu*,²⁸ 1999. godine. Nedvojbena, režija Händelove opere istaknuti je primjer Medveškova dobrog poznavanja učinka glazbe na ljudsku psihu,²⁹ koja je iznad razuma i neograničenog je upliva, parafraziramo li klasičnu Goetheovu tvrdnju.

²⁶ Isto.

²⁷ Rene Medvešek, *I drvo je bilo sretno*. Red. Rene Medvešek. Glazbu skladao Krešimir Seletković. Kor. Jasna Čižmek Tarbuk. Kost. Martina Karla Franić. Lutke Tihana Mikša Perković. Svj. Tomislav Baotić. Izvođači: glazbenici/glumci Davora Horvat, Goran Jurković, Ivan Kovačić, Ivan Pavić, Damir Horvat. Premijera: Teatar Exit, 23. ožujka 2003.

²⁸ Georg Friedrich Händel: *Julije Cezar u Egiptu*. Dir. Mladen Tarbuk. Red. i sc. Rene Medvešek. Pom. redatelj Tanja Lacko. Majstor rasvjete Livio Marečić. Majstor scene Stanko Robišćak. Umjetničko vodstvo Dunja Vejzović-Romanowsky. Izvođači: Irena Kavkalevska, Dubravka Šeparović, Anastazija Kaptelova, Adela Golac-Rilović, Ronald Braus, Saša Ivazzi, Alan Kopunović-Legetin, Zlatko Rucner. Sudjeluju Zagrebački solisti i Puhači SPOMOHR-a. Premijera: 18. zagrebački ljetni festival. Klovioćevi dvori, 5. srpnja 1999.

²⁹ Dobro poznavanje glazbe, posebno suvremene, Medvešek svjedoči svojim čestim sudjelovanjem u dramsko-scenskim recitalima. Kao recitator istražuje interakciju književne riječi i glazbe i njihov prožimajući udjel u našem poimanju umjetničkih vrijednosti. Takav najnoviji primjer je nastup Renea Medveška na Samoborskim glazbenim večerima pri izvedbi glazbenog djela Berislava Šipuća *Ricercare*, 2. listopada 2010.

Redateljski ne odustajući od literature za djecu (*Šegrt Hlapić*,³⁰ 2006., i *Oliver Twist*,³¹ 2007.), Medvešek otvara i novo polje svoga kazališnog interesa. Ma koliko je i u svojevrsnom redateljskom triptihu fokusiran na društvenu zbilju (Thorton Wilder *Naš grad*, 2003., Lacko Vidulić, *Vrata do*, 2005. i Vladimir Kristl, *Najbolja juha! Najbolja juha*, 2008.), autorska percepcija problematike indicira scenski razlikovnu konkretizaciju.

Svoju dramu *Naš grad*,³² 1938., (Studentsko eksperimentalno kazalište izvelo 1954.) Thorton Wilder opisuje kao *razmatranje o stanju života nakon smrti* te kao *pokušaj pronalazjenja neprocjenjive vrijednosti u najmanjim događanjima naše svakodnevice*. Motivsku destruktivnost Wilderove drame Medvešek redateljski transponira u iskaz o zakržljalošći komunikacije između najbližih srodnika. Uvodeći sveznajućeg Redatelja koji izabire prizore, komentira ih, poziva glumce na nastavak igre i vodi ih kroz vremenske zone prošlosti, sadašnjosti, budućnosti i smrti, Medvešek analizira posljedice ponavljajućih i moralno opterećujućih pogrešaka. Iluziju predstave razbija i prolog u kojem se glumci najavljuju pravim imenima te autorovi / redateljevi zahtjevi za scenskim minimalizmom (na ogoljenoj pozornici prevladavaju tamne boje bez drugih likovnih intervencija). Poetički vrhunac Wilderove drame, a susljedno tome i predstave, metaforički je obrat u trećem činu kada se Emily vraća iz onostranosti svoje smrti u roditeljski dom gdje zatječe majku pri pečenju kolača za svoj četrnaesti rođendan, a koja i opet nema strpljenja čuti želje vlastitoga djeteta.

³⁰ Ivana Brlić Mažuranić: *Čudnovate zgrade šegrta Hlapića*. Red. Rene Medvešek. Dram. Jelena Kovačić. Kost. Barbara Prpić i Jelena Vojković. Sc. Tanja Lacko. Jez. savjetnik Tomislav Rališ. Obl. svj. Roman Bahat. Izvođači: Radovan Ruždjak (Šegrt Hlapić), Aleksandra Naumov (Gita), Rakan Rushaidat (Bundaš), Sanja Hrenar (Papiga), Živko Anočić (Marko i Gospodar vrtuljka), Krunoslav Klabučar (Grga i Zli košarač), Ivana Bakarić (Grgina majka i Dobri košarač), Vanda Vujančić Šušnjar (Majstorica), Hrvoje Barišić (Gospodar težaka i Gospodar cirkusa), Bojan Navojec (Majstor Mrkonja i Miško), Danijel Radečić (Crni čovjek), Svi (Kamenari, seljaci, pastiri, ljudi na sajmu). Premijera: Gradsko kazalište Trešnja, 1. travnja 2006.

³¹ Charles Dickens, *Oliver Twist*. Red. Rene Medvešek. Izvođači: Sanja Hrenar (Oliver Twist), Fagin (Saša Anočić), Živko Anočić (Dodger), Rakan Rushaidat (Charley), Daria Knez Rukavina/Daria Lorenzi Flatz/Tena Jeci Gajski (Nancy), Krunoslav Klabučar (Bill Sikes), Aleksandra Naumov (Betsy, ograšivač), Radovan Ruždjak (Monks), Ivana Bakarić (Gospođa Corvey), Vanda Vujančić Šušnjar (Gospođa Bedwin), Tony Šestan (Policajac), Sven Medvešek (Gospodin Bumble), Tomislav Rališ (Gospodin Brownlow), Karlo Franić (Dick). Premijera: Gradsko kazalište Trešnja, 20. listopada 2007.

³² Thorton Wilder: *Naš grad*. Red. Rene Medvešek. Sc. i kost. Tanja Lacko. Gl. Suradnica Kristina Bjelopavlović. Obl. svjetla Aleksandra Čavlek. Igraju: Krešimir Mikić (Redatelj), Kristina Krepela (Emily Webb), Marko Markovičić (George Gibbs), Urša Raukar (Gđa Webb), Filip Nola (Gosp. Webb), Ksenija Ugrina (Gđa. Gibbs), Zoran Čubrilo (Dr. Gibbs), Angel Palašev (Simon Stimson), Jasmin Telalović (Howie Newsome), Doris Šarić-Kukuljica (Gđa. Soames), Maro Martinović (Pozornik Warren), Danijel Ljuboja (Sam Craig), Rajko Bundalo (Joe Stoddard), Pjer Meničanin (Prof. Willard), Tadej Mijić (Wally Webb), Ana Škrlec (Rebecca Gibbs), Hrvoje Pejkić (Jos Crowell), Domagoj Pejkić (Si Crowell), Kristina Bjelopavlović (Klavirska pratnja). Premijera: Zagrebačko kazalište mladih, 28. studenoga 2003.

U drami Lacka Vidulića *Vrata do*³³ Medveška intrigira svakodnevna kaotičnost, medijska i ideološka manipulacija, potrošačke fobije, egzistencijalni plagijati, napasti infantilizma i viktimizacije, nasuprot potrebi za očuvanjem integriteta u kontaminiranom prostoru. Dramaturška rahlost Vidulićeva teksta pruža obilje materijala za variranje redateljskog postupka, ovdje primijenjena u rasponu od konvulzivnog povezivanja ansambla do njegove depresivne ukočenosti. Ipak u predstavi ima i optimizama jer je Medvešek dovršava iznenadnom pojavom zrake svjetla iz straga zacrnjene pozornice.

Predstava *Najbolja juha! Najbolja juha!*,³⁴ oblikovana prema knjizi Ane Marije Habjan *Umjetnik otpora*, 2008., tretira fatum slikara, crtača, eksperimentatora i likovnoga pedagoga Vladimira Kristla (Zagreb, 24. siječnja 1923. – München, 7. srpnja 2004.). Promičući osobnu estetiku otpora na putu izgnanstva iz zavičaja, domovine i jezika, Kristl svjedoči vlastitim životom o svojoj beskompromisnosti, koja jednako intenzivno određuje njegovu biografiju i stvaralaštvo. Budući da je Medvešku svojstveno odbacivanje uvriježenih interpretacijskih modela i rušenje razlika između bitnoga i nebitnoga, smiono dopušta da izvorne činjenice zavladaju pozornicom. Ideološki nasilan pritisak i miješanje u slobodu izricanja ljudskih i umjetničkih stajališta prepoznatljiva je i povijesno ponavljajuća činjenica, ali time se ne umanjuje realnost Kristlove osobne tragedije. U predstavi *Najbolja juha! Najbolja juha!* Medvešek interpretira lik Redatelja koji na kraju tumači, ali i olakšava, dojam upravo viđenoga. Iako posljednjih godina rijetko glumi, u svojim predstavama katkada zamjenjuje spriječene izvođače, što nije česta pojava u današnjem kazalištu, no posve je u skladu s Medveškovim kazališnim pogledima.

Postavku o nužnom prožimanju autorskoga tima, izvođača i gledatelja Medvešek zorno primjenjuje u režiji *U lugu onomuj*,³⁵ ostvarenoj prema dramaturškoj kompilaciji Mire Muhoberac različitih djela Nikole Nalješkovića (*Komedija prva, Komedija druga, Komedija treća, Komedija četvrta, Poslanice* 15, 16 i 20, *Pjesni ljuvene* 38 i 77, te *Pjesan od maskerate* 3) u dubrovačkome Kazalištu Marina Držića, 2003. Redateljski zagazivši u drugačije književno razdoblje, Medvešek traži scenski odgovor na pitanje *može li današnja publika komunicirati s pastoralom onako kao što je komunicirala u Nalješkovićevo vrijeme, odnosno može li pastoral i danas predstavljati vrata u svijet duha,*

³³ Lacko Vidulić: *Vrata do*. Red. Rene Medvešek. Dram. Olja Lozica. Sc. Tanja Lacko. Kost. Doris Kristić. Obl. rasvjete Aleksandar Čavlek. Pom. red. Filip Povržević. Izvođači: Davor Borčić, Rajko Bundalo, Zoran Čubrilo, Filip Nola, Ksenija Marinković, Danijel Ljuboja, Katarina Bistrovic-Darvaš, Dora Polić, Urša Raukar, Doris Šarić-Kukuljica, Jasmin Telalović, Petar Leventić, Marica Vidušić Vrdoljak, Barbara Prpić-Biffel. Premijera: Zagrebačko kazalište mladih, 17. prosinca 2005.

³⁴ Vladimir Kristl – Rene Medvešek: *Najbolja juha! Najbolja juha!*. Red. i sc. Rene Medvešek. Dramat. i as. redatelja Olja Lozica. Kost. Doris Kristić. Gl. Zoran Ščekić. Obl. svjetla Aleksandar Čavlek. Izvođači: Rajko Bundalo, Milivoj Beader, Edvin Liverić, Nadežda Perišić-Nola, Barbara Prpić-Biffel, Filip Nola, Krešimir Mikić, Urša Raukar, Marica Vidušić Vrdoljak. Premijera: Zagrebačko kazalište mladih, 29. ožujka 2008.

³⁵ Nikola Nalješković: *U lugu onomuj*. Red., sc. i izbor gl. Rene Medvešek. Stručna i dram. suradnja Mira Muhoberac. Kost. Martina Karla Franić. Sc. Berta Miloš. Svj. Silvio Giron, Zvonko Habazin. Izvođači: Branimir Vidić, Frane Perišin, Ivica Barišić, Mirko Šatalić, Ivo Mrčela, Niko Kovač, Igor Hajdarhodžić, Hrvoje Sebastijan, Mirej Stanić, Izmira Brautović, Jasna Jukić, Glorija Šoletić. Premijera: Kazalište Marina Držića, 12. ožujka 2003.

igru stvarnosti u prenesenom smislu.³⁶ Hvatajući se u kočac s takvim djelima koja su tek donekle preispitana suvremenim scenskim sredstvima (B. Viola postavlja Nalješkovićeve *Tri farse* u Dramskome kazalištu Gavella, 1967.), što zbog njihova žanrovskog određenja, što zbog profesionalnog nemara, Medvešek se uključuje u probrani niz redatelja (M. Fotez, M. Carić) koji su u takvoj strukturi književnog iskaza otkrivali poetičke korelative sa suvremenošću.

Oživljavanje dramske baštine prevedeno u moderne kategorije scenskog iskaza ponovno je u fokusu Medvešekova zanimanja u režiji predstave *Glasi iz planina*, 2008.³⁷ Nastala u čast obljetnice dvaju suvremenika, Petra Zoranića i Marina Držića, realizirana je kao svojevrsno dramaturško preklapanje dvaju kulturnih djela hrvatske književnosti – *Planina* i *Tirene*. Činjenicu da renesansa nudi bogatstvo materijalnih i tjelesnih, ali i duhovnih tema, Medvešek treba pomiriti s interpretativnim dometima svojih studenta s Akademije dramskih umjetnosti³⁸ i nekolicine glumaca Zagrebačkoga kazališta mladih. Osnovu predstave *Glasi iz planina* tvore konkretni književni i maštoviti kulturalni izvodi (Zoran putujući obalom *ljubavnim žarom išče voljenu vilenicu*), a svaki element prisutan u njezinu kazališnom mikrokozmu – rekvizit, zvuk, pokret tijela, zastor – s lakoćom se pretvara u funkcionalni dramaturški znak. Premda reinterpretira neke aspekte svoje redateljske metode, Medvešek u predstavi pomno traga za arhetipski skrivenim i zapletenim u jeziku predaje i običaja, tim više što su *Glasi iz planina* dijelom festivalskoga programa Dubrovačkih ljetnih igara. Objedinjavanjem poetičkih odlika djela i vremena njihova nastanka Medvešek nastavlja gavellijansku tradiciju, ujedno slijedeći Gavellinu tezu o suigri redatelja i glumca / ansambla, pritom ispunjavajući svoju umjetničku, ali i osnovnu, nastavničku, zadaću.

Rene Medvešek pretežno djeluje u Zagrebačkome kazalištu mladih, u okruženju svojih vršnjaka – glumaca. Usklađenost afiniteta olakšava mu posao, ali on ne favorizira pojedine članove ansambla, nego je načelno usredotočen na redateljsku dorečenost izvedbe. Takva kreativno spontana koordinacija redatelja, glumaca i suradnika povijesno je usporediva s presudnošću Gavellina udjela pri osnutku Zagrebačkoga dramskog kazališta, 1954. godine.

³⁶ Jovica Popović, *Medvešekova istraživanja*. »Vijenac«, XI, 236. Zagreb, 20. ožujka 2003., str. 22.

³⁷ Petar Zoranić i Marin Držić: *Glasi iz planina*. Red. i dram. Rene Medvešek. As. redatelja i dramaturgije Marina Petković. Sc. Rene Medvešek i Tanja Lacko. Kost. Doris Kristić. Autor glazbe Mojmir Novaković. Kor. narodnih plesova Vido Bagur. Suradnica za scenski pokret Kristina Bjelopavlović. Likovni suradnik Zlatan Pintek. Izvođači: Zoran Pribičević (Zoranić), Nika Mišković (Vila Milost), Aleksandra Stojaković (Vila Hrvatica), Rajko Bundalo (Sidmoj), Mirela Videk (Ljubica), Ivan Bošnjak (Ljubdrag), Sanja Crljen (Venera), Jadranka Đokić (Tirena), Petar Cvirn (Marin), Frano Mašković (Miljenko), Rajko Bundalo (Radat), Mia Biondić (Kupido), Jasmin Telalović (Dragić), Milivoj Beander (Satir), Doris Šarić-Kukuljica (Stojna), Ivan Vukelić (Radmio), Ivan Bošnjak (Ljubbenko), Iskra Jirsak (Vila Remetska), Doris Šarić-Kukuljica (Dinara), Jadranka Đokić (Vila Vječne Slave). Premijera: Dubrovačke ljetne igre, 27. srpnja 2008.

³⁸ Rene Medvešek i inače je sklon poticanju ostvarenja studenata sa svoje Akademije. U organizaciji Hrvatskog centra ITI - UNESCO tijekom Međunarodne dramske kolonije, održane pod radnim naslovom *Od teksta do predstave*, režira tekst Ivora Martinića *Jednostavno nesretni*, 6. srpnja 2008.

Probrani spektar Medvešekovih redateljskih interesa najbolje korespondira u kazalištima koja su programski otvorena aktualnom scenskom iskazu. Stoga relativno često gostuje u Teatru Exit i Gradskome kazalištu Trešnja. U potonjem, u predstavi *Ne, prijatelji*, 2009., svojoj stvaralačkoj konstanti dodaje još nerabljeni vid razviđanja ljudskog ophođenja, zamijenivši društvenu jezičnom sferom. Zahvaljujući današnjem legitimom kazališnom trendu i u skladu s dramaturškom obradom Olje Lozice, tekst Nina d'Introne Giacoma Ravicchija *Transit*, 2007. (u slobodnom prijevodu *Prijelaz*), Medvešek impostira u drugačiju vremensku i prostornu zonu. Takozvano vizualno kazalište Introne i Ravicchija suprimira realističnu potku, poetičnost i humornost, ali i filmsko-narativne sekvence (istančani artistički idiomi u kombinaciji s pokretom i govorom), elemente koji mu redateljski posve odgovaraju.

Drama *Transit* zbiva se u zračnoj luci, letovi su otkazani, pa ta neprilika uvlači muškarca i ženu, putnike iz različitih zemalja, u razgovor. Slučajnost određuje njihovo zbližavanje bez neke trajne obveze. Taj tematski i multijezični eksperiment talijanskih autora odražava kulturni opseg i socijalnu pozadinu njihovih pogleda, a takve europski pa i svjetski učestale teme zaokupljaju i hrvatske dramatičare poput Mate Matišića, Dubravka Mihanovića, Ivana Vidića, Davora Špišića, Tene Štivičić, Filipa Šovagovića i Ivora Martinića.

Kazališno svestran (pisac, redatelj, scenograf, glumac) Giacomo Ravicchio za izvedbu devet sekvenci tekstovnog eksperimenta *Transit* predviđa devet glumaca, glazbenika i plesača, dok u Medvešekovoj režiji nastupaju tek dva protagonista. U predstavi *Ne, prijatelji*³⁹ na krovu ruševne kuće, okružene vodom na nepoznatoj lokaciji, spas nalaze dva neprijateljska vojnika. Simbolika Noine lađe podsvjesno utječe na promjenu njihova karaktera. Isprva kušaju savladati jedan drugoga, no iscrpljeni, napokon odustaju od borbe i trude se prilagoditi situaciji. Budući da potječu iz različitih sredina i govornih skupina te dvije jedinke (bez dramskih imena) pomažu se gestikulacijom i pokretom tijela, obostrano se sukobljavajući s otprije stečenim navikama i stajalištima. Upoznavanje vlastitih ograničenja ne teče glatko, ispunjeno je blagom grotesknošću, koja dramski profilira igru obaju interpretata. Saša Anočić, u dosluhu s redateljem, ili zbog vlastite dosjetke, govori izmišljenim jezikom, a taj narativni diskurs potiče reakcije drugog aktera, njegova brata, Živka Anočića. Krećući se u mizanscenski ograničenom tlorisu pozornice, koji unatoč dekorskoj antipatičnosti sugerira zaštićenu zonu buđenja nove osjećajnosti, dva glumca, ali i redatelj zajedno s njima, ostvaruju predstavu kazališnih i pedagoških kvaliteta, a da ona pritom ni na trenutak ne zamara ili docira, iako govori o vrlo ozbiljnim stvarima kao što je prihvaćanje Drugog, i više od toga, o spoznavanju sebe.⁴⁰

³⁹ Nino d'Introna i Giacomo Ravicchio: *Ne, prijatelji*. Red. Rene Medvešek. Dram. Olja Lozica. Sc. Tanja Lacko. Odabir kost. Milena Matijević Medvešek. Obl. svjetla Zvonko Brnas. Izvođači: Saša Anočić, Živko Anočić. Premijera: Gradsko kazalište Trešnja, 7. veljače 2009.

⁴⁰ Igor Ružić, *Različito kazališnih jezika*. »Vijenac«, XVII, 395. Zagreb, 23. travnja 2009., str. 21.

Određenu stilsku citatanost svojih prethodnih predstava Medvešek odbacuje u režiji Calderónove drame *Život je san*,⁴¹ koju realizira kao dotjeranu klasičnu predstavu, ponešto tradicionalističku u mizansceni i stilu igre, a u cijelosti zasnovanu na filozofskoj i humanoj vrijednosti Calderónove neoplatonske alegorije.⁴² Rasplećući kompleksnost Calderónove poetike, Medvešek je posebno važna riječ *tekst*, i to ne samo u jezično standardnom značenju, nego i kao niz na pozornici govorenih riječi. Stoga režija drame *Život je san* predstavlja nastavak Medvešekovih preokupacija načetih u predstavi *Glasi iz planina*, koja je svojevrсни pokazatelj njegova zanimanja za govor kao problemski ključno ishodište kazališnoga čina. Naime, i ovaj put Medvešek inzistira na izvornosti Calderónove misli, koja postavlja i definira problem o zatvorenom svijetu ograničenih ljudskih egzistencija, *dogmi, prolaznih i promjenjivih obmana i vječnih istina*.⁴³

Sugestivna i fluidna snaga pjesničkih vizija Calderónove drame *Život je san* iznimna je prilika Medvešek za teorijsku razradbu vlastitoga redateljskog prosedea. Jezgrovito i sustavno, donekle korigirajući pa i dopunjujući svoje prethodne postavke, sada se Medvešek izrijeком očituje kao Gavellin sljednik, poštovatelj literarnog kazališta, odnosno njegove komunikacijske sponse, suodnosa gledatelja i glumca: *Igra je ta koja u slučaju kazališta mora osvojiti i ponijeti jednog i drugog, dovesti ih u odnos Mitspiela, kako ga je nazvao Branko Gavella, suigre u kojoj glumčeva igra izaziva paralelne psihofičke procese u gledatelju. Glumac nije objekt – predmet koji promatramo na sceni, već subjekt, odnosno podmet po kojem se trenutak artikulira, priziva. A središnje, kako ju je Gavella, zvao, meritorno, najmoćnije, žarište tog procesa jest riječ. Jer govoreći o gledanju, mi često ispuštamo iz vida činjenicu da ne gledamo samo ovim očima iznad nosa, već da postoji i organ kojim vidimo one slike što ih zovemo pjesničke, slike riječi. One su pravi sadržaj poezije, i kad je riječ o riječi govorenoj, do slike koje nam posređuju ne dolazimo zjenicama, nego posredstvom bubnjića u glavi. To je zaslon na kojem se tada za naš unutarnji život odigravaju ključne stvari. Na njemu su svoje priče usmeno začinjali naši stari, prije i poslije Homera, uz gusle ili vatru, pripovijedajući slikali su i maštu budili onako kako to filmska industrija usprkos svim svojim dostignućima nikada neće moći. Jer oblikujući vanjsku sliku, uskraćuje ti mogućnost da u vlastitoj mašti proizvodiš najuvjerljiviju, svoju. Riječ je najčišći medij, posuda kojoj u najvećoj mjeri sadržaj daje slušatelj sam. Tako često spominjana arbitrarnost riječi postaje i njezina presudna prednost. Što više predstavu artikuliram, određujem na vizualnoj vanjskoj spektakularnosti, oduzimam joj djelotvornost*

⁴¹ Pedro Calderón de la Barca, *Život je san*. Red. Rene Medvešek. Prijevod. Nikola Milićević. Dram. Dubravko Mihanović. Sc. Tanja Lacko. Kost. Doris Kristić. Obl. svjetla Zdravko Stolnik. Gl. Suradnik Krešimir Seletković. Jez. savjetnica Đurđa Škavić. Izvođači: Darko Milas (Bazilije), Franjo Dijak (Sigismund), Hrvoje Klobučar (Astolfo), Sven medvešek (Klotaldo), Ozren Grabarić (Klarin), Nataša Janjić (Stela), Dijana Vidušin (Rosaura), Sven Šestak (Vojnik), Ivan Borčić, Damir Klarić, Ivica Begović, Željko Begović (Stražari). Premijera: Dramsko kazalište Gavella, 2. travnja 2009.

⁴² Boris B. Hrovat, *Čisto, jasno i »gavellijanski«*. »Vjesnik«, LXX, 21796. Zagreb, 4. travnja 2009., str. 74.

⁴³ Isto.

na ovom znatno važnijem planu. Pogotovo kada je riječ o klasičnim tekstovima poput ovog, koji se temelje na vrhunskom književnom predlošku.⁴⁴

Režirajući dramu *Život je san*, Medvešek prvi put radi u Dramskome kazalištu Gavella. Zahvaljujući tomu povijesno se nastavlja na Božidara Violića koji je ovo Calderónovo djelo režirao na istoj pozornici 1974., a koji je posve sigurno umjetnički utjecao na njega kada u Zagrebačkome kazalištu mladih postavlja Vidićevu dramu *Harpa*, u kojoj Medvešek tumači lik Ljudevita. Gavelline zasade inovacijski prosijavaju i iz kazališne koncepcije Georgija Para, u čijoj režiji Krležinih *Zastava* tumači Kamila Emeričkog, 1991.,⁴⁵ a potom je Leone u *Gospodi Glembajevima* u zagrebačkome Hrvatskome narodnom kazalištu, 1993. Parini i Violićevi nazori implicitno pridonose Medvešekovu akceptiranju tradicije i suvremenosti nacionalnoga kazališta.

Usredotočen na kreativnu sposobnost glumaca, u režiji Calderónove drame *Život je san*, Bazilija, osobu minornu pred vječnošću božanskog, a autokratsku u realnosti svoga kraljevskog položaja, koja sebi pripisuje pravo na oduzimanje elementarne slobode drugim bićima, Medvešek povjerava iskusnom Darku Milasu. Lik Sigismunda čijom egzistencijom upravljaju neznani drugi (i u tom smislu metafora je cijelog čovječanstva), dok ga njegova religiozna predanost vodi smrti, s kojom će napokon nastupiti i konačna realnost, dodjeljuje Franji Dijaku. U realizaciji predstave Medvešek se oslanja na glumce u umjetničkom usponu (Hrvoje Klobučar, Nataša Janjić, Dijana Vidušin), potencirajući njihove već uočene sklonosti, pa Ozren Grabarić kao Klarin nastavlja interpretacijski niz svojih komediografsko-intelektualiziranih likova. U podjeli je i Sven Medvešek (Klotaldo) koji glumački, ali i rodbinski podupire bratova ostvarenja još od vremena Reneovih režija *Zimske bajke* (neodoljivo komičan Zdúpp) i *Mrvek i Crvek* (Mrvek). Za Calderónovu dramu *Život je san* scenografiju je izradila Tanja Lacko, povremena / stalna Medvešekova likovna suradnica, a valja zapamtiti njezino rješenje barokno dominantnog lusteru (složena od kazališnih reflektora) koji jarkom, ili prigušenom svjetlošću i položajem (vrh, sredina ili dno pozornice) sugerira razdiobu, ili prevagu, sna i jave. Izvanredno je dojmljiva još jedna potankost predstave, vezana uz nastup blizanaca Ivice Begovića i Željka Begovića, koji u odori španjolskih vojnika, s kacigama, opasani noževima i držeći helebarde (kostimi Doris Kristić) stražare pred vratima, svaki sa svoje strane pozornice, pripuštajući likove (glumce) u odjelit / sljubljeni svijet Calderónove imaginacije. Kako su braća jednako odjevena, a genetski su slični izgledom i držanjem (u kostimima su posve identični), ovaj Medvešekov nenametljiv, ali izuzetno funkcionalan domišljaj, potvrđuje njegovu inventivnost i redateljsku maštovitost.

Predočenje duhovnih i životnih kategorija scenska je osnova predstave *Život je san*, a poticaj njezinoj dramatuškoj impostaciji i scenskom oblikovanju najbolje tumače tvrdnje

⁴⁴ *Kazalište je konačna stvarnost. Razgovor s Reneom Medvešekom vodio Dubravko Miha-nović.* Premijerna knjižica: Pedro Calderón de la Barca, *Život je san*. Dramsko kazalište Gavella, 2009., str. 26.

⁴⁵ Za interpretaciju Kamila Emeričkog (M. Krleža - G. Paro *Zastave*) Rene Medvešek osvaja Zlatni vijenac na MESS-u u Sarajevu. 1991., a potom i godišnju Nagradu »Vladimir Nazor«, 1992. godine.

Renea Medveška: *Bez obzira na prividnu udaljenost duhovnih svjetova Calderónova i našeg vremena valja ustrajati na istraživanju ljudskog duha i duhovnosti općenito. Ljudi se o tome boje govoriti, kao da je to nešto iluzorno i kao da je dovoljno u kazalištu govoriti kako su ljudi grozni i kako je sve oko nas užasno. Nije na odmet tražiti i pokušati učiti od drugih vremena što bi moglo biti dobro i za nas.*⁴⁶

Nametnuvši se kao jedan od najzanimljivijih suvremenih hrvatskih redatelja, osvojeni kazališni prostor Medvešek proširuje i na inozemno djelovanje. U bečkom Volkstheateru postavlja dramu *Prizori iz bračnog života*, 2010.⁴⁷ Poslije premijere Bergmanova filma *Scener ur ett äktenskap*, 1973., u kojem su likove tumačili maestralni Liv Ullman, Erland Josephson i Bibi Andersson, njegov prerađeni scenarij doživio je televizijsku ekranizaciju, a nerijetko se izvodi i u kazalištu, tako na primjer Mile Korun dramu *Prizori iz zakonskega življenja* postavlja u Mestnome gledališću ljubljanskom, 2000. Svjetska poznatost Bergmanova filma ipak nije ozbiljnija smetnja redateljskoj zamisli Renea Medveška. Poštujući Bergmanove karakteristične scenarističke / filmske postupke (kratki dijalozi, poentirane scene, rezovi koji sprečavaju stapanje u neki dulji kontinuum – kazališni čin – već svoju učinkovitost pokazuju tek s obzirom na cjelinu drame), Medvešek se redateljski povlači u pozadinu i prepušta pozornicu ekspresivnoj snazi glumaca, Raineru Freibu (Johan) i Susi Meyer (Marianne), naravno uz potrebite naputke za dodatno psihološko nijansiranje ili pak scenski pokret, koji će statičnost razbiti ili pak naglasiti faktičke razloge njihovih verbalnih srazova. Unatoč tomu što drama *Prizori iz bračnoga života* analizira potisnute osjećaja muškarca i žene zasićene bračnom jednoličnošću, seciranje njihova odnosa nije samo otužno i na trenutke patetično, nego i duhovito i pomirljivo. Stanke između provala nezadovoljstva supružnika, Johana i Marianne, ispunjava treći lik koji svojim dramski neutralnim nazivom Čovjek indicira prepoznatljivu fiziologiju takvih sukoba, često potaknutih ovisnošću o potrošačkom mentalitetu, no koji, na kraju, razotkrivaju čežnju za nježnim i povjerljivim zajedništvom. Šturljivost lika Čovjek, u tumačenju Raphaela von Bergena, Medvešek scenski nadoknađuje njegovom svirkom na klarinetu, a intonacijska različitost i pojedinu glazbeni motivi izvijeni iz njegova instrumenta, popraćeni pantomimski ironiziranim mimikom i koreografiranim pokretima tijela, komentiraju, usmjeravaju pa i ujedinjuju tijek radnje. Prema izvodima iz bečkoga tiska (»Wiener Zeitung«, »Der Neue Merker«)⁴⁸ Medveškova redateljska preciznost u građenju radnje i nijansiranje karaktera najveći je uspjeh predstave *Prizori iz bračnoga života*. Pohvala je kazališnih kritičara tim vrednija jer Medvešek u pretpremijernom razgovoru s Norbertom Mayerom, novinarom bečkog »Die Presse«, kaže da mu je određenu poteškoću zadavao problem kako iz petosatnog Bergmanovog filma izdvojiti građu za dvosatnu predstavu, koja konzekventno provedenim ritmom radnje treba scenski

⁴⁶ http://www.dnevnikulturni.info/vijesti/kazalište/2109/rene_medv

⁴⁷ Ingmar Bergman: *Szenen einer Ehe. (Prizori iz bračnog života)*. Prijevod na njemački Hans-Joachim Maass. Red. Rene Medvešek. Dram. Irene Girking. Sc. i kost. Tanja Lacko. Izvođači: Rainer Frieb (Johan), Susa Meyer (Marianne), Raphael von Bergen (Čovjek). Premijera: Volkstheater, Beč, 19. veljače 2010.

⁴⁸ <http://www.volkstheater.at/home/repertoire/825/Szenen+einer+Ehe>

opravdati svoju dramsku formu i biti dovoljno recepcijski zanimljiva gledateljima.⁴⁹ Neka redateljska rješenja, poznata hrvatskim gledateljima (pantomima i glazba kao scenski katalizatori radnje), ne remete realističnost likovnog rješenja Tanje Lacko, koje sugerira (prema internetski prezentiranim fotografijama) tematsku sve(su)vremenost predstave *Prizora iz bračnoga života*.

Monodrama Patrica Süskinda *Kontrabas* je last but not least režija Renea Medvešeka. Gotovo ljubavnička prepirka bez pobjednika i bez poraženog vodi se između Kontrabasista i kontrabasa, njegova profesionalnog, ali i intimnog demona. Jedan bez drugoga ne mogu, sudbinski su povezani, dijele najveće tajne, dvojbe i ushite. Svjestan ograničenja svog instrumenta, iako bez njegovih dubokih tonova ne može opstati ni jedan orkestar; jazz muziciranje je nezamislivo bez njega, a ipak mu je rijetko posvećena solo-dionica (Schubert *Pastrva*, Mozart *Figarov pir*, Wagner *Walküre*), ili skladba (Dittersdorf *Koncert za kontrabas i orkestar*, es dur), Kontrabasist tu notornu glazbenu činjenicu izjednačuje s uzrokom svoje osame. Ovisnost privatnog o profesionalnom životu kao uobičajeni model društvene afirmacije tematski se razmatra u Süskindovoj monodrami. Prevedena na 27 jezika, monodrama *Kontrabas*⁵⁰ (u Teatru ITD igrana 1985.) u Medvešekovoj režiji i interpretaciji pomalo otkriva razloge glazbenikova očajanja. Na početku gotovo prijateljski razgovara s kontrabasom, odviše mu ne smeta golemost i nezgrapnost njegova oblika (fina nota humora zbog Medvešekova faktičkog izgleda), a zatim nizom jezično atraktivnih bravura uranja sve dublje u svoj svijet koji, poistovjećen s glazbenom zastupljenošću instrumenta, uvjetuje njegove odnose spram kolega, a nasadve njemu nedostižne pjevačice Svjetlane. Apriorna gubitnička pozicija porazno djeluje na Kontrabasistovu malodušnost, što Medvešek glumački demonstrira ukočenošću lica i nužnim pokretima tijela, a iznenada, pod utjecajem alkohola, podliježe eruptivnom izljevu emocija, jer najveći dio privatnog (scenskog) prostora okupira kontrabas koji upravlja njegovim životom. Brojne scene različite psihološke tenzije koje glasovno osciliraju od umilnog dodvoravanja kontrabasu preko komunikacijski neutralnih (poveznih) informacija o dnevnim zaduženjima do inervantnoga nezadovoljstva (susjedini prigovori zbog vježbanja), omogućuju Medvešku praktičnu primjenu postavki Cecily Berry o osvješćivanju tijela i glasa kao uzročnoga zajedništva, ali i interpretativnih pojedinačnosti. Tvorbeno određen kao monodrama, Süskindov *Kontrabas* na vidjelo iznosi nekolicinu likova koji, zahvaljujući Medvešekovoj režiji, a naročito interpretaciji uloge, svojevrсно dijele pozornicu s Kontrabasistom. U prvom redu to je kontrabas koji u glazbenikovoj lomljivoj i izmučenoj psihi sve više poprima osobine živoga stvorenja, pa ga Kontrabasist, ogorčen neostvarivošću seksualnih žudnji, naziva *debelom*, *ružnom babom*. Ušavši pak u područje psihoanalize, konstatira kako je počeo svirati kontrabas u inat svojoj majci flautistici i taj buntovnički čin tumači

⁴⁹ Norbert Mayer, *Der Krieg hat uns aufgeweckt*. »Die Presse«, Beč, 18. veljače 2010.

⁵⁰ Patric Süskind: *Kontrabas*. Prijevod, adaptacija i red. Rene Medvešek. Dram. Pavlica Bajsić. Glas i govor Tomislav Rališ. Kontrabas Mario Ivelja. Sc. Tanja Lacko. Kost. Milena Medvešek. Svjetlo Tomislav Baotić, Mislav Vinković, Andrej Štefan. Ton Nebojša Paunković. Izvođač: Rene Medvešek. Premijera: Teatar Exit (Ljetne večeri Teatra Exit). Muzej za umjetnost i obrt, 27. srpnja 2010.

kao incestuozno silovanje svoje roditeljice. Određenu pomoć u tumačenju lika Kontrabasa pruža Medvešek njegov prijevod, odnosno adaptacija, Süskindove monodrame u koji umeće, osim pokoje kajkavske riječi i kolokvijalne fraze, komentare o društveno svježim događajima (demonstracije u Varšavskoj ulici), a očehava se i o umjetničku letargiju u zagrebačkim kazalištima. Redateljski i glumački sugestivno Medvešek razvija uslojenu problematiku Süskindove monodrame *Kontrabas*, pokazavši vrsnoću svojih stvaralačkih dometa, u predstavi koja iziskuje visoku interpretativnu koncentraciju i ovladanost kazališnom strukom.

Predstave Renea Medveška listom dobivaju najznačajnije nagrade (*Mrvek i Crvek* – Hrvatsko društvo dramskih umjetnika, 1995.; *Hamper* – Grada Zagreba, 1997.; *Nadpostolar Martin* – Susreti lutkara i lutkarskih kazališta, 1999.; *Brat magarac* – Dubravko Dujšin, 2002.; *Vrata do* – Festival glumca, Dani satire, Gavelline večeri, 2006.; *Glasi iz planina*, Orlando 2008.; *Ne, prijatelji* – Naj, naj, festival, Hrvatsko društvo dramskih umjetnika, 2009.). Vrednovanje uspješnosti i njihove komunikacijske korespondentnosti, osim umjetničke kategorije obuhvaća i Medvešekove ljudske odlike. Snažnim i uvjerljivim izričajem Medvešek u svoje predstave uspijeva utkati vlastiti kršćanski pogled i osobno življenu vjeru na nenametljiv, ali prihvatljiv i prepoznatljiv način. Kazališna posvećenost i zanesenost čovjekoljubljem usmjerava Medvešekovo stvaralaštvo (evidentan je primjer *Brat magarac*), a u njegove predstave unosi uvijek potreban optimizam i kršćanski poziv *da budemo skromni u smislu poniznosti i malih prohtjeva, te maleni u smislu pogleda na svijet iz žablje perspektive iz koje se stvari vide jednostavnije, vedrije i bezbrižnije*.⁵¹ Promišljanje duhovnosti, pa i kršćanstva kao najveće moguće osobne slobode (o čemu govori na dodjeli nagrade »Andrija Buvina«, 2010.)⁵² navodi Medveška da relativnost našeg postojanja nadomjesti očuvanjem humanistički povezujućih nazora svojstvenih razumnim bićima. Od početka karijere, još od djelovanja skupine *Mig oka*, a zatim i objavljivanja knjige istoga naziva, Medvešek intenzivno i uspješno crpi iz stalnosti svojih intelektualnih spoznaja, a njegove predstave potkrepa su opravdanosti takva viđenja društvenoga i umjetničkog značenja kazališta.

⁵¹ Renata Lacko, *Rene Medvešek, glumac i redatelj. Dječje predstave još su glumačke čvrge. »Večernji list«*, XLV, 13537. Zagreb, 15. lipnja 2001., str. 23.

⁵² <http://www.danikrscanskekulture>

HRVATSKA DRAMA KAO REFLEKSIJA DRUŠTVENE ZBILJE U DRAMAMA NAKON DOMOVINSKOG RATA

Vesna Hrdlička

UVOD: VREMENSKA KATEGORIJA

Prilikom proučavanja periodizacije hrvatske drame uočeno je da se teatrolozi slažu upotrebom termina »devedesete«, kao samostalnog razdoblja koje se, društveno i umjetnički, odvaja od ranijeg perioda. »I književne i kazališne periodizacije u nas nikada nisu bile neovisne od stvarnosti, pa su tako i devedesete u hrvatskom prostoru opet međusobno uvjetovale činjenice zbilje (poglavito rat), kao i činjenice kulture, književnosti i kazališta.«¹

Društvene promjene devedesetih uvjetovalo je rušenje Berlinskog zida (simbol pada totalitarnog društva na istoku Europe) i stvaranje sna o velikoj ujedinjenoj Europi kao izvoru blagostanja za sve njene narode. »San o takvoj Euro-utopiji trajao je neko vrijeme, a nestao s devedesetima. Tranzicijske zemlje razdoblje su napustile zaduženije nego što su bile na njegovu početku, s bankama, telekomunikacijama i nacionalnim ponosom rasprodanima u globalnom kapitalu te, osim u rijetkim izuzecima, s perspektivom kolonija koje služe za opskrbljivanje razvijenih jeftinom radnom snagom i sirovinama, a zauzvrat postaju mnogoljudno tržište za proizvode najmoćnijih. Binarna opreka između bogatih i siromašnih s početka dekade na njezinu kraju doživjela je malu preinaku. Europa, kao vjerni odraz slike svijeta, sada se dijeli na 'još bogatije' i 'još siromašnije' nego što je to bilo prije deset godina.«²

Milenijska slika Europe stoga prilično je besperspektivna, a »velike ideje o slobodi toliko su se iskompromitirale u sjaju i bijedi našega stoljeća da se više nijedan sličan utopijski

¹ Jasen Boko: Nova hrvatska drama, u predgovoru Hrvatska drama devedesetih: povratak monologu, Znanje, Zagreb, 2004., str.6

² Jasen Boko: Nova hrvatska drama, u predgovoru Hrvatska drama devedesetih: povratak monologu, Znanje, Zagreb, 2004., str.6

san o nekoj novoj apsolutnoj slobodi nije stvorio, niti ima izgleda da uopće bude stvoren.«³ Stoga ovaj fin de siècle s kraja dvadesetog stoljeća nakon godina svjetskih ratova i koncentracijskih logora nema snage za neke nove ideje. Oslobođen od straha od budućnosti, ali istovremeno i od nade u budućnost, homo sapiens 21. stoljeća osuđen je na trajanje.

Hrvatska društvena situacija još je specifičnija zbog prvih višestranačkih izbora i formiranja samostalne države te rata kao posljedice raspada bivše države. Te ratne godine stvorile su u Hrvatskoj novu generaciju hrvatskih dramatičara kojima je zajednička karakteristika otklon od društvene zbilje odnosno bijeg u svoj unutrašnji, često hermetičan svijet. »Općenito se može ustvrditi za mladu hrvatsku dramu da je izrazito sklona socijalnom eskapizmu. Ona odustaje od bilo kakvog pokušaja svjedočenja o društvenim aktualijama bez obzira na činjenicu da smo proteklih pet godina živjeli u izrazito turbulentnim vremenima: raspada i stvaranja država, distorzije totalitarnog sustava, rata, prognaničke tragedije i aktualne pretvorbene pljačke.«⁴

Adrijana Car – Mihec objavila je rad⁵ u kojem analizira termin 'mlada hrvatska drama' i što on predstavlja u odnosu na suvremenu hrvatsku književnost. Termin mlada hrvatska drama obuhvaćao bi generacije dramatičara koji se javljaju devedesete ili čak ranije, a »dramski im model, korištenjem tipično postmodernističkih postupaka radikalno poništava predhodeće modele hrvatskog dramskog pisma« (Ana Lederer na Prvom slavističkom kongresu).⁶ Tipični postmodernistički postupci, prema Ani Lederer bili bi prostorni i vremenski diskontinuitet u sekvencijalno nizanim dramskim situacijama, iščezavanje radnje, zapleta i dramskog lika u klasičnom smislu, odbacivanje povijesti i politike.

Ako izuzmemo rijetka dramska djela uglavnom već afirmiranih dramskih pisaca Gavrana, Vujčića, Matišića, Kaštelan (Radaković i Špišić se donekle tematski odvajaju iako ih možemo svrstati u 'mlađe'), ostaje skupina mladih autora čija su dramska stvaralaštva prezentirana u edicijama Teatra ITD i u časopisu Plima, a u čijim je djelima u središtu »gotovo potpuno destruiran lik, nemoguća je ikakva gledateljska identifikacija s njime, smišljeno se izbjegava njegova psihokarakterizacija, nema njegova razvoja; služeći se klasičnom književnoteorijskom podjelom na plošne i zaokružene karaktere, mogli bismo ustvrditi da hrvatski mladi pisci preferiraju plošne tipove naspram literarno produbljenijih zaokruženih karaktera.«⁷

³ Dubravka Oraić Tolić: Paradigme dvadesetog stoljeća, avangarda i postmoderna, Tri kraja stoljeća, Biblioteka zavoda za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996., str. 172.-173.

⁴ Velimir Visković: Izazovi pred mladom hrvatskom dramom u Suvremena hrvatska dramska književnost i kazalište od 1968./1971. do danas, Krležini dani u Osijeku knjiga I., Osijek – Zagreb, HNK Osijek, Pedagoški fakultet Osijek i HAZU, 1997., str. 125

⁵ Adrijana Car – Mihec: Na putu od mlade do nove hrvatske drame ili što je to suvremenost, u Riječ 10, 2004.,1, Rijeka, 2004.

⁶ Ana Lederer: Hrvatska drama na kraju ovog stoljeća u Prvi hrvatski slavistički kongres – Zbornik radova III., Zagreb, 1999. str., 21.-26.

⁷ Velimir Visković: Izazovi pred mladom hrvatskom dramom, str. 126.

Otklon mlade generacije od aktualne hrvatske zbilje toliko je izražen da bi u njemu mogli definirati stav prema toj istoj zbilji. Riječ je o autorima i autoricama kao što su Mislav Brumec, Milica Lukšić, Pavo Marinković, Asja Srnec Todorović i Ivan Vidić.

Iako ni njih kao generaciju ne možemo staviti pod zajednički nazivnik i utvrditi da su sljedbenici određenog pravca i da ih krasi zajedničke karakteristike, možemo primijetiti da ovu generaciju spaja ukidanje ideoloških okvira i polemičkog odnosa s aktuelnim vremenom toliko specifičnim za osamdesete. U njihovim dramama ne možemo sa sigurnošću odrediti ni mjesto ni vrijeme. »U toj drami nije potrebno tražiti jedinstvo vremena jer nigdje nećemo uspjeti ući u sljed koji povezuje. Umjesto vremena drama ima samo vremenitost, a prošlost, budućnost i sadašnjost simultano se ostvaruju u istom trenutku čineći ono što je prikazano nepostojanim. Prostor načelno gubi osnovno svojstvo stabilnosti i postaje pomična kategorija promjenljivosti. Čak su naznake u didaskalijama nesigurne i neodređene, opisi mjesta radnje zabilježeni su kao obrisi koji se rasplinjuju.«⁸ Njihov književni postupak upravo je svjestan obračun s ideologijama, mitovima i tradicijom na čije upražnjeno mjesto nije ponuđeno ništa. Lik, uronjen u samog sebe, lomi se u monologu bez uzročno-posljedičnih rečenica ili logičnosti postupaka. Kao takav, on ne pripada nigdje i nije u korelaciji s postojećom zbiljom. Hrvatska mlada drama ostala je u ovom periodu u raskoraku s vremenom koje se događalo i »teško bi bilo reći kako je hrvatska drama spremno odgovarala na zahtjeve vremena pronasavši kod komunikacije s realnošću oko sebe. Ostajući često izvan, vremenski i prostorno, jasno definiranih okvira, hrvatska drama je preslik tog razdoblja bila više kroz svoj nagonski nemir, kroz zbir svojih neodlučnosti, traženja i raznolikosti.«⁹

Ipak ne možemo reći da su aktualna hrvatska događanja u burnom ratnom periodu ostala sasvim bez odjeka na hrvatskim pozornicama. Drama prave ratne tematike svoje je mjesto našla već 1991. na osječkoj pozornici. Riječ je o *Dobrodošli u rat*, Davora Špišića. Također su izvedena i druga djela koja komentiraju hrvatsku stvarnost kao što su *Dobrodošli u plavi pakao* Borivoja Radakovića, *Medeja* 1995. autora Vela – Katunarić, *Glembajević* Borislava Vujčića ili nadopunjeni *Bljesak zlatnog zuba* Mate Matišića koji izravno komentira tragediju malog čovjeka zahvaćenog suludim balkanskim ratnim prilikama. Možemo u nizu spomenuti i *Anđele Babilona* istog autora, djelo koje je sticaj okolnosti izbora zagrebačkog gradonačelnika pretvorio u izravnog komentatora situacije.

Ipak iščitavajući radove teatrologa koji su se bavili repertoarom hrvatskih kazališta kroz ratne godine (Jasen Boko, Ana Lederer) možemo zaključiti da su dramska djela koja aktualiziraju hrvatsku zbilju u manjini. Situacija bi se mogla objasniti »strahom od pada u nemilost državnog odnosno stranačkog vrha, te tipom ponašanja koji možda najbolje određuje sintagma 'preventivna autocenzura'«,¹⁰ odnosno da »nitko u kazalištu nije htio provjeriti to je li Hrvatska u razdoblju kad je kazalištu dopušteno sve što mu vlast izrijekom

⁸ Dubravka Vrgoč: Nova hrvatska drama, *Kolo* 2/1997., str. 181.

⁹ D. Vrgoč, str. 125.

¹⁰ Boris Senker: Hrestomatija novije hrvatske književnosti, II. dio 1941.–1995., u predgovoru Vrijeme dijaloga nasuprot monologu, Zagreb, Disput, 2001., str. 33.

ne brani, ili pak u razdoblju kad mu je zabranjeno sve što mu vlast izriječkom ne dopušta ili od njega ne zahtijeva.«¹¹

U svom tekstu Izazovi pred mladom hrvatskom dramom (1996.) Velimir Visković navodi kako sklonost odgovaranju na izazov zbilje pronalazi u dva kabaretska kolaža (Boris Svrđan, *Spika na spiku* i Lukas Nola *Noćni let*), u drami s urbanim marginalcima Borivoja Radakovića *Dobrodošli u plavi pakao* i dramama Mate Matišića (*Cinco i Marinko* i *Bljesak zlatnog zuba*).

Polovinom desetljeća, odnosno završetkom rata, stanovnici Hrvatske ulaze u mirnije razdoblje. Rat i velike teme ostale su 'iza leđa' i život se na neki način vraća u svakodnevicu. A svakodnevica, odnosno aktualna hrvatska zbilja pojedinca ponovno postaje polje zanimanja hrvatskih dramatičara mlađe generacije. Velike ideje ili otklon od njih su napušteni kao i frustracije prošlošću i politikom, a u središte recentne drame je postavljen pojedinac frustriran svakodnevicom.

Zaista bi teško bilo govoriti o nekom zajedničkom konceptu dramatičara nakon 1995., ili o pojavi 'neorealizma' na hrvatskim pozornicama. Žanrovska prisutnost također je vrlo šarena. Ideja je samo ukazati na primjetne tematske pomake mlađih dramatičara, težnje da svojim dramama kritički oslikaju našu poslijeratnu svakodnevicu u urbanim, ali i ruralnim područjima.

Pojava je zabilježena i kod kazališnih kritičara. U svojoj kazališnoj kritici za dramu *Bijelo*, Dubravka Mihanovića, gledanu 1998. u splitskom HNK, kazališni kritičar Dalibor Fornetić primjećuje:

»Čini se da je definitivno prošla faza jalovih travestijskih igrarija, teoretski adoriranih zbog njihove intertekstualnosti, s početka ovog desetljeća i da se hrvatska drama ponovo okreće k stvarnom životu.«¹²

Navedenu pojavu naročito je interesantno primijetiti kod dramatičara koji napuštaju socijalni eskapizam i postmodernističkog decentriranog subjekta i priklanjaju se realistički strukturiranoj drami kao što su Ivan Vidić u drami *Bakino srce* (1995.) ili *Velikom bijelom zecu* (2002.) i Pavo Marinković u drami *Dom od kiše* (1999.).

Potrebu komentiranja aktualnih problema koji se odražavaju na život svih nas izrazio je i Miro Gavran, dramatičar čiji je opus uglavnom vezan uz obiteljske i intimističke preokupacije pojedinca. U svojoj drami *Kako ubiti predsjednika* (2004.) Gavran se dao u raspravu o procesu globalizacije i antiglobalističkom pokretu pokušavajući provocirati gledatelja i potaknuti ga na razmišljanje.

Dramatičar koji 'najviše korespondira s poetikom nove europske drame'¹³ je Davor Špišić. On svoju dramu *Jug 2* (2001.) smješta u osječko predgrađe, 'šugavo periferno naselje' gdje je nekoć započeta gradnja, a danas su ostale samo razvaline među čijim zidinama cvjeta kriminal, a maloljetnici se prostituiraju i drogiraju. Drama je smještena dovoljno

¹¹ Boris Senker: Hrestomatija novije hrvatske književnosti, II. dio 1941.–1995., u predgovoru Vrijeme dijaloga nasuprot monologu, Zagreb, Disput, 2001., str. 34.

¹² Dalibor Fornetić: Iluzija nije opsjena, Rijeka, *Novi list – Adamić*, 2002., str. 117.

¹³ Ana Lederer: Vrijeme osobne povijesti, Naklada Ljevak doo, Zagreb, 2004., str. 64.

daleko da se građanin u njoj ne može prepoznati, a opet dovoljno blizu da prepoznamo probleme društva i da ih ne možemo ignorirati.

Filip Šovagović 1998. piše *Ciglu* s radnjom smještenom u Zagreb od kraja ljeta 1991. do kraja ljeta 1995., prateći lik hrvatskog vojnika koji pod strahotama rata oboli od PTSP-a i kojeg društvo kao takvog odbacuje. Problem ratnih invalida obrađuje i Mate Matišić u *Sinovi umiru prvi*, a komentator društvene zbilje svakako je i Nina Nuić Mitrović svojim djelima *Komšiluk naglavačke* i *Kad se mi mrtvi pokoljemo*. Lada Kaštelan, poznata po svojim dramama intimne prirode i muško-ženskih odnosa u drami *Nakon sna* također se bavi muško-ženskim odnosima, ali ih je obilato začinila aktualnim problemima hrvatskoga društva.

ŽANR

Osim tematskog hvatanja u koštac sa zbiljom, kod recentnih hrvatskih drama možemo primijetiti žanrovsku raznolikost od realistične drame do groteske. Najčešći su primjeri stilski i žanrovski izmiješanih tekstova, onih koji pretapaju naturalizam i nadrealizam ili realizam i grotesku.

Granicu između života i smrti najradikalnije je ukinula Nina Nuić Mitrović čiji samoubojice pričaju dok lete zrakom bacivši se s nebodera prema tlu (*Komšiluk naglavačke*). Potpuno ukidanje dimenzije živih i mrtvih imamo kod iste autorice u *Kad se mi mrtvi probudimo*. Međutim ti mrtvi nisu ni 'onostrani' ni 'začudni'. Prikazani kao da im se ustvari ništa nije dogodilo i da je smrt samo produžetak života, dospjeli su u grobnice sa svom prtljagom iz života, svim ljubomorama, zavistima i traumama prikupljenima kroz život. Svi oni imaju svoja imena i godine rođenja i smrti, svi su vrlo precizno povijesno, nacionalno, socijalno i profesionalno određeni i ostavljeni da kao Sartreovi junaci u paklu traju 'iza zatvorenih vrata'. Zagrobni i nadnaravni svijet u kojem likovi obitavaju parafrazira suvremenu stvarnost.

»Nuićkina je rečenica pronicljiva i britka, natopljena psovkom, crnim humorom i ironijom. Prema vlastitom priznanju, obilje materijala za kreiranje svoga razglobljenog svijeta N. Nuić bez poteškoća pronalazi u 'crnoj' rubrici dnevnog tiska, a crnilo njezina dramskog svijeta nosi satiričan prizvuk i sondira sva osjetljiva mjesta hrvatske svakodnevice, no ujedno biva tek jednom dimenzijom njezina dramskoga djela.«¹⁴

Češći su primjeri u kojima je onostrano umetnuto u zbiljsko kao odraz nečije psihe, poremećene svijesti, snova, želja ili jednostavno autorov komentar.¹⁵

¹⁴ Martina Petranović: Groteskno i crnohumno u suvremenoj hrvatskoj drami, Kazalište 17/18, 2004., str.74.

¹⁵ Podjelu je napravila Martina Petranović u Onostrano u suvremenoj hrvatskoj drami, Kazalište 21/22, 2005., str. 160.-171.: »U formalnom pogledu stoga valja razlikovati ona djela koja nezbiljsko

Tako, primjerice, u *Jug 2* Davora Špišića otklon od realnog (ili onostrano) predstavlja mrtva supruga balzamirana (ili karamelizirana) u stupu šećera koja često napušta svoju nastambu da bi provocirala svoga supruga.

Mate Matišić u *Svećenikovo djeci* također poseže za nezbiljskim elementima i motivima anđela (koji se pojavljuju i u ranijim *Anđelima Babilona*). Don Fabijanu se na kraju njegova života (obolio od tumora na mozgu) počinju javljati likovi kojima se upleo u život i posredno ili neposredno nanio zlo. Njegove halucinacije su u funkciji izravnivanja računa, plod potisnutog grizodušja i neostvarenog ljubavnog života i očitstva koje završava dolaskom voljene mrtve žene i prvom bračnom noći s voljenom utvarom. Smrt u ovom slučaju donosi pomirenje.

Nerealno je prisutno odnosno 'ucijepljeno' i u djela Ivana Vidića, *Bakino srce* i *Octopussy*. *Bakino srce*, napisano 1995. odgovaralo bi žanru socijalne drame, tematski je vezano za obitelj s ruba egzistencije čiji likovi ili ne žele ili ne mogu otići i poraženi se uvijek vraćaju natrag. Svojevrсна himna kriminalu kao izlazu iz situacije je završna scena gošćenjem švercanim viskijem i torbom punom novaca tko zna kakvog porijekla. Najmlađe dijete, Sekica, koja je jedini potencijal da uspije u životu i koja je konstantno bolesna, pod osjećajem krivnje što je otac potrošio zadnje novce na zimski kaputić koji je toliko željela, pada u stanje svojevršne kome u kojem prestaje disati. U svom bolesnom bunilu Sekica proživljava, odjevena u toliko željeni žuti kaputić, snove o ljubavi i zdravlju i normalnoj, harmoničnoj obitelji koji su, očito, mogući samo u bunilu.

Octopussy je drama u kojoj je izmiješano mnogo toga. U tvrdu, surovu, kamenjarsku, ali nadasve realnu sredinu primitivnog, krčmarskog mentaliteta smješteni su likovi iz antičke tragedije, likovi po uzoru na Fausta, Mala Guščarica iz bajke, duhovi Strica i Tetke (kao Hamlet) i Karađorđevi panduri. Povrh svega tu je i medvjeda šapa koja se ukazuje samo nekim likovima i djeluje poput izvršitelja pravde.

Onostrano, kao autorski komentar, pronalazimo i u posljednjoj drami Lade Kaštelan *Nakon sna* (kao i u njezinim prijašnjim dramama). U sasvim realnu situaciju bolesnih žena na odjelu za ženske bolesti tri puta pojavljuje se motiv suvremene Trnoružice (Žena koja spava) koja priča bajku u kojoj kralj i kraljica, zahvaljujući proročanstvu jedne žabe, doznaju da će im se konačno roditi kćer. Međutim u ovoj bajki nema princa već ona završava krvavim obračunom u kafiću.

Začudan je i završetak *Kako ubiti predsjednika*, Mire Gavrana. Stariji brat se zbog komformizma i udobnosti života odrekao mlađeg kojeg je njegova žena zatočila u ludnici i sprema se dati mu injekciju.

»Hvala Bogu, znanost je uznapredovala. Vidiš ovu injekciju. Kada ti ubrizgam ovu injekciju, nakon pet minuta u tvom će mozgu nastati takav kaos da će sve sjećanje i sva znanja iz tebe ispariti. Bit ćeš sveden na pamet djeteta od godinu dana. Moć govora će ostati, ali smislenu rečenicu više nikada nećeš izgovoriti.

ucijepljuju u 'zbiljsko' fiktionalno tkivo dramskog teksta kroz, primjerice, likove koji snivaju ili haluciniraju izmoreni osjećajem krivnje, bolešću te psihičkim i duhovnim zamorom, preko onih koja uspostavljaju usporedne, zbiljske i nezbiljske svjetove što se povremeno dodiruju redovito zrealeći jedan drugoga, do drama u kojima se sve događa u prostorima individualne svijesti ili duše.»

Imaš sreću da sam ja ovdje ravnateljica. Zahvaljujući nepotizmu dobivat ćeš redovito hranu i redovito će ti mijenjati pelene... ali više od toga neću moći učiniti za tebe. I još nešto: znaj da sam uvijek prezirala ljude poput tebe. Ako mi se nešto gadilo u životu, to su bili strastveni popravljajući svijeta. A sad, zbogom, buntovniče.«¹⁶

Zbog kaotične slike svijeta više nam ni injekcije od kojih se gubi pamet ne djeluju fantastično već kao normalna posljedica svijeta u kojem je sve moguće.

Elementi onostranoga javljaju se ravnopravno i u dramskim djelima intimističke prirode i u onima koji oštro polemiziraju sa suvremenim društvenim trenutkom. Njihova se uloga u dramskim tekstovima može promatrati iz rakursa karakterizacijskog sredstva pomoću kojeg stječemo bolji i prodorniji uvid u psihologiju i narav, te emocionalni svijet likova, njihove međudnose, kao i motive njihova postupanja, a s druge se strane njima otvara i područje mogućnosti za pokretanje i zaplitanje radnje, za sabiranje idejnih točaka djela i njihovo poentiranje, te naposljetku i za ironiziranje zbilje koja je uspostavljena u dramskom tekstu.

HRVATSKA SUVREMENA DRAMA OD 1995. DO 2005.

Pogledajmo sada što se sve u dekadi devedesetih događalo u kazalištu. Europsko kazalište, iako ne ujednačeno, kao posljedicu raspada mita o europskom ujedinjenju i svjetskoj nadmoći, vratilo je dramskog pisca u središte kazališnog čina (nakon epohe redateljskog kazališta u Europi osamdesetih), a na daske koje život znače postavilo je scene 'novog realizma';¹⁷ silovanja, masturbiranja, incesta, ubojstva roditelja i svih vrsta psihičkog i fizičkog zlostavljanja. I Jasen Boko i Sanja Nikčević koji su pisali o novoj europskoj drami slažu se da kod nas nije imala većeg odjeka.¹⁸

Mlađa generacija hrvatskih pisaca u ratnom periodu zatvorila se u svoj hermetičan i pesimističan svijet. Vrijeme nakon Domovinskog rata i stvaranja samostalne države, nakon snova o Europi, te bogatijem i ugodnijem životu, donijelo je otrježnjenje, odnosno razočarenje u snove i mitove koji su stvarani u ratnom i poslijeratnom periodu. Nad suvremenom hrvatskom društvenom situacijom više nije pomagalo zatvaranje očiju, te je kod mlađe generacije pisaca prisutna tendencija odlučnog prekida s naivnim prihvaćanjem tradicije kao svetinje, odnosno »razvidno redefiniranje autorske pozicije takozvanog 'osobnog mita' u odnosu na društveno općeprihvaćenu i prevladavajuću 'društvenu mitologiju'«. ¹⁹ Potreba razračunavanja s lažima i obmanama na hrvatske pozornice dovela je drame, manje ili više realistične, ali one koje u prvom redu raskrinkavaju hrvatsku

¹⁶ Miro Gavran: Kako ubiti predsjednika, Kazalište 13/14, 2003., str. 301.-302.

¹⁷ Termin upotrebljava Jasen Boko u Nova europska drama u devedesetima, Kazalište 9 /10, 2002.

¹⁸ Sanja Nikčević u Nova europska drama ili velika obmana, Meandar, 2005., bilježi pojam 'nova europska drama' u navodnicima

¹⁹ Darko Lukić: Hrvatska drama ratne traume, Kazalište 21/22, 2005., str.144.

zbilju. »Socijalna tematika njihovo je najizrazitije zajedničko obilježje i drama se tako uhvatila u koštac barem s evidencijom problema, pri čemu još uvijek izbjegava snažniji društveni angažman.«²⁰

Ideja je proučiti recentne hrvatske drame nakon Domovinskog rata naovamo, granica neka bude 2005. godina, izvedene na hrvatskim pozornicama koje, više ili manje, indiciraju dramski povratak zbilji. Osnovne kategorije proučavanja bit će prostor i vrijeme, lik i karakter, priča i govor.

PROSTOR

»Glumačko-redateljska zadaća je po pitanju prostora jasna – učiniti što vidljivijim ono što svako od lica predočuje i to tako da se u objektivnim danostima opisanog prizora vidi onaj individualni, smisleno-emosivni temelj – okvir slike.«²¹

Važnost dramskog prostora korespondira uvelike u promatranim dramama s karakterom likova koji u tom prostoru obitavaju. Generalno bi ga mogli podijeliti na grad, selo, predgrađe i specifična društvena mjesta kao što su zatvori, bolnice, groblja...

GRAD

Kada je riječ o gradu kao mjestu radnje, u dramama može biti manje ili više precizirano o kojem se gradu radi, da li o Zagrebu (Marinković: *Dom od kiše*) ili o »jednoj tranzicijskoj europskoj zemlji početkom 21. stoljeća«²² (Gavran: *Kako ubiti predsjednika*) gdje svi opet prepoznajemo naš lokalni okvir. U Zagreb je smještena i *Cigla* i *Veliki bijeli zec*, drame koje za temu uzimaju posljedicu sudjelovanja u obrani hrvatske zemlje kada suvremeno društvo odbacuje takve potrošene pojedince. Likovi koji su u datom trenutku ispunili svoje zadaće, sada je najbolje da nestanu u društvenoj sjeni. Radnjom smještenom u Zagreb kao glavni grad, srce Hrvatske, sramota je još istaknutija. Nepravda nije posljedica nečijih slučajnih zabluda na marginama države već slučaj postaje uobičajeni primjer pred ravnodušnim očima javnosti.

²⁰ Ana Lederer: *Vrijeme osobne povijesti*, Naklada Ljevak doo, Zagreb 2004., str.72.

²¹ Vladan Švacov: *Temelji dramaturgije*, Zagreb, Školska knjiga, 1976., str. 162.

²² Miro Gavran: *Kako ubiti predsjednika*, Kazalište 13/14, 2003., str. 279.

PREDGRADE

Vidićeva drama *Bakino srce* ne precizira mjesto radnje, ali socijalni položaj likova ukazuje da su negdje na margini postojanja, možemo ih mirne duše smjestiti u predgrade. Grad nam definira i odlazak pater familiasa svaki dan na posao koji se odvija u smjenama (najčešće noćnoj) ili barem ono za što su ostali članovi obitelji mislili da je odlazak na posao. Vidićevi likovi su određeni svojom rubnošću, oni se na nju niti žale niti pokušavaju otići osim, možda, starije sestre Bebe čiji je odlazak povezan i s potragom za vječnom ljubavi. Na kraju drame likovi se sasvim samozadovoljno goste ukradenom robom. Kako društvo njima, tako i oni društvu.

Jug 2, Davora Špišića, smješten je u sasvim konkretno šugavo periferno naselje, u kojem prepoznajemo, iako nigdje nije precizirano, osječko predgrade. Scena se sastoji samo od razvalina nečijeg nedovršenog sna koje su sada postale utočište ponovno likovima s društvene margine. Uz umirovljenog kapetana JNA Lazara i njegovu kćerku, sitnu dilericu, tu se pojavljuju i šef kriminala karakterističnog nadimka King, te ostarjela prostitutka i maloljetni momak koji seksualne usluge prodaje muškarcima za novac. Izlaz iz opisane sredine pronašle su dvije sestre, jedna u Njemačkoj, a druga na Ibizi. Gaga u Njemačkoj radi kao prodavačica cipela i za svoju odanost dobiva samo titulu »prodavačice mjeseca«, umjesto ikakve opipljive nagrade. Renata je zaposlena kao mesarica koja roštilj-kobasicama poslužuje njemačke turiste na Ibizi pa je i obučena sukladno tome u kratke tirolske hlačice i majicu s natpisom IBIZA MEINE HEIMAT. Tako da vidimo da je i njihov »san o Europi« ostao polusan. Centar zbivanja postaje također još jedno mjesto radnje, ofucani hotel Urania koji je Lazaru (odnosno njegovoj ženi Ruti) vraćen denacionalizacijom, a kojeg, po svaku cijenu pa i ljudsku, za sjedište svojih mutnih poslova želi King.

U predgrađima su smješteni periferni likovi, oni koje je Bog (ili država) zaobišao kada je dijelio karte. Identifikacija publike s ovakvim likovima nije uobičajena, ali prikaz realnih društvenih pojava nije moguće zanijekati.

SELO

Kada se spomene selo kao mjesto radnje, prvo kazališno ime koje se nametne svakako je ime Mate Matišića. Njegove Ričice svakako su nam poznate još iz predratnih vremena *Bljeska zlatnog zuba* (koji je naknadno dobio ratni epilog) i *Cinca i Marinka* koji se, doduše, nalaze u Njemačkoj, ali kojima je selo mitska zemlja u koju nikako da se vrate. Ričice ponovno kao mjesto radnje imamo u drami *Sinovi umiru prvi*, čija se radnja nekako više odvija na grobljima i u potrazi za grobljima nego u pravom selu. U potragu rodbine za svojim najmilijima stradalim u ratu miješa se i mafija koja svugdje ostvaruje svoj profit. Seljaci pod vodstvom Mićuna, 75-postotnog invalida Domovinskog rata, liječenog od PTSP-a (svi su redom pripadnici hrvatske vojske i svi su redom raznopostotni invalidi)

kradu truplo majke jednog od mafijaša da upriliče zamjenu leševa. Pritom se radnja seli iz imotskog sela na groblje pa u šumu negdje u Lici gdje tijela svojih poginulih traže i muslimani. U Ričice, u potragu za svojim sinom dolazi i Dragoljub, Srbin iz Vojvodine čime su oslikane sve tri zaraćene strane vlasti koja je potpuno beščutna prema tragedijama stradalih. Radnja se na kraju ponovno vraća u Ričice po svoj krvavi finale gdje se rođaci pobiju da bi se na kraju još jednom vratila na groblje gdje otac stražari na grobu svoga sina da mu ga rođeni brat ne iskopa.

Izuzevši Matu Matišića i Ivu Brešana koji su radili po prokušanoj recepturi da u seosko okruženje postave klasičan literarni model (Platonovi dijalozi, Hamlet) i zatim istraživali ponašanje ljudi zalazeći u grotesku, selo je uvijek shvaćano kao mjesto idealno za ismi-javanje. »Ukratko, selo, posebno ono 'dinarsko' (odrednica koja zahvaća i hercegovački krš, omiljeno mjesto vulgarnoga zlostavljanja posljednjih godina), kao dramsko okruženje, i njegovi stanovnici kao protagonisti u pravilu služe kao idealno mjesto za izrugivanje, podsmijavanje i uopće, pražnjenje svih niskih strasti i vulgarnih dosjetki suvremenih 'urbanih' literata.«²³

Utoliko je ugodnije iznenađenje drama Elvisa Bošnjaka *Nosi nas rijeka*, koja u sebi nosi egzistencijalno pitanje, mogli bi reći u tradiciji Čehova. Likovi, srećom, ne odgovaraju »ružnom stereotipu o primitivnom, ali snalažljivom gorštaku, uvijek spremnom na prevaru, koji će lako potegnuti nož i koji govori karikiranim jezikom gutajući samoglasnike, njegovan kroz televiziju, film i kazalište do mjere da dvije riječi iz jezičnog idioma Dalmatinske zagore i pojave osobe odjevene kao netko 'iza brda' izaziva salve smijeha.«²⁴ Selo nije metafora, već je pravo zbiljsko selo, povezano s prirodom i prirodnim ciklusima u kojem život teče dalje svojim tokom i nakon nečije smrti i nakon nečije tragedije. To su sile prirodnog zakona u koje se čovjek manje ili više uklapa. »Dramski ritam drame *Nosi nas rijeka* vjerno slijedi ritam života na selu (i u životu) događaja: smrt, vjenčanje, pretvaranje mošta u vino, a svinjskog buta u pršut. Životni ciklus zatvorio je svoj put.«²⁵

Još je radnja jedne drame smještena u ruralni ambijent, ali ovaj put se ne radi o selu već o kamenjaru, sjecištu putova i makadamskih cesta, o nigdini, između Kmaca i raskrižja, između Didovog roga i Babine strane, podno planine i 23 kilometra udaljeno od mora (ali po mentalitetu udaljeno i dvadesetak svjetlosnih godina), gdje je smještena krčma Ivana Vidića kozmopolitskog naziva *Octopussy*, ali među ljudima poznatija po narodnom nazivu Osam pičaka. Ambijentalna pustoš postala je tako pustoš mentaliteta, prostor u kojem se sve ideje izvrću u laž, provincialnu plitkost i nasilje. Prostor je zatvoren i niti u jednom trenutku ne sugerira izlaz iz bunila ovoga područja, povijesno gledano od Stjepana Radića do Domovinskoga rata.

²³ Jasen Boko: *Nosi nas rijeka*, Kazalište 9 /10, 2002., str. 9

²⁴ Jasen Boko: *Nosi nas rijeka*, Kazalište 9 /10, 2002., str. 9

²⁵ Jasen Boko: *Nosi nas rijeka*, Kazalište 9 /10, 2002., str. 10

SPECIFIČNA MJESTA RADNJE

Ako krenemo neakvom gradacijom iz realnog prema grotesknom, prvo specifično mjesto radnje bilo bi radna soba u župnom uredu svećenika don Fabijana iz drame *Svećenikova djeca* Mate Matišića. U toj sobi don Fabijan koncentrirano obavlja svoj posao, stvara grudu snijega koja će pokrenuti lavinu događanja među ljudima u susjedstvu, a koja će don Fabijana preseliti u mentalnu instituciju. Don Fabijan, naime, buši rupe na prezervativima koji kasnije idu u prodaju da bi podigao natalitet u Hrvata, konkretno u svojoj župi.

U bolnicu, na odjel za ženske bolesti smjestila je Lada Kaštelan svoje bolesnice u drami *Nakon sna* koje sve od reda imaju neku grešku u reproduktivnom sustavu. Također sve one imaju neku svoju predbolničku priču koja se odvijala negdje izvan bolničkih zidova. »Dramatičarka se blago dotiče brojnih kritičnih točaka suvremenog društva: politički oportunisti, djeca u prekooceanskoj dijaspori, pitanje braniteljskog statusa, homoseksualnost, brakolomstvo, mlade neudane žene u platonskim prijateljstvima s muškarcima, medicinski potpomognuta oplodnja... Snop prosjeva društvene kritike – pravednije bi možda bilo reći ironije – razbacan je u tekstu ukazujući na probleme, stvarajući vezu sa svakodnevnom izvanbolničkom zbiljom, a opet ne ulazeći u dublju polemiku s društvom i politikom.«²⁶ Krvavi finale drame seli se u kafić bolnice, mjesto gdje inače sretni, polupijani očevi iščekuju vijesti o svojim prinovima. Ovdje nikakvih prinova nije bilo – samo krvavi rasplet ljubavnih trokuta i ljudske nesreće.

U zatvor su smještene radnje čak dviju drama: Šovagovićeve *Ptičice* i Bošnjakov *Otac*.

Iz realnog okruženja penjemo se na neboder, moderni Babel Nine Nuić Mitrović gdje ljudi iskaču kroz prozor (ili bivaju bačeni) potpomognuti svojim društvenim situacijama iz kojih ne vide izlaz.

»Istovremena prisutnost više likova, koji među sobom komuniciraju dijalogima, implicira i neko prostorno povezivanje pri čemu se udaljenost ili brzina i bočna opozicija lijevo-desno mogu semantizirati već s obzirom na stanje sukoba ili konsenzusa između tih likova.«²⁷ Ako pozornost usmjerimo na vertikalnu os prostora u *Komšiluku naglavačke* primijetiti ćemo samo vertikalni (i doslovni) pad likova, personificiran padom s nebodera. Primjećujemo odsutnost uspona s druge strane vertikalne opozicije. Tko se uspinje padom Nuićkinih likova? U Babelu jedna tragedija veže drugu i nema čovjeka koji profitira nesrećom drugoga. Ljudi to ne shvaćaju već nastavljaju raditi nesreće drugima ne uviđajući posljedičnost lanca nesreća čovječanstva. Zato i žive u Babelu, kuli babilonskoj u kojoj je Bog ljudima pobrkao jezike da se međusobno ne razumiju. Zato izlaz i vide u vertikalnom, gravitacijskom smjeru prema podu.

U *Kad se mi mrtvi pokoljemo*²⁸ iste autorice, mjesto radnje iz ovozemaljskog prelazi u onozemaljsko, odnosno radnja je smještena u grobove gdje mrtvi ne počivaju već kao

²⁶ Lucija Ljubić: Slatki i gorki bademi protumačeni bajkom, Kazalište 21/22, 2005., str. 6.

²⁷ Manfred Pfister: Drama – teorija i analiza, Hrvatski centar ITI, Zagreb, 1998., str. 365.

²⁸ Prvobitni naziv drame je Akiret ili hajde da se mi mrtvi koljemo, ali je više izvedbi doživjela pod nazivom Kad se mi mrtvi pokoljemo.

produžetak života nastavljaju se svadati, tući, pjevati, jesti, otimati jedni drugima mjesta u grobovima i raspravljati o politici. Jer niti jedan od njih nije tu stigao mirno potrošivši ljudsku dob. Svi su stigli svojom ili tuđom rukom prekinuvši život. Kao da su skočivši iz Babela dospjeli ovamo. Mrtvima ni živi ne daju mira, Darkov otac ne može se odvojiti od svoga sina tragično poginulog u Domovinskom ratu. Kada otac svojom odlukom pređe iz života u smrt ne bi li barem u zagrobnom životu osvetio smrt sina i veliku obmanu, drugi njegov sin nastavlja pohoditi grobove.

Ni u jednoj analiziranoj drami prostor nije egzotičan, ma kako onostran bio, on ne djeluje strano. U svakom trenutku on je naš, prepoznatljivo domaći, hrvatski.

VRIJEME

Ono što je zajedničko svim dosada promatranim dramama jest to što je vrijeme radnje smješteno u ratno ili poratno hrvatsko vrijeme, odnosno od 1990. na ovamo. Sve su, dakle, smještene u suvremenost. Osim te zajedničke crte koja ih spaja, možemo primijetiti još neke karakteristike ili specifičnosti ovih drama.

Dvije drame (*Cigla*, Šovagović i *Veliki bijeli zec*, Vidić) imaju radnju koja vremenski obuhvaća veći period.

Cigla traje od kraja ljeta 1991. do kraja ljeta 1995., odnosno četiri godine. U te četiri godine Ciglu su mobilizirali i poslali u rat gdje je zarobljen, mučen, silovan i na kraju razmijenjen. Za to vrijeme kroz četiri godine u Zagrebu u stanu se ne mijenja ništa. Braća životare i snalaze se kako znaju. Vrijeme na sceni protječe izvanredno brzo jer se u principu ne mijenja ništa, odnosno vrijeme je više zamišljeno kao statično trajanje dok samo radio ili televizija podsjećaju da u vanjskom svijetu vrijeme kronološki napreduje. Sudar tih vremena predstavlja Ciglin povratak. Jedina promjena koju je Cigla zatekao je što su mu braća prodala njegove pse.

»I tako sam se konačno vratio u Hrvatsku. Znao sam što mogu očekivati, ali ipak, iznenadila su me vlastita braća. Plopi i Flopi kojima sam se toliko veselio otišli su zauvijek i tko zna gdje su sada? Kad pogledam svoju braću, na licima im razaznajem tragove jednog drugog života. Možda oni i nisu pravi primjer, ali ljudi u gradu, na cesti, oni su živjeli kao da se ništa nije događalo. A mi smo ratovali. Za koga? Za pijane milijardere.«²⁹

Cigla je bolno svjestan uzaludnosti svoje žrtve i patnje, svog zarobljenništva i na kraju nerazumijevanja okoline čiji je cijeli posao u to vrijeme bio da za uzbuna ode u sklonište.

»Neću se smiriti. Sve sam ovo prošao da mi netko kaže da nisam normalan, je li tako? I to vlastiti brat. I onda ćemo se čuditi kad vas sve poubijamo. Dok smo mi ratovali i robijali, vi ste se ovdje dobro naspavali, je li zato nisam normalan? Nisam normalan jer sam vjerovao u ovu zemlju. Možda zato i nisam, ali to je moja stvar i ti me u svakom slučaju

²⁹ Filip Šovagović: *Cigla*, u Jasen Boko: *Nova hrvatska drama*, Znanje, Zagreb, 2004., str. 308.

nećeš poslati doktoru, je l' ti to jasno. Ako mi je nešto, otići ću sam. Dosta mi je i tebe i tvojih jugonostalgičarskih spika. Ovo je Hrvatska. Ivanišević, Kukoč, Šuker, Šutej, dva Šuteja, tri Šuteja!!! Mi smo pobijedili, nismo pali, nismo izdali, ali zbog ovakvih kao što si ti, bit će nam još gore, mogao bih te zadaviti...«³⁰

Iako se međusobno optužuju i kritiziraju zbog nesposobnosti nošenja s problemom, među braćom se jasno osjeća da ih se vrijeme koje je prošlo i u kojem su ljudi ginuli ne tiče previše. Njihove su oči usmjerene naprijed.

Adam: »Pa jebem ti sve, brat ti je poludio, čitava je jedna generacija izbrisana, a ti se brineš o svojim kurčevim amortizerima.«³¹

Na kraju Cigla kao suvišan u ovom svijetu jednostavno iščezava iz zahoda u koji se zatvorio.

U *Velikom bijelom zecu* također dominira koncepcija progresivnog vremena jer je kronološko napredovanje vremena stalno obilježeno napredovanjem tijeka radnje. Počinje svečanom vojnom paradom na Jarunu netom nakon završetka rata i traje dovoljno dugo da satnik Lukša (koji se i simbolički na svečanom mimohodu našao na začelju kolone) izgubi posao, mirovinu i obitelj i postane notorni alkoholičar jer ga je poslijeratni društveni sustav izigrao.

Kraće vrijeme radnje obuhvatit će drame Mate Matišića *Svećenikova djeca* i *Sinovi umiru prvi*, Mire Gavrana *Kako ubiti predsjednika*, *Dom od kiše* Pave Marinkovića, *Bakino srce* i *Octopussy* Ivana Vidića. Njihovo vrijeme radnje ne obuhvaća dulji kronološki period već obuhvaća rasplet najčešće neugodnih društvenih okolnosti koje već neko vrijeme traju. Tako je don Fabijanova rabota posljedica loše natalne slike u Hrvata, razmjena leševa u Ričicama samo jedna od grotesknih mogućnosti rješenja problema masovnih grobnica. Također je Igorov pokušaj ubojstva predsjednika samo individualna pobuna u gorućem problemu Europe (Gavran). Ni *Octopussy* ni *Bakino srce* ne nude ni rasplet ni kraj već oslikavaju jedan trenutak jednog trajnog stanja, socijalne situacije i primitivnog kriminalnog mentaliteta.

Nešto drugačiju vremensku strukturu ima drama *Nosi nas rijeka* Elvisa Bošnjaka. Smještena na selo Dalmatinske zagore, ona prati prirodni ciklus izmjenjivanja godišnjih doba, odnosno, gledano kroz ljudsku praksu, obrađivanje mesa kroz četiri čina (rezanje, topljenje masti, sušenje, kupovanje novih svinja).

To cikličko ponavljanje istog ili sličnog »kreće od neke točke A, preko različitih pozicija vraća u istu točku A. To je koncepcija vremena kojoj je temelj u prirodnim ciklusima života – ciklusima dana, godišnjih doba i slijeda generacija.«³² Ispod te vremenske strukture pulsira bilo života koje odrađuje sve te simboličke geste preživljavanja (jer jesti se mora) bez obzira na emocionalne drame koje se događaju među likovima.

U drami Lade Kaštelan *Nakon sna* šest žena zatičemo u bolničkoj sobi, kao u svojevrsnom limbu za pročišćenje. Kroz dijaloge i monologe svaka od njih (izuzev Žene koja

³⁰ Filip Šovagović: Cigla, u Jasen Boko: Nova hrvatska drama, Znanje, Zagreb, 2004., str. 310.

³¹ Filip Šovagović: Cigla, u Jasen Boko: Nova hrvatska drama, Znanje, Zagreb, 2004., str. 315.

³² Manfred Pfister: Drama – teorija i struka, str. 405.

spava) oslikava svoj život koji je imala prije. To je primjer izvanscenskog komprimiranja gdje se ono što se dogodilo prije priče, »kao izdvojeni period, manje ili više eksplicitno i manje ili više detaljno, nadoknađuje verbalnim zahvaćanjima u prošlost«. ³³ Tako kroz razgovor saznajemo da je prva trudnica seljanka iz dalmatinskog zaleđa koja je, uprkos liječničkim upozorenjima, zanjela ne bi li ugodila svome mužu, branitelju oboljelom od PTSP-a. Trudnoća se iskomplikira i ona umire. Druga trudnica je tu zbog umjetne oplodnje, a trećoj se raspada brak, a ima i spontani pobačaj. Starija žena umire od raka, ali je izmirena sa životnom situacijom dok nepravdu osjeća Mlađa kojoj su zbog bolesti uklonjeni reproduktivni organi. Sve žene u tijesnoj su vezi sa svojom prošlosti zahvaljujući kojoj se i nalaze u bolnici.

Interesantna je vremenska struktura u dramama Nine Nuić Mitrović.

U *Komšiluku naglavačke* radnja se odvija na, mogli bismo reći, dva nivoa koja se svako malo stapaju i odvajaju. Započima Huklijinim monologom u kojem objašnjava svoje razloge zašto se bacio s nebodera. Zatim radnja prelazi na zadnje trenutke lika koji će se sljedeći baciti. U tih nekoliko trenutaka kroz razgovor se sabija prošlost, događaj ili događaji, promašaj ili promašaji koji će sljedećeg lika nagnati da se pridruži Hukliji u letu. Tada se radnja prebacuje na pad s nebodera gdje likovi stižu još malo popričati u letu prije nego što se zalijepe za beton. Na kraju se neboder Babel ruši, a Huklija prije nego tresne o beton stiže još jednom popričati s ljudima o ljudima i s Bogom o Bogu.

U *Kad se mi mrtvi probudimo* mjesto radnje je, kao što smo već naveli, groblje, ali onaj dio ispod zemlje. Tu se nalaze mrtvaci koji krate svoje vrijeme, a pojava svakog novog mrtvaca prilika je da jedan od njih ispriča svoju priču. Odnosno vrijeme se ne vraća u prošlost kroz dijalog već kroz radnju koja se odigrava u zadnjoj životnoj epizodi prije nego li će lika netko ubiti, odnosno prije nego što se ubije sam.

Možemo primijetiti jako sličnu strukturu između ova dva djela, s tom razlikom da u *Komšiluku* razgovaraju i komentiraju dok lete u susret smrti dok u *Mrtvima* likovi su već mrtvi, što ih ne sprečava da se i dalje glože kao kad su bili živi.

LIK – KARAKTER

Lepeza likova koje obuhvaća suvremena hrvatska drama prilično je široka. Staleški gledano, obuhvaća sve slojeve, od socijalnih slučajeva *Bakinog srca* (Vidić) do budućeg zamjenika ministra i ravnateljice psihijatrijske bolnice (Gavran).

Možemo također primijetiti odsustvo nekakvog glavnog junaka, protagonista u dramama. Kao da je glavni junak drame u stvari prostor u kojem likovi cirkuliraju, iz kojeg možda i odlaze, ali se opet u njega vraćaju. U tom smislu nam i naslov *Jug 2* otkriva glavni lik – bijedno predgrađe u kojem se ljudi drogiraju, prostituiraju, krađu i ubijaju. Likovi

³³ Manfred Pfister: *Drama – teorija i struka*, str. 398.

su svedeni na tipove:³⁴ King: gazda, boss, Gusani: neinteligentni mišićavko, bodygard, teta Lu: dostavljačica novina i prostitutka... Među njima egzistiraju tipovi³⁵ s malo više osobnosti, možemo čak reći ljudskosti; Lazar, umirovljeni kapetan, brijač i zvjezdaš i Korina, sitna dilerica. Davor Špišić nam je odmah u opisu likova dao njihove osnovne karakteristike koje se kroz djelo i ne produbljuju previše. Ponegdje u drami će se osjetiti ljubav i međusobna briga oca i kćerke kao suprotnost totalno otuđenom svijetu profiterstva i kapitalizma.

Drama obilježena prostorom bila bi i *Bakino srce* Ivana Vidića u čijoj se kuhinji muvaju članovi obitelji i međusobno grizu.

Slično funkcionira i groblje u *Kad se mi mrtvi pokoljemo* na čijoj se parceli skupljaju likovi/ leševi čije su sudbine i za života bile međusobno povezane.

Kako se lik onda konstruira unutar *dramatis personae*?³⁶

Kao što smo već primijetili u ovim dramama nemamo klasičnu shemu protagonist – antagonist, ni vertikalnu os kada jedan lik propada, drugi se uzdiže. Likovi su najčešće u sukobu sa stvarnošću oko sebe, s društvenim uređenjem (Cigla u *Cigli*, satnik Lukša u *Velikom bijelom zecu*, čitav niz mladića iz *Sinovi umiru prvi*), ali su prisutni i likovi koji su u odnosu s likovima iz svoje blizine i taj ih odnos međusobno uništava iako si ne mogu pomoći (muško-ženski odnos u *Nakon sna* ili bratski odnos u *Nosi nas rijeka*).

SEKA: »Al' sad moraš radit, pa te opet nema, i ona je opet u depresiji a brzo će ti i dica bit u depresiji. Sad moraš bit uz njizi, dok još ima vrimena. Vama je sve teško, volite radit zato jer onda ne morate mislit, ne morate razgovarat o stvarima o kojima bi trebalo razgovarat. A razgovarat se Nikola mora i sa ženon i sa braćon. Stipe te je moga tužit a nije te tužijo. Znači da opet ima nešto u njemu, možda vridnije od osan iljada maraka, a to zaboravljamo. Sve zaboravljamo. Ne znamo di su nan pokopani baba i did, je l' to sramota? Još malo pa nećemo znat ni di smo mater pokopali a cili smo se život u nju kleli. Kad ste jon bili zadnji put na grobu? Znan po travi da niste bili, jer bi se neko sit'jo ponit kosir i posić travu, a ne je uvik ja sićen. Ne more se uvik misl't na sutra, šta će se ist, šta će se rad't, triba nekad stat i okrn't se iza sebe, pribroj't one koje smo...ostav'li...«³⁷

Nikada likovi nisu istomišljenici, pa čak i kada brane iste ciljeve između njih postoji određena netrpeljivost. Čak i naizgled harmoničan odnos muža i žene, Roberta i Stele, začinjjen je njezinom ljubomorom prema mlađoj kolegici njezina muža gdje se naizgled obrazovani i kulturni ljudi časte međusobno epitetima 'primitivnih prostaka' (*Kako ubiti predsjednika*).

³⁴ »Lik koji ima osobine karakteristične za neku grupu ljudi, sredinu ili ljudski rod uopće«, iz Rečnik književnih termina, Nolit, Beograd, str. 813.

³⁵ Prema podjeli M. Pfistera na personifikacije – tipove – individuum, tip nije koncipiran tako jednoznačno jer lik ovdje ne utjelovljuje samo jednu jedinu skupinu, jedan jedini pojam, nego jedan cijeli, manji ili veći, skup osobina. On ne predstavlja jednu jedinu osobinu, nego sociološki i/ili psihološki sklop obilježja., u *Drama – teorija i analiza*, Hrvatski centar ITI, Zagreb 1998., str 265.

³⁶ Zbir svih likova koji se pojavljuju, u M. Pfister: *Drama*, str. 245.

³⁷ Elvis Bošnjak: *Nosi nas rijeka*, Arhiv HNK Split, str. 66.

Periferni likovi utopljeni su i u zatvorsku sredinu Šovagovićevih *Ptičica* gdje u zatvoru sjede 'sitne ribe' dok one krupne šetaju slobodne.

RADE: »Ja sam u zatvoru, a frajeri koji su zdilali pola tone heroina su na slobodi, to nema veze s mozgom. Legalizirana je atomska bomba, a marihuana nije legalizirana, je l' znate zašto? Zato što do trave može doći svaki siromah, a do atomske bombe baš ne može, je l' tako, dakle, bogati vladaju i zatvaraju siromašne samo da bi dokazali da su vlasnici baš svega pa i svačijeg života. Možeš poubijati sto tisuća ljudi da ne završiš u zatvoru, a ako popušiš joint, ideš u pržun jer država nema od trave porez na promet, je l' tako ili nije? Ko je zadavio babu na travi? Nitko. A na alkoholu? E to ipak jest, samo šta, od jedne litre vodke država uzme deset maraka i od sto boca može već nabaviti kalašnjikov i uvaliti ga nekom kretenu koji će onda poubijati bilo koga u koga se s vrha upre prstom. Je l' tako? Koliko je nas ostalo ovdje? Dva posto.«³⁸

Likovi bi se prema Pfisterovoj podjeli³⁹ mogli smjestiti u statičke likove, koji se ne mijenjaju tijekom radnje već se samo razotkrivaju u svojoj bezvoljnosti da išta promijene. Osnovna karakteristika likova bila bi nemotiviranost i ogorčenje, ali i rezignirana pomirenost. Potencijalna promjena odnosno izlaz iz situacije može biti i samoubojstvo (skakanje kroz prozor). U tom letu od prozora do betona možemo proanalizirati likove koje je skicirala Nina Nuić Mitrović.

Tu je Huklija, istrošeni fizički radnik, invalid i alkoholičar koji se od života (od društva) više nema čemu nadati. Tu su nadalje Stari i Dado. Dado je pod nadređenim pri-gnuo glavu i izdao Starog. Stari, dok je mogao, maltretirao je druge pištoljem i značkom koji su mu davali moć. Đuka je povratnik iz Njemačke kojem je žena otišla s drugim i prodala stan. Miljac je mladić, švercer kojeg je prijatelj ev otac gurnuo kroz prozor jer mu je sina uvukao u kriminal. Goran je prepotentni ugledni liječnik (koji vara svoju ženu s medicinskom sestrom) i koji je od pacijenta uzeo novce za operaciju, a onda pacijenta predao u ruke neiskusnom stažistu. Miro je mladi moćnik kojem zakon ne može ništa, nakon što je svojim autom skrivio invaliditet pješakinje. Mičo je Hrvat, vojnik koji je za rata ušao u stan nekog Srbina i kojeg sada deložiraju. Svim likovima jedno je zajedničko: ili su oni, simbolično i doslovno, gurnuli nekoga kroz prozor, ili je netko gurnuo njih.

Tako je autorica na začudan način ponudila perspektivu ljudskog komšiluka i kako ljudi međusobno utječu jedni na druge.

»Vjeru ste prihvatili, ugovor s komšijom potpisali, a prvi članak niste pročitali. A taj kaže: *Sve šta oće da ljudi vama čine, činite i vi njima! To vam je sav zakon, to su vam svi proroci.*

I vi to niste upamtili.

(Huklija tresne o beton i propadne u zemlju.)⁴⁰

³⁸ Filip Šovagović: *Ptičice*, Zagreb, Gradsko dramsko kazalište Gavella, 2005., str. 84.

³⁹ M. Pfister: *Drama*, str. 262.

⁴⁰ Nina Mitrović: *Komšiluk naglavačke*, Rijeka, Adamić: Društvo hrvatskih književnika, ogranak: HNK Ivana pl. Zajca, 2006., str. 107.

PRIČA

Priču utvrđuju postojanja triju elemenata: »jedan ili više ljudskih ili antropomorfiziranih subjekata, temporalne dimenzije trajanja vremena i spacijalne dimenzije širenja u prostoru.«⁴¹ Unutar prilično prepoznatljivog prostora i vremena funkcionira subjekt odnosno, ovdje već možemo reći subjekti koji izgaraju od želje da ispričaju svoje priče. Ako su smješteni u izvanzemaljske okolnosti (*Kad se mi mrtvi pokoljemo*) onda njihove priče funkcioniraju kao poveznica između ovog i onog svijeta i realno ih određuju. Jer su likovi Nine Nuić Mitrović određeni i socijalno i intelektualno, zemljopisno i nacionalno. Poveznica im je Domovinski rat koji se različito reflektirao na likove. Neki su postali izbjeglice iz vlastitih gradova i time postali sluge ljudima u tuđim gradovima, te na kraju, poginuli besmisleno zbog parkirnog mjesta. Ili su sebi oduzeli život zbog besperspektivnosti situacije ili gubitka obitelji, smrti sina i razočaranja u svoje najbliže zbog ratnog profiterstva. Neki su se uspjeli na društvenoj ljestvici visoko bez obzira na dva razreda osnovne škole, ubojstva i krađe koje su za sobom ostavili u Domovinskom ratu. I opet izgubili glavu zbog kristala neke zagrebačke primadone. Sve se priče slijevaju u jednu, grobljansku koja ne završava jer dok god se živi kolju, klat će se i mrtvi.

Drama čija se radnja otpetljava i u prošlost i u budućnost jesu *Svećenikova djeca* Mate Matišića. Naslovljena kao »ispovjedna tajna u tri čina«, i funkcionira na taj način. Od početnog trenutka bušenja prezervativa radnja nas vodi naprijed u slijed posljedica toga čina, ali i unazad, kao ispovijed koja se razotkriva, u zajedničku prošlost don Fabijana i Marte i djeteta koje su začeli, u priču koja motivacijski objašnjava njihove postupke u sadašnjosti.

Evo kako svoju dramu započinje Filip Šovagović u *Ptičicama*:

»Radnja se događa u Hrvatskoj u posljednje dvije godine 20. stoljeća, u zatvoru, ne zna se kojom. Tu i tamo čuje se mijaukanje gladnih mačaka.

U agoniji reforme, monostranačja, tranzicije, posvemašnje grabeži i paleži i izmještanja naše male društvene zajednice iz jedne veće u drugu manju, potom iz te druge manje u još jednu, treću, puno veću, u tom lutanju dakle, između istoka i zapada, ljubavi i mržnje, na samoj granici prava i kriminala, tu negdje između redaka, svaki u svojoj fatamorgani – izgubili su se naši sljedeći junaci.«⁴²

Ipak pozadina likova kao da je fragmentalno nabacana. Njihove sudbine se kao kolaži naljepljuju u jedan crni tok priče, obilježeni samo onim segmentom svoga života koji će ih ili baciti kroz prozor ili ubaciti u grob ili smjestiti u bolnicu ili već neko sirotinjsko predgrađe. Koji će ih odnijeti kao rijeka. Više i nije potrebno. S obzirom da drame reflektiraju našu suvremenost, dublja karakterizacija nije potrebna. Jer je hrvatskom gledatelju poznata njegova situacija.

Likovi svojim pričama zadiru u goruće hrvatske probleme: Mate Matišić je u *Sinovi umiru prvi* svoje likove okarakterizirao neobičnom karaktetistikom, raznim postocima

⁴¹ Manfred Pfister: Drama – teorija i analiza, Hrvatski centar ITI, Zagreb, 1998., str. 107.

⁴² Filip Šovagović: *Ptičice*, Zagreb, Gradsko dramsko kazalište Gavella, 2005., str. 66.

invalidnosti, sve redom zarađenim u Domovinskom ratu. Njih ne karakterizira više ni njihov posao, obitelj ili obrazovanje, čitavi svjetovi su nestali u ratnom vihoru i ostali su postoci kao osnovna kvalifikacija čovjeka.

Također se u *Velikom bijelom zecu* spominje druga strana medalje ovog problema. Hrvatska država ne zna se nositi s velikim brojem ratnih invalida, a pogotovo se ne zna nositi pojavom zloupotrebe bolesti PTSP-a koji je često izlika za barbarizam, vulgarnost, primitivizam, šovinizam...

SIRKA: »Ne radi, jer neće. A i kad bi htio, ne može, jer ne zna. (...) Ti cijeli dan čistiš po kućama, on navečer pokupi novce, pa od birtije do birtije. Kad ne reve po stubištu (...) onda cijele dane kuka i žali se. Politika mu je kriva, društvo mu je krivo, cijeli svijet je njemu dušman.«⁴³

U većini djela prisutno je osobno razračunavanje s novonastalim državnim mitovima.

»Hrvatska nacionalna kultura gotovo nikad nije ni imala potrebe s pozicija establišmenta braniti vlastite mitologije, nego su se u njoj uvijek represivno s pozicija države branili sustavi tuđih mitologija pa je prvu prigodu za obranu vlastite mitologije s državno-političke razine Hrvatska dobila tek kad je vlastite mitove uspostavila kao vladajuće u vlastitoj državi – nakon stjecanja neovisnosti. (...) Potreba da se brzo, usred rata stvore, uobliče, ustoliče i čvrsto afirmiraju novohrvatski mitovi i državotvorna mitologija neprirodno je ubrzala proces mitologiziranja za koje je faktor vremena presudan pa je u toj brzini službena mitologija remitologizirala i neke stare, anakrone i na kraju dvadesetog stoljeća potpuno neprimjerene mitove, a sam proces mitologiziranja učinila u prevelikoj žurbi neizbježno nasilnim i ponekad upravo grotesknim.«⁴⁴

Veliki bijeli zec Ivana Vidića pun je primjera razračunavanja s novostvorenim mitovima. Branitelj hrvatske države odbačen je od te iste države i sveden na osobnu pobunu, prosvjed skidanjem do gola ispred dućana u kojem mu prodavačice više ne daju da pije na dug. Njemu nasuprot stoji Jurica, predstavnik mlađe generacije koji prezire vojsku i rat, ali se po potrebi lako uvlači u militarističko ruho.

JURICA: Ja sam bio vojnik. Za svog vremena (uzdahne). Dogodilo se to što se dogodilo, ali ja bih išao i da sam znao da će biti tako. Kad me je prvi put pogodilo, srušio sam se u nesvijest. Eksplozija me bacila u staklo. Jednom su me zarobili i polili benzinom. Htjeli su me živog zapaliti. (...) Već sam mislio da sam platio svoju kaznu, kad me u jednoj akciji pogodila granata. Šrapneli ozlijedili ruku. Pogledajte. (...) Mislili su da sam bolestan, lud, ali sam im se ja opet vraćao. Na kraju, ipak se isplatilo. Tu smo gdje jesmo...⁴⁵

Tako Jurica nabraja ratnička sakaćenja koja je zapravo napravio sam sebi s ciljem da izbjegne regrutaciju.

Slika pada 'zaboravljenog ratnika' pojačana je »grotesknom slikom državne vojne parade, koja je ikonografijom poznatog komunizma (uspješno preuzetom iz ikonografije fašizma) slavila militaristički kult u njegovom najdrastičnijem obliku. (...) Državna

⁴³ Ivan Vidić: *Veliki bijeli zec*, Zagreb, u časopisu *Kazalište*, 11/ 12, 2002, str. 177.

⁴⁴ Darko Lukić: *Hrvatska drama ratne traume*, u časopisu *Kazalište* 21/ 22, 2005., str. 149.

⁴⁵ Ivan Vidić: *Veliki bijeli zec*, u časopisu *Kazalište* 11/ 12, 2002., str. 168.

politika općenito nazvana *pomirbom*, koja je razumljivo u bivših ratnika izazvala veliku smućenost glede ciljeva i razloga njihove borbe, ali i predstavljala opreku mitologiji na kojoj su odgajani na bojišnici, postaje groteskna halucinacija u kojoj su čak i dojučerašnji neprijatelji državi važniji od zaboravljenih bivših ratnika. Izravno reflektirajući Domovinski rat kao nastavak Drugog svjetskog rata, Vidić spaja tadašnje i suvremene neprijatelje, simbole demoniziranog srpstva i glorificiranog hrvatstva u primitivno balkansko kolo u kojem pjevaju vulgarnе napjeve ustaški poglavnik Ante Pavelić i četnici, zagrljeni, zajedno. U toj košmarnoj slici nema mjesta jedino za ‘zaboravljenog ratnika’...⁴⁶

Potpuni životni poraz ratnika i pater familiasa predstavlja čin u kojem Otac, u nemogućnosti da ‘ulovi’ hranu i priskrbi je za svoju obitelj, a gladan, ubija zeca, miljenika svoje kćeri jedinice i sprema ga ‘na lovački’.

Domovinski rat i posljedice rata prisutne su u svakoj od ovdje razmatranih dramskih priča. U hrvatskoj suvremenosti reflektiraju se ratne posljedice kao najširi okvir poznat svakom hrvatskom gledaocu ili čitatelju drame. Svaki gledalac, ali i pisci drama, na neki su način učestvovali u Domovinskom ratu, bilo aktivno na bojišnici ili čameći u skloništima dok je svirala sirena za uzbunu. Kroz takve dramske priče i pisci i gledaoci proživljavaju svoje katarze, pročišćenja od trauma. Većinom govorimo o *drugoj skupini*⁴⁷ dramskih tekstova koji se bave problemima »povratka ratnika«, žrtava ratnih nasilja, izbjeglica i prognanika, raseljenih osoba i emigranata. To su tekstovi koji se bave posljedicama ratnih događanja, a ne izravno ratom kao njihovim uzrokom. Bez obzira stavljaju li nabrojene probleme u centar priče ili ih se samo rubno dotiču.

GOVOR

Boris Senker predgovoru drugom dijelu Hrestomatije novije hrvatske književnosti koja pokriva razdoblje od 1941. do 1995. dao je naslov Vrijeme dijaloga nasuprot monologu. Nadovezujući se na spomenuto razdoblje, Jasen Boko predgovoru Novoj hrvatskoj

⁴⁶ Lukić, Darko: Ratna trauma u dramskim tekstovima, primjeri američke drame s temom Vijetnamskog rata i hrvatske drame s temom Domovinskog rata, doktorska disertacija, neobjavljeno, str. 218.

⁴⁷ Podjelu je napravio Darko Lukić u Hrvatsko ratno pismo, u časopisu Kolo 2/ 1997., str. 346. On razlikuje pet skupina prema načinu na koji se rat javlja u tekstovima hrvatske ratne drame. U prvu skupinu pripadaju tekstovi koji izravno i neposredno pišu o ratu i ratnim događanjima, druga skupina govori o problemima »povratka ratnika«, o žrtvama ratnih nasilja, neprilagođenosti izbjeglica i prognanika. Treća skupina parodira ili na groteskno-komičan način uzima rat kao povod i poticaj za neratnu komičnu priču i izrugivanje političkih osoba, četvrta se bavi socijalnim promjenama prozročnim ratom, kriminalom, ratnim profiterstvom..., a peta bi se samo uvjetno mogla razmatrati u proučavanju pojave hrvatske ratne traume, a riječ je o tekstovima u kojima se prepoznaju ratno ozračje i ratna frustracija, ali izdaleka i posve stilizirano.

drami daje naslov Hrvatska drama devedesetih: povratak monologu, a razloge pronalazi u sljedećem: »Senkerova odrednica nosi i bitne političke konotacije svojstvene razdoblju, dok je ovaj povratak monologu, za koji mi se čini da dominira suvremenom hrvatskom dramaturgijom, isključivo dramaturški. Njegovi su korijeni, međutim, u stvarnosti koja okružuje dramatičare devedesetih, čak i kad joj se naizgled uklanjaju. Burno razdoblje u kojem su se vrlo brzo izmjenjivali nacionalna euforija, ratna prijetnja i odmah zatim krvavi rat, demokracija pritisnuta autoritetom jednog čovjeka, poznatog po svom monološkom viđenju i tumačenju stvarnosti, te, konačno, neizvjesnost tranzicijskih procesa koji su umjesto očekivanog europskog blagostanja na kraju razdoblja donijeli afričku nezaposlenost, izazvali su razočaranje i prouzročili introvertnost subjekta i introspekciju kao omiljenu metodu ne samo drame. Zato hrvatskom dramom, posebno u onom njezinom dijelu koji nose mladi dramatičari, dominira monolog ne toliko kao dramsko sredstvo koliko kao temeljni osjećaj svijeta.«⁴⁸

Siromaštvo komunikacije često je izričito naglašeno. Dubravko Mihanović u drami *Bijelo* (1998.) ističe da je »govor – naglašeno nekniževan. »Škrt«. Bez osobitih dijalektoloških osobina.«⁴⁹ Njegovi likovi Majstor i Mali dok raspravljaju tko na nogometnom terenu više trči (svjetsko nogometno prvenstvo i hrvatska nogometna euforija) više šute nego govore, a međusobna pitanja najčešće ostaju bez odgovora kao da nisu čuta.

Naročita škrtost jezika prisutna je u *Nosi nas rijeka*. Pisana dijalektom Dalmatinske zagore (Hrvace), govorila je više šutnjom nego rečenicama. Jezik je, kao i život u ovom kraju, posebno reduciran i škrt do krajnosti. Ovdje se ne razgovara zbog potrebe za komunikacijom već zato što se mora. Kao što se i živjeti mora. Zbog toga štošta ostaje prešućeno i tinja ispod površine. Zbog toga je Jerko godinama morao čekati pitanje svoje Strine koje ga tereti, ali i oslobađa: »Kako je umro moj Miro?«.

Dijalektom svoje likove oslikava Nina Nuić Mitrović. Na ovim područjima jezično je najlakše kontrastirati Srbe, Hrvate i Bošnjake koji se istovremeno nalaze na pozornici. Osim dijalekta, eliptičnih rečenica, šutnje, nepovezanih replika, monologa, gradskog žargona prisutan je u govoru i veliki broj psovki. Bošnjakovo: »Jebe se meni.« (Jerko u *Nosi nas rijeka*) sadržava u sebi cijelu jednu filozofiju životnog trajanja i ravnodušnosti naspram događaja koji se odvijaju.

Najveći 'psovači' su likovi Nine Nuić Mitrović koji uz oslikavanje svog socijalnog staleža (ipak se radi o likovima s 'novodruštvene' margine) psovka odavaju i svoje duševno stanje, svoj bijes i nemoć zbog društvene situacije o kojoj nisu ništa pitani.

⁴⁸ Jasen Boko: Nova hrvatska drama, Znanje, Zagreb, 2004., str. 25

⁴⁹ Dubravko Mihanović: *Bijelo* u Nova hrvatska drama, str. 230.

ZAKLJUČAK

Iako ovim radom nisu obuhvaćena sva djela hrvatskih suvremenih dramatičara koja, manje ili više, polemiziraju sa zbiljom, možemo primijetiti da je ipak zastupljen veći broj dramatičara mlađe generacije koji oslikavaju položaj pojedinca / pojedinaca u Hrvatskoj za vrijeme, ali još i više nakon Domovinskog rata. Prostor i vrijeme, vidjeli smo, naši su, domaći, sadašnji, a i situacije nam nisu nepoznate.

Što se žanra tiče, rijetke su drame žanrovski 'čiste', gotovo uvijek su prisutni groteskni elementi da ublaže realizam svakodnevice ili prepoznavanja određenih društvenih tipova.

Za likove bi mogli primijetiti da prevladavaju ipak oni koji su se kroz turbulentne devedesete u nacionalnom, društvenom i građanskom previranju našli na margini. Uvijek su to sitni kriminalci (pa čak ni u zatvoru nema 'krupnih riba'), socijalni slučajevi, izigrani pojedinci i obični ljudi koje možemo pronaći, kao Nina Nuić Mitrović, u 'crnoj kronici' dnevnih novina. Njihova zajednička crta je osjećaj nemoći i izigranosti od života i drugih ljudi. Iako je rat završio, ljudi nisu stekli ni ekonomsku ni emocionalnu sigurnost već se stalno nalaze pod represijom nečeg moćnijeg što ih gazi. Cjelokupan osjećaj koji prevladava u recentnoj hrvatskoj drami jest taj da čovjek nikada nije bio tako mali i tako ništavan. U svojoj nemoći on redovito pokušava plivati unutar struje i pri tom topi druge i pokreće niz nesreća koje se kao domino nastavljaju među ljudima.

Pogledajmo sada kakvu su problematiku obuhvatile proučavane drame:

neminovnost globalizacije i njene posljedice na društvo (kada će i brat brata izdati), problem izumiranja Hrvata kao naroda (smanjenje nataliteta), Domovinski rat i njegove posljedice, odnosno gubitak ideala i razočarenje, hrvatski vojnici oboljeli od PTSP-a, ratni profiteri, masovne grobnice i nemogućnost saznanja gdje su nam pokopani najmiliji, povratak Hrvata iz dijaspore, sitni kriminalci u zatvorima kroz koje se reflektira aktualna društvena slika, lokalni moćnici koji maltretiraju ljude, nezaposlenost, deložacija, položaj izbjeglica koje se, iako je rat odavno završio, nemaju gdje vratiti, nejednakost zakona za sve i slične društvene nepravde. Odgojeni da vjerujemo da su svi ljudi jednaki, po ulasku u demokraciju shvatili smo da su neki ljudi 'jednakiji' od drugih.

Nanizano na papiru jedno za drugim djeluje pretjerano i brutalno. Ako otvorimo dnevne novine ili upalimo Dnevnik na televiziji, vidjet ćemo isti to. Hrvatsku zbilju.

Zato možemo reći da se suvremena hrvatska drama nakon socijalnog eskapizma i hermetičnosti postmoderne s početka devedesetih, ponovno uhvatila u koštac s hrvatskom zbiljom. Ona nije politički angažirana kao drama osamdesetih, ona se, dapače, u politiku i ne dira. Njeno su središte pojedinci iz društva, svi mi u ovim tranzicijskim vremenima, mi isti koji sjedimo u kazalištu i gledamo ih.

PRIMARNA LITERATURA:

- Bošnjak, Elvis: Nosi nas rijeka, Arhiv HNK Split
 Bošnjak, Elvis: Otac, Zagreb, u časopisu *Kazalište* 5/ 6, 2001.
 Gavran, Miro: Kako ubiti predsjednika, Zagreb, u časopisu *Kazalište* 13/ 14, 2003.
 Marinković, Pavo: Dom od kiše, Zagreb, u časopisu *Glumište* 3/4 , 1999.
 Matišić, Mate: Sinovi umiru prvi, u knjizi *Posmrtna trilogija*, Zagreb, Hrvatski centar ITI UNESCO, 2006.
 Matišić, Mate: Svećenikova djeca, Zagreb, u časopisu *Kolo* IX, broj 1, 1999.
 Mihanović, Dubravko, Bijelo, u knjizi *Nova hrvatska drama*, izbor iz drame devedesetih, priredio Jasen Boko, Zagreb, *Znanje*, 2002.
 Mitrović, Nina: Kad se mi mrtvi pokoljemo, Arhiv HNK Split
 Mitrović, Nina: Komšiluk naglavačke, Rijeka, Adamić: Društvo hrvatskih književnika, ogranak: HNK Ivana pl. Zajca, 2006.
 Radaković, Borivoj: Dobrodošli u plavi pakao, Zagreb, Perun 1994.
 Šovagović, Filip: Cigla, u knjizi *Nova hrvatska drama*, izbor iz drame devedesetih, priredio Jasen Boko, Zagreb, *Znanje*, 2002.
 Šovagović, Filip: Ptičice, Zagreb, Gradsko dramsko kazalište Gavella, 2005.
 Špišić, Davor: Dobrodošli u rat, u knjizi *Predigre*, Zagreb, Hrvatski centar ITI UNESCO, 1996.
 Špišić, Davor: Jug 2, u knjizi *Berlin, Charlie*, Matica hrvatska, ogranak Osijek, 2005.
 Vidić, Ivan: Veliki bijeli zec, Zagreb, u časopisu *Kazalište* 11/ 12, 2002.
 Vidić, Ivan: Bakino srce, Octopussy, u knjizi *Drame*, Zagreb, Hrvatski centar ITI UNESCO, 2002.

SEKUNDARNA LITERATURA

- Boko, Jasen: »Dramsko pismo Mira Gavrana«, Zagreb, u časopisu *Kolo* 2/ 1997.
 Boko, Jasen: »Nosi nas rijeka«, Zagreb, u časopisu *Kazalište* 9/ 10, 2002.
 Boko, Jasen: »Nova hrvatska drama«, Zagreb, *Znanje*, 2004.
 Boko, Jasen: »Nova europska drama u devedesetima«, Zagreb, u časopisu *Kazalište* 9/ 10, 2002.
 Car-Mihec, Adrijana: Mlada hrvatska drama u kontekstu hrvatske književnosti, Rijeka, *Dometi: znanstveno-kulturna smotra Matice hrvatske, Ogranak u Rijeci* 10 (2000.), 1/4
 Car-Mihec, Adrijana: »Na putu od mlade do suvremene hrvatske drame ili što je to suvremenost«, Rijeka, u časopisu *Riječ* 10, 2004., 1, 2004.
 Car-Mihec, Adriana: »Netko drugi ili ponešto o Vidiću«, Zagreb, u časopisu *Kazalište* 21/ 22, 2005.
 Carlson, Marvin: »Kazališne teorije 3«, Zagreb, *Hrvatski centar ITI UNESCO*, 1997.

- Foretić, Dalibor: »Iluzija nije opsjena«, Rijeka, *Novi list – Adamić*, 2002.
- Govedić, Nataša: »Let iznad ruralnog gnijezda«, Zagreb, u časopisu *Kolo 2/ 1997*.
- Lederer, Ana: Hrvatska drama na kraju ovog stoljeća u Prvi hrvatski slavistički kongres – Zbornik radova III., Zagreb 1999.
- Lederer, Ana: Hrvatski dramski repertoar od 1990. do 1995. u *Suvremena hrvatska dramska književnost i kazalište od 1968./1971. do danas*; uredili Branko Hećimović i Boris Senker, Osijek – Zagreb, HNK Osijek, Pedagoški fakultet Osijek i HAZU, 1997.
- Lederer, Ana: »Vrijeme osobne povijesti«, Zagreb, *Naklada Ljevak d.o.o.*, 2004.
- Lukić, Darko: »Hrvatska drama ratne traume«, Zagreb, u časopisu *Kazalište 21/ 22*, 2005.
- Lukić, Darko: »Hrvatsko ratno pismo«, Zagreb, u časopisu *Kolo 2/ 1997*.
- Lukić, Darko: Ratna trauma u dramskim tekstovima, primjeri američke drame s temom Vijetnamskog rata i hrvatske drame s temom Domovinskog rata, doktorska disertacija, neobjavljeno
- Ljubić, Lucija: »Drame Mate Matišića – o žanru lipe smrti«, Zagreb, u časopisu *Kazalište 21/ 22*, 2005.
- Ljubić, Lucija: »Očevi pokapaju sinove«, Zagreb, u časopisu *Kazalište 23/ 24*, 2005.
- Ljubić, Lucija: »Slatki i gorki bademi protumačeni bajkom«, Zagreb, u časopisu *Kazalište 21/ 22*, 2005.
- Melchinger, Siegfried: Povijest političkog kazališta, Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, 1989.
- Mlada hrvatska drama: zbornik (uredio Miro Gavran), Zagreb, Teatar &TD, 1991.
- Mrduljaš, Igor: »Igra skrivača duga 35 godina ili od Herakla do Cinca i Marinka«, Zagreb, u časopisu *Kazalište 9/ 10*, 2002.
- Nikčević, Sanja: Kako zaobići dramskog pisca ili subverzivnost hrvatskog kazališta devedesetih prema suvremenom hrvatskom piscu kao struci u Žanrovi u hrvatskoj dramskoj književnosti i struke u hrvatskom kazalištu, Krležini dani u Osijeku 2002., priredio Branko Hećimović, Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta – Zagreb, Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, Pedagoški fakultet u Osijeku, Zagreb – Osijek 2003.
- Nikčević, Sanja: »Lažna potreba za hrvatskim piscem u teatru devedesetih«, Zagreb, u časopisu *Republika 11*, 2003.
- Nikčević, Sanja: »Nova europska drama ili velika obmana«, Zagreb, *Meandar*, 2005.
- Oraić Tolić, Dubravka: Paradigme 20. stoljeća – avangarda i postmoderna, Zagreb, Biblioteka Zavoda za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996.
- Pavis, Patrice: »Pojmovnik teatra«, Zagreb, *Izdanja antibarbarus*, 2004
- Perković, Vlatko: Kako zaštititi literaturu od kazališta, Split, Radio KL Eurodom, 2002.
- Petranović, Martina: »Groteskno i crnohumorno u suvremenoj hrvatskoj drami«, Zagreb, u časopisu *Kazalište 17/ 18*, 2004.
- Petranović, Martina: »Onostrano u suvremenoj hrvatskoj drami«, Zagreb, u časopisu *Kazalište 21/ 22*, 2005.
- Pfister, Manfred: »Drama – teorija i analiza«, Zagreb, *Hrvatski centar ITI*, 1998.

- Piskator, Erwin: »Političko kazalište«, Zagreb, *Cekade*, 1985.
- Rečnik književnih termina, Beograd, Nolit, 1985.
- Senker, Boris: »Hrestomatija novije hrvatske književnosti«, II. dio 1941. – 1995., Zagreb, *Disput*, 2001.
- Senker, Boris: »Hrvatski dramatičari u svom kazalištu«, Zagreb, *Hrvatski centar ITI UNESCO*, 1996.
- Senker, Boris: »Pozornici nasuprot«, Zagreb, *Disput* 2003.
- Solar, Milivoj: »Roman i mit«, Zagreb, *August Cesarec*, 1988.
- Švacov, Vladan: »Temelji dramaturgije«, Zagreb, *Školska knjiga*, 1976.
- Verdonik, Maja: »U okrilju riječke Thalije«, Rijeka, *Izdavački centar Rijeka*, 2004.
- Visković, Velimir: Izazovi pred mladom hrvatskom dramom u Suvremena hrvatska dramska književnost i kazalište od 1968./1971. do danas; uredili Branko Hećimović i Boris Senker, Osijek – Zagreb, HNK Osijek, Pedagoški fakultet Osijek i HAZU, 1997.
- Vrgoč, Dubravka: »Nova hrvatska drama«, Zagreb, u časopisu *Kolo* 2/ 1997.
- Vrgoč, Dubravka: »Zalomi hrvatske nove drame«, Zagreb, Hrvatska drama, Bilten hrvatskog centra ITI, 4, 1998.
- Zuppa, Vjeran: »Uvod u dramatologiju«, Zagreb, *Antibarbarus*, 1995.
- Žmegač, Viktor: »Književnost i zbilja«, Zagreb, *Školska knjiga*, 1982.

RELJEF SILVANA U STAROM GRADU

Alen Miletić

U Starom Gradu (ulica Marina Držića) na otoku Hvaru, pronađen je do sada neobjavljen antički reljef, s prikazom božanstva (sl. 1).¹ Nije sačuvan u izvornom obliku, jer je odlomljen na desnoj strani, te po visini i dijelom debljini.

Dimenzije su: visina 57,5 cm, širina 21,5 cm i debljina 15 cm.

Spomenik je od lokalnog vapnenca sivkaste boje, s rumeno žutim nijansama. Stanje očuvanosti je loše jer je kroz povijest više puta korišten kao građevni materijal za kuću. Prilikom pronalaska nalazio se u zidu objekta, uzidan kao spolija, te je izvađen kako se ne bi oštetio tijekom radova.² Sačuvani lijevi dio spomenika debljine je 15 cm, dok desni, zbog loma, iznosi 11 cm. Stražnja strana izgleda kao gruba i neravna površina, na čijim se rubovima vide razbacani ostaci malte. Lijevi bok spomenika pažljivo je izrađen, te mu je pri dnu i sredinom prednje strane naglašen brid debljine 2,5 cm, koji je tijekom stoljeća nagrižen. Od njega udesno počinje prednje lice spomenika s dosta oštećenim reljefom.

U konveksnom polju kompozicija se sastoji od figure u frontalnom položaju visine 32 cm, koja stoji na žrtveniku visine 16 cm i širine 15 cm, postavljenom na stup, oblika dorskog kapitela, od kojeg je ostao samo gornji dio. Na desnoj strani do figure, u gornjem dijelu spomenika ostao je samo rub još jednog elementa.³

Sačuvana kompozicija s arhitektonskim elementima svjedoči da naš reljef oponaša pročelje hrama s nišom. Spomenik je zapravo edikula u kojoj je božanstvo – čija mjera figuralnog prikaza iznosi pet visina glave – u visini tijela. Njegovi istaknuti dijelovi u formi su zaokruženi, zbog čega figura izgleda poput djeteta.

¹ Da se radi o rimskom reljefu, prvi je upozorio Mate Kovačević (Mandunka).

² Zahvalio bih vlasniku Pavetu Petriću (Pavinu), vinaru i istinskom ljubitelju kulturne baštine, što mi je ustupio objavu ovog izuzetno važnog spomenika.

³ Najvjerojatnije se radi o krošnji, jer stablo je uobičajeni element u kultnom prikazu tog božanstva, međutim kako nam nedostaje desni dio spomenika, to ne možemo tvrditi sa sigurnošću.

Prikazan je u frontalnom položaju, s tipičnim atributima za božanstvo, u kojem se prepoznaje Silvanus:⁴ lijevom rukom, spuštrenom na trbuh, pridržava razgranatu krošnju bora, dok desnom, savinutom i podignutom na zamah, u stisnutoj šaci drži svoj poznati kosir *Falx putatoria*⁵ (sl. 2).

Držak kosira strši malo ispod dlana dok mu je oštrica zakrivljena prema unutra. Sačuvane dimenzije kosira iznose: visina 3,5 cm, a širina 1,5 cm.

Glava božanstva, premda dosta uništena, lagano je okrenuta ustranu prema desnoj ruci. Ima bujnu kosu podignutu poput krune, no zbog nedostatka reljefa, ne vidi se cijeli oblik frizure. Lice je otučeno, a na njemu se još naziru čelo i konture obraza.

Vrat zbog uništenja djeluje širok i izdužen. Desno rame je malo spušteno, dok je lijevo, preko kojeg vertikalno prelazi grana, podignuto.

Iznad lijevog ramena sačuvan je, u visini glave, samo dio krošnje od koje se vide tri desne grane, a na prvoj iznad ramena, dobro očuvanoj, spuštenoj i savinutoj, visi šišarka bora.

Lijevi dio abdomena i šaka kojom je pridržavao granu odlomljeni su, zbog čega ruka izgleda kraća i deformirana, u odnosu na desnu.

Trup, relativno dobro očuvan, zaobljen je i popunjen, u dijelu abdomena.

Svrdom, čiji se tragovi rada vide, u kosi i po desnoj strani tijela, posebno su naglašene dvije rupice za grudi i jedna za pupak. Ispod pupka figura je otučena, te je ostao samo trag desnog bedra, dok je vanjska strana lijevog bedra gotovo u cijelosti sačuvana. Iako su ispod koljena obje noge dobrim dijelom uništene, prema ostacima natkoljenice vidi se da su bile raširene imitirajući lagani raskorak prema desnoj strani.

Zajedno s nogama, otučen je lijevi dio okvira žrtvenika, dok je desna strana sačuvana, u cijeloj svojoj debljini 4 cm.

Žrtvenik, ili kako bi bio prikladniji naziv *arula*, ima ovalni gornji okvir, koji sredinom linije ide u šiljak, te svojim izgledom daje svečaniji prikaz postolja na kojem stoji figura, čije proporcije nisu prenaplašene prema ostalim elementima u likovnom polju.

Podnožje poput žrtvenika, ili stupa, na koju je postavljeno lokalno božanstvo, nalazi se na jednom reljefu iz unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije, kao važan popratni kulturni element. Između dvije adoratkinje, uzdignuta je na bazu figura u kojoj se prepoznaje epihorno pučko božanstvo, najvjerojatnije Dijana,⁶ čija nošnja, kao važan etnografski element, daje likovnu interpretaciju starije faze ovog kulta.⁷

Osim toga, sudeći po primitivnijoj umjetničkoj izradi, u ovoj zadinarskoj oblasti Delmati su i dolaskom Rimljana, u umjetničkom izražaju zadržali svoj tradicionalizam.⁸ Zbog toga su figure neproporcionalno izrađene prema ostalim elementima u polju reljefa.⁹

⁴ Na nesebičnoj pomoći prilikom interpretacije reljefa zahvaljujem profesoru provincijalne arheologije dr. Enzu Cataniju.

⁵ ENCICLOPEDIA DELL'ARTE ANTICA, 1966., Silvano.

⁶ CAMBI, 2005., 41.

⁷ DOBRUNA – SALIHU, 2005., 225.

⁸ IMAMOVIĆ, 1983., 133, 134.

⁹ CAMBI, 2005., 39, 41.

Međutim, kod većine njegovih reljefa na dijelu obale gdje su obitavale zajednice etnički srodne Delmatima,¹⁰ to nije slučaj. Osobito na prostoru koji je gravitirao Saloni, gdje svi do sada evidentirani Silvanovi spomenici u figuralnom prikazu imaju izraženu plastičnost, baš kao božanstvo na reljefu iz Starog Grada.

Osim zajedničkih umjetničkih komponenata u izradi reljefa posvećenih Silvanu, spomenik iz Starog Grada ima nove, po prvi puta na ovom prostoru zabilježene atribute, a to su: u desnoj ruci kosir *Falx putatoria*, a u lijevoj grana bora.

Navedeni simboli tipični su za ikonografiju Silvana, muškog božanstva markantna izgleda, ljudskih nogu, glave ovjenčane krunom od lišća, koji u desnoj ruci čvrsto drži kosir, a u lijevoj, u naručju, granu bora.¹¹ Ova ikonografija, prema katalogu LIMC, spada u prikaze najčešće skupine *Silvanus* tip A,¹² kojima je najbliža figura sa sačuvanim atributima (kosir i grana bora) na reljefu iz Starog Grada.

Nažalost, zbog uništenih genitalija i donjih ekstremiteta, ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je u cijelosti prikazan poput čovjeka.

Iako rijetko, u tom obliku pojavljuje se u zadinarskim oblastima kao golobradi mladić s ljudskim nogama.¹³ Naime, kako smo već spomenuli, radi se o plitkim reljefima¹⁴ s predimenzioniranim proporcijama božanstva u odnosu na malo likovno polje.¹⁵

Suprotno ovima, većina Silvanovih figura na spomenicima obalnog prostora izrađena je u dubokom reljefu s pravilno raspoređenim proporcijama, u likovnom polju, poput reljefa iz Starog Grada.

S obzirom na geografski položaj, sredinom greciziranog i romaniziranog jadranskog područja,¹⁶ na otok su lakše prodirali napredniji umjetnički utjecaji, što se očituje u kvalitetnijoj likovnoj realizaciji i ikonografiji Silvana iz Starog Grada.¹⁷

Njegovi spomenici najbrojniji su na susjednom obalnom prostoru, u okolici Salone,¹⁸ gdje je pronađeno i nekoliko njegovih reljefa isklesanih u kamenu.¹⁹

Predstavljen je teriomorfno kao Pan,²⁰ često itafaličan, najviše sa svojim poznatim atributima: pastirski štap *pedum* i svirala *siringa*, te nekim drugim sinkretističkim elementima.²¹

¹⁰ ČAČE, 2001., 45.

¹¹ Atributi i ikonografija koji su bliži italskom Silvanu registrirani su na nekim dalmatinskim reljefima, RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1989., 474 – 477.

¹² LIMC, 1994., VII – 1, VII-2.

¹³ Što bi mogao biti retardirani oblik antropomorfne prestave starijeg arkadskog tipa Pana, RENDIĆ – MIOČEVIĆ, 1989., 476.

¹⁴ CAMBI, 2005., 41.

¹⁵ MEDINI, 1963.-1965., 129, 130.

¹⁶ Na lokalitetu Kupinovik, nedaleko od Starog Grada, nalazi se natpis *sub divo*, koji svjedoči o postojanju sakralne građevine posvećene rimskoj božici *Aeracori*. MILETIĆ, 2009., 309-312.

¹⁷ LIMC, VII, 2, 1994., 551, 552.

¹⁸ CAMBI, 2005., 40, 41.

¹⁹ RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1982., 124.

²⁰ RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1989., 469.

²¹ Atributi grozd i životinjska koža smatraju se kao sinkretizam s Liberom i Herkulom, RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 2007., 33-43.

Poput ovih na obalnom prostoru, teriomorfna ikonografija Silvana predstavljena je i na dva spomenika iz unutrašnjosti sjeverne strane otoka Hvara.

Rogati Silvan *capricornus* prikazan je na danas nažalost nestalom reljefu, koji je pronađen negdje, u okolici mjesta Dol, te osim da potječe sa nekog rimskog gospodarskog imanja, ne znamo preciznije mjesto nalaza.²² Spomenik je bio prelomljen, te su njegovi sačuvani dijelovi naknadno spojeni. Ima oblik niše s reljefom, čije se likovno polje u cijelosti sastoji od figuralnog prikaza²³ na kojem je Silvan predstavljen shematski, u društvu s dvije nimfe.²⁴ Desnu spuštenu ruku, u kojoj drži grozd, pruža prema jarcu od kojeg je ostao dio rogata glave, a lijevom se oslanja na *pedum* sa kojeg visi *siringa*. Na lijevom dijelu reljefa, dvije su odjevene nimfe. Prva desna je manja, ima visoko podignutu desnu ruku i u njoj drži granu,²⁵ a spuštenom lijevom, sredinom koje je odlomljen spomenik, drži ruku veće nimfe.

Opisani reljef iz Dola zapravo je likovni prikaz kultne zajednice Silvana i nimfa koji svojom kompozicijom podsjeća na epigram pjesnika Krinagore (*Anth. Pal. VI, 253*):

*Tu su stanovi Nimfa, spilje, s vrelima blagim;
Vode im otječu tлом neravnim, miran im tok;
Tu je nastamba šumna omorikom kićena Pana,
Što ju u guduri toj hridastoj iznađe sam*²⁶

Takav opjevani mediteranski ambijent, gdje stanuje pastirsko-šumsko božanstvo, karakterističan je za središte otoka Hvara, kojemu su, kako nam prenosi helenistički povjesničar Polibije (*Hist. III, 18-19*),²⁷ i morske uvale na sjevernoj strani bile šumovite.

Pejzaž je u unutrašnjosti otoka i danas bogat sačuvanim izvorima, čija se konvergencija vode čuva u toponimu mjesta Svirče.²⁸ Kroz Svirče se spušta korito potoka sv. Marije Magdalene, u čijoj se blizini sa sjeverne strane nalazi lokalitet Ježe gdje je početkom druge polovice prošlog stoljeća pronađen dio reljefa posvećen Silvanu.²⁹ Radi se o ulomku niše, u kojoj je rogata i bradata glava pastirsko-šumskog božanstva, kojemu je sa desne strane dio grane stabla, što je zapravo učestali likovni element koji simbolizira njegov kulturni ambijent.

Kulturna slika, s prikazom teriomornog Silvana u njegovom tipičnom šumskom okruženju, prikazana je na poznatom reljefu danas izloženom u Muzeju grada Trogira (sl. 3).³⁰ Napomenuo bih, da je ovaj iznimno vrijedan reljef, objavljen po prvi puta 1885., pronađen u vrtu Dionizija Staffilea u Trogiru.

²² ZANINOVIĆ, 2005., 278.

²³ ZANINOVIĆ, 1966., 15-24 ; ZANINOVIĆ, 1996., 137,138.

²⁴ RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1989., 463.

²⁵ ZANINOVIĆ, 1996., 138.

²⁶ RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1989., 468.

²⁷ NIKOLANCI, 1989., 164-165.

²⁸ DUBOKOVIĆ-NADALINI, 1970., 61.

²⁹ Reljef se danas čuva u gradu Hvaru (Postav sv. Marka), DUBOKOVIĆ-NADALINI, 1963., 74; ZANINOVIĆ, 1996., 139-141. Prema riječima lovca Antuna Vrankovića (Santiago), koji je kao dijete nosio ovaj spomenik, bili su na jednom ulomku istog reljefa kozji papci.

³⁰ SCHNEDER, 1885., 38; RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1955., 14 ; isti, 1989., 471; RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1974., 34; CAMBI, 1980., 34; Inventarni broj 6.

Itafalični bog-pastir u rukama drži svoje poznate atribute: desnom na grudima *siringu*, a lijevom, spušenom, *pedum*. Lijevo na kamenoj podlozi sjedi njegov vjerni pas, čija glava, okrenuta u suprotnom smjeru, prati tko im se približava. Desno od Silvana je jarac, koji stoji podignut na dvije stražnje noge i brsti krošnju stabla.

Brada i donji Silvanovi ekstremiteti, tj. bedra i tijelo jarca kanelirani su, što naglašava plastičnost, u likovnom polju, a osobitu živost prikazu daju kruna na glavi božanstva, te bujna krošnja stabla, čiji su plodovi izrađeni svrdlom.

Stabla su uobičajeni likovni motiv koji prati ikonografiju pastirsko-šumskog božanstva na velikom broju spomenika iz Srednje Dalmacije, te je do sada zabilježeno više varijanti: desno od Silvana, primjerice na reljefu pronađenom u Svirčima i onom iz Muzeja grada Trogira, lijevo od Silvana, te s obje strane Silvana.³¹

Međutim, kod nas je rijetka varijanta da je ovaj biljni motiv prikazan u ruci božanstva, kao što je to zabilježeno čak na dva reljefa sa otoka Hvara: u naručju, približavajući reljef iz Starog Grada tipičnoj kanonskoj ikonografiji Silvana, ili u uruci nimfe na Silvanovom reljefu iz Dola, čiju analogiju imamo u zadinarskim oblastima na reljefima posvećenim epihorskoj Diani,³² bilo da je u društvu sa Silvanom ili s nimfama.³³

Prema atributima na novom Silvanovom reljefu iz Starog Grada, uz granu je prikazan, kako smo to opisali, i kosir – *falx putatoria*, njegov uobičajeni atribut.

Taj svinuti nož za rezanje granja, čiju funkciju detaljno opisuje *Kolumela* (IV, 25,1), također je prikazan u desnoj ruci pokojnika lovca na jednoj poznatoj rimskoj steli, koja potječe sa područja mjesta Vrbanj nedaleko od Starog Grada.³⁴

Stoga bi to bio drugi prikaz ovog oruđa³⁵ na otoku, a kao atribut u ruci božanstva prvi na cijelom prostoru koji je gravitirao rimskoj koloniji Saloni, uključujući i Faros.³⁶

Drugo ratarsko oruđe – *bipalium* (lopata), u desnoj ruci božanstva, kao kulni simbol, u Silvanovoj ikonografiji, zabilježen je na reljefu iz Brela sa susjednog Makarskog primorja.³⁷

Naime, prikazani ratarski atributi povezuju Silvanov kult uz zemljoradnički način života, jer on je štitio imanje i njegove granice.

Svi rimski gospodarski posjedi, kako je to zabilježeno u knjizi *Ex libris Dolabellae*, u pravilu su imali tri Silvana:³⁸ *domesticus, orientalis, agrestis-pastoribus consecratus*,³⁹

³¹ Ova stabla, koja obično prate lik našeg pastirskog božanstva, trebaju vjerojatno potvrditi navedeni Alkifronov opis paneja koji su bili pokriveni lovorom i platanama, ili pak ono što nam je u vezi s kultom ovog božanstva o omorici zabilježio Maxim Tiranin VIII,1: vidi RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1989., 471.

³² RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1989., 489.

³³ CAMBI, 2005., 39,41.

³⁴ Spomenik se čuva u Muzeju Dominikanskog samostana u Starom Gradu CIL III 3088 i 3089; NIKOLANCI, 1958., 59-70 ; ZANINOVIĆ, 2006., 43.

³⁵ Kosir i grana u rukama Silvana u našoj domovini zabilježeni su na malom žrtveniku iz Daruvara, RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1989., 513,514.

³⁶ SUIĆ, 1959., 165 i d.

³⁷ MEDINI, 1963.-1965.,127-135.

³⁸ Zahvalio bih arhitektu Mići Gamulinu, koji mi je skrenuo pozornost na Dolabellino spominjanje Silvana u limitiranim rimskim poljima.

³⁹ CAMPBEL, 2000., 222.

a upravo ovaj dekret nam je i *terminus post quem* za dataciju spomenika iz Starog Grada, koji je treći poznati kulturni reljef Silvana na otoku Hvaru.⁴⁰

Međutim, njegova izvorna lokacija nije poznata, za razliku od prethodna dva nađena u unutrašnjosti otoka, gdje su oduvijek bile pogodne padine za ispašu stoke i izvori vode. Takav je zapravo i ambijent odakle potječu reljefi s prikazom teriomorfnog Silvana, kao što je svirački te onaj iz Dola koji spada u grupu s likovima Silvana i nimfa,⁴¹ jer izvan limitiranih rimskih polja Silvanus je bio zaštitnik šuma, pašnjaka, općenito prostora koji je u antici obuhvaćao zemljomjernički pojam *saltus*,⁴² što je zapravo utjecalo na gospodarski razvitak otoka.

Do njegovog šumskog gaja unutar sjeverne strane otoka, poprečno je vodilo preko polja sv. Stjepana i Vrbanja sedam komunalnih puteva, dokumentiranih već u Hvarskom statutu,⁴³ a u kojima se očituje limitacija antičkog agera,⁴⁴ sačuvana do danas.⁴⁵

LITERATURA

- CAMPBELL, 2000. B. Campbell, *The writings of the roman land surveyors*, Society for the promotion of roman studies, London 2000.
- DEMICHELI, 2010. D. Demicheli, *Reljef Nimfa i Silvana iz Vodne jame na otoku Braču*, Izdanja HAD 26 Zagreb – Split 2010., 175-185.
- DOBRUNA SALIHU, 2005. E. Dobruna Salihu, *Štovanje Silvana i Dijane, Libera i Libere u Dardaniji*, *Histria Antiqua*, 13, Pula 2005., 223-232.
- DUBOKOVIĆ – NADALINI, 1970. N. Duboković Nadalini, *Zapisi o zavičaju*, Jelsa, 1970.
- CAMBI, 2005. N. Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, 2005.
- CAMBI, 1980. N. Cambi, *Trogir u antici*, *Mogućnosti*, 10-11, Split 1980., 96.
- CATANI, 2008. E. Catani, *Arheološko povijesne bilješke o castellum Tariona u rimsko doba*, VAHD 101/2008., 75-86.
- ČAČE, 2001. S. Čače, *Ime Dalmacije u 2 i 1 stoljeću prije Krista*, RFFZd 40/27), Zadar, 2001. 29-49.
- ENCICLOPEDIA DELL'ARTE ANTICA, VII, Roma, 1966.

⁴⁰ Također, u blizini Sv. Ivana u Starom Gradu, zabilježen je nalaz jednog spomenika posvećenog Silvanu, GAFFNEY, 1997., 182; Na susjednom otoku Braču pronađena su dva reljefa: jedan prikazuje samo nimfe, dok se Silvan spominje u natpisu a drugi je reljef s dlakavim kozjim nogama, što se može povezati s bogom Silvanom, DEMICHELI, 2010., 175-185.

⁴¹ RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1989., 479.

⁴² CATANI, 2008., 80.

⁴³ STATUTA, 204-208.

⁴⁴ PETRIĆ, 2009., 470.

⁴⁵ Ovu temu detaljno razrađuje u doktorskoj disertaciji arhitekt Miće Gamulin.

- GAFFNEY et al. V. Gaffney, B. Kirigin, M. Petrić, N. Vujnović i S. Čače, Arheološka baština otoka Hvara, Hrvatska, Projekt Jadranski otoci, svezak 1, BAR IS 660, Oxford, 1997.
- IMAMOVIĆ 1983. E. Imamović, *Konzervativizam Ilira jugozapadnog dijela Bosne u odnosu na domaće kultove*, Arheološka problematika zapadne Bosne, Zbornik knj. 1, Sarajevo 1983., 131-145.
- LEXICON ICONOGRAPHICUM MYTOLOGIAE CLASSICAE *Oidipous-Theseus*, VII/1, VII/2, Zurich und Munchen, 1994.
- MEDINI, 1963.-1965. J. Medini, *Kult Silvana u Makarskom primorju*, VAHD 65-67/1963.-1965., 127-135.
- MILETIĆ, 2009. A. Miletić, *Prilog poznavanju rimske sakralne arhitekture na području Starog Grada*, *Histria antiqua*, 17, Pula, 2009., 309-312.
- NIKOLANCI, 1958. M. Nikolanci, *Duo membra coniuncta*, VAHD, 60, Split, 1958., 59-70.
- NIKOLANCI 1989. M. Nikolanci, *Šume Dalmacije u antici*, VAHD, 82, Split, 1989., 157-168.
- PETRIĆ, 2009. N. Petrić, *Opisi arheoloških spomenika otoka Hvara do 19 st.* *Histria antiqua* 18/2- 2009., 469-481.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1974. A. Rendić-Miočević, *Tri brončane statue Silvana s područja Delmata*, VAMZ, 3, ser. sv. 8, Zagreb, 1974., 34.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1982. A. Rendić-Miočević, *Uz dva Silvanova svetišta u okolici Salone*, Arheološki radovi i rasprave VIII-IX, Zagreb, 1982., 121-140.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 2007. A. Rendić-Miočević, *Sylvanus of the Delmatae and Traces of Cult Syncretism with Liber*, *Histria antiqua*, 15, Pula, 2007., 27-33.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1955. D. Rendić-Miočević, *Ilirske predstave Silvana na kulturnim slikama s područja Delmata*, GZM, N.S.SV. 10, Sarajevo, 1955., 14.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1989. D. Rendić-Miočević, *Iliri i antički svijet*, 1989.
- SHNAIDER, 1885. M. Shnaider, *Arch.-epigr. Mitteilungen aus Oesterreich-Ungarn*, Band IX, Wien, 1885.
- SUIĆ, 1959. M. Suić, *Pravni položaj grčkih gradova*, Diadora, 1, Zadar, 1959., 165 i d.
- STATUTA, 1882-83. *Statuta et leges civitatis et insulae Lesinae*, Š. Ljubić, MHJSM, Zagreb, 1882-83.
- ZANINOVIĆ, 1996. M. Zaninović, *Od Helena do Hrvata*, Zagreb, 1996.
- ZANINOVIĆ, 2005. M. Zaninović, *The ancient cultural unity between the central Adriatic littoral and delmatian hinterland*, Akti VIII međunarodnog kolokvija o problemima rimskog provincijalnog stvaralaštva. Religija i mit kao poticaj rimskoj provincijalnoj plastici, Zagreb, 2005., 275-281
- ZANINOVIĆ, 2006. M. Zaninović, *Instrumentum vineaticum na otoku Hvaru*, *Histria antiqua*, 14, Pula, 2006., 37-47.

GZM- Glasnik zemaljskog muzeja

HAD – Hrvatsko arheološko društvo

RFFZd – Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru

VAHD – Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku

U ATELIJERU UMJETNIKA: JOSIP VANIŠTA

Akademik, umirovljeni sveučilišni profesor, akademski slikar, jedan od malobrojnih najistaknutijih umjetnika, Josip Vaništa rođen je 17. 5. 1924. g. u Karlovcu, diplomirao je na zagrebačkoj ALU u klasi M. Tartaglije 1950. g., oko 1960. g. jedan je od suosnivača Gorgone, izlagao diljem svijeta i u domovini, o njegovom je značajnom opusu objavljeno niz monografija...

Gospodine Vaništa, opće je prihvaćen stav kako ste se Vi profilirali u proteklih pedesetak godina u vodećeg umjetnika hrvatske umjetnosti, no je li to za umjetnika dodatno opterećenje? Je li teško nositi takav »teret«?

Za Boga miloga, nemojte tako govoriti! To je samo ljubaznost s Vaše strane, ali ne odgovara istini. Pokušao sam učiniti nešto u vrijeme umora od slike, kad se slika skidala sa zida, bila destituirana. U našim prilikama tada 1961. g., u ideologiziranom prostoru, to se nije moglo uklopiti u diskurs slikarstva, smatralo se djelom mladenačke febrilne obuzetosti koja može izazvati samo poraz.

Neću se tužiti. Nismo se nametali, nismo pružali ruku, ništa nismo tražili,

Sada, prošlo je pedeset godina, o tome se piše.

Kaže se da između uspjeha i neuspjeha nema razlike.

U Vašem velikom i značajnom opusu često se ističe izražena prisutnost lirskog karaktera.

Klonio sam se svega lirskog, očito mi nije uspijevalo, plašio sentimentalnosti. Moj me crtež naučio da ne govorim mnogo.

Za Vas crtačka linija ima izuzetnu važnost, jedna linija već dovoljno govori.

Linija dijeli Mondrianova polja, ona je teška kod Legera, teče poput muzike na Matisseovim crtežima ili je poput igle zabodena u ljudsko tijelo na slikama Bernarda Buffeta. Kod starih majstora Japana ona je sama priroda, govorio je Hokusai.

U Vašim djelima posebno je zanimljiv »spoj« linija povučeneh rukom i rabalom.

One povučene ravnalom okosnica su crteža, slobodne linije stanovita nadopuna. Na Cezanneovim akvarelima to je igra ravnih linija stola i obline jabuka. Te obline nikada nisu zatvorene, jabuka vodi dijalog, ona je dio okoline, svijeta.

Vaše crteže možda ponajviše karakteriziraju tema moderniteta, osamljenost, tjeskoba, praznina, horizontale i vertikale suvremenog duha.

Ne možda nego sigurno. Klonio sam se mnogih stvari koje su me u životu okruživale. Naslušao sam se i nagledao.

Pomalo zatvoren život, nezanimljiv.

Boravci u Parizu u pedesetim godinama otvorili su nove putove, kako?

U Parizu 1950. g. nije bilo nove umjetnosti. Ona je došla iz Rusije (Maljević) preko Amerikanaca, o Kleeu jedva se tada tamo znalo. Velika Polockova platna, zamotana i donesena pod rukom nisu bila zamijećena, Yvesu Kleinu su se smijali, Morandi je bio nepoznanica. Nijedan francuski muzej moderne umjetnosti nije imao u posjedu Mondriana.

Postojao je samo Louvre, stari majstori, impresionisti, neizrecivo bogatstvo s hiljadama divota.

Prisjetio bih se ideje koja Vas je dosta zaokupljala a ona bi glasila, osloboditi se svega, savršenstvo je u praznini.

To je uspjelo Giacomettiju, naslikati prazninu.

Kako je nastala Srebrna linija na bijeloj pozadini 1964. g.?

Slika je nastala 1961. g. i izložena prvi puta u Galeriji grada 1964. g. Bila je najradikalniji oblik stanovite sažetosti kojoj sam težio. Ljudi su bili iznenađeni. Dubravko Horvatić, zvani Groznica, ružno je pisao o meni. Iz tada glavnoga grada došlo je nekoliko mladih ljudi u Zagreb, kucali su na moja vrata, željeli vidjeti nešto o čemu se govorilo. Zanimljivo da je ta velika slika uz udaljeni Kniferov meandar tamo u stalnom postavu Galerije suvremene umjetnosti. Nisu je skinuli ni za rata.

Kako danas gledate na Gorgonu?

Bila je to neformalna grupa ljudi koji su se sastajali i, pomalo umorni od slikarstva, pokušavali prijeći granicu koju im je postavljala sredina. Često pomoću riječi (u jedanaest brojeva Gorgone 1961.-1968.) zatim Postgorgone koja izlazi i danas (1968., 2010.) mislima za mjesec... skulpturom, bojom, izvan zakona plasticiteta toga vremena.

Bilo je nešto osjetljivo izatkano oko našeg prijateljstva.

U ideologiziranom prostoru međusobno smo se pomagali. Bio je to povlašteni trenutak mog života. Možda sve to nije imalo smisao, netko će reći, ali to se, kako znamo, ne osjeća u mladosti.

I danas aktivno radite u atelijeru. Pišete li i dalje, ostvarili ste i zavidnu književnu karijeru.

Uvijek me zbune takva pitanja. I danas kako vidite, iako imam sve godine, radim. O književnoj karijeri nemojte govoriti. Ja nisam pisac.

Važan dio Vašeg opusa čine portreti ali i pejzaži.

To su uglavnom lica moje djece, za njihovog rasta, mijena. Zatim portreti pisaca s kojima sam dolazio u dodir ili pod dojmom onih iz svijeta, njihovih djela, Kafke na primjer, Babelja, Gidea.

Zašto to radite, pitao bi Tartaglia još za vrijeme studija na Akademiji. Nisam znao odgovoriti. Ne znam ni Vama.

Od portreta su, čini mi se, najpoznatiji oni Miroslava Krleže.

Jest. Često su reproducirani. Nastali po Krležinoj želji 1972. i 1973. g. Onog na bolesničkoj postelji, učinio sam poslije našeg zadnjeg viđenja, u atelijeru, u dvije minute.

Vi ste rođeni u Karlovcu. Koliko je mladost i djetinjstvo važno za umjetnika, za Vas osobno?

Kad je počeo rat imao sam šesnaest godina. Pripadam generaciji koja je pobijena. Onog lijepog o kojem se govori kad je riječ o mladosti i djetinjstvu, nije bilo. Karlovac je 1937. g. mali garnizonski gradić s tek jednom asfaltiranom ulicom. Živjelo se skromno. Svaka je kuća imala vrt, zelenilo je dopiralo u samo središte grada. Ratna zbivanja 1941. i ona 1991., donijela su toliko zla, da se mjesto do danas od toga nije oporavilo.

Spomenuo bih ovom prilikom i Vašeg učitelja Marina Tartagliju.

Imao sam sreću, bio sam njegov učenik 1948.-1950. g. U sivilu poslijeratnog Zagreba biti u njegovoj klasi, u njegovoj blizini, bila je neka vrsta spasa.

Marino, kako da Vam zahvalim...

Razgovarao: Miroslav Pelikan

RADOVANOV PORTAL – MONOGRAFIJA
(TEKST RADOSLAV BUŽANČIĆ, FOTOGRAFIJE ĐENKO IVANIŠEVIĆ),
TURISTIČKA NAKLADA D.O.O. ZAGREB I ŽUPNI URED SV. LOVRE, TROGIR,
ZAGREB, 2010., 88 STR., 58 FOTOGRAFIJA)

Fani Celio Cega

Radovanov portal odavno već budi zanimanje, kako uže stručne, tako i šire društvene javnosti, izazivajući ponekad i polemike, kada su u pitanju pojedine specifičnosti nastanka, isto kao i potreba restauracije i konzervacije odnosno održavanja portala. Vjerojatno ovo remek djelo romaničke sakralne arhitekture to i zaslužuje, pa je na tom tragu i ova monografija koja okom fotografa Đenka Ivaniševića i perom Radoslava Bužančića, otkriva mnoge pojedinosti vezane za sam portal.

Pišući ovo djelo, autor je imao na umu trogirsko 13. stoljeće, znakovito u povijesti grada Trogira. Vrijeme vlasti Arpadovića, doba za kojega se Trogir nalazio u sastavu ugarsko-hrvatske države, koja mu je osigurala i garantirala autonomiju. Boravak Bele IV. 1242. godine, ostavio je svoj trag. Od osobitoga je značaja i odnos hrvatskih velikaša prema gradu, presudnost gospodarskih interesa u pogledu političke orijentacije te osobnih odnosa između plemićkih obitelji, pri čemu se izdvajaju najmoćniji rodovi. Valja također napomenuti kako su trogirске knezove birali plemići, ne iz svojih redova, nego iz redova hrvatskog plemstva, da se ne dogodi da pojedinci privatiziraju vlast u gradu. U svezi rečenoga, na političkoj pozornici Trogira javljaju se knezovi Bribirski od plemena Šubića kojima pripada dolično mjesto u trogirskoj povijesti 13. stoljeća.

Poseban naglasak trogirskog 13. st. je urbanizacija i oblikovanje grada s organiziranim životom, a na tom tragu je i sam portal, što je autor dobro uočio. Oblikovanje u 13. stoljeću ovisilo je o vanjskopolitičkoj situaciji i unutrašnjim prilikama. Izgradnja komunalnih objekata uključuje plansko preoblikovanje trga s obzirom na komunalni razvoj. Trg je svakako središte grada, mjesto na kojem se nalaze glavni crkveni i javni objekti, koji se grade upravo u tom vremenu: katedrala, gradska vijećnica, gradska lođa – sudnica. Život na glavnom trgu i gradskim ulicama glavna su obilježja ondašnje gradske svakodnevice, uključuju događanja od suđenja, čitanja oporuka, kažnjavanja do zabava.

Važno obilježje trogirskog crkvenog 13. st., da bismo razumjeli potrebu gradnje ovako velike katedrale u malom Trogiru, velika je brojnost crkava i samostana, što svjedoči između ostalog, veliku pobožnost građana. Izgradnja katedrale sv. Lovre naglašava razvoj institucije koja je služila za sakupljanje sredstava za izgradnju, te upravljanje radovima – tzv. *operaria* koja je stasala zajedno s početkom gradnje katedrale. Uloga trogirskog plemstva u funkcioniranju *operarija* je bila velika, isto kao i njihove donacije, te ostavštine u oporukama, ali s druge strane tu su bili i prilozi puka, skromni ali ipak znakoviti.

U tom kontekstu treba gledati i na gradnju samoga portala, povjerenu majstoru Radovanu i na njegovu daljnju sudbinu, jer ga Radovan nije uspio završiti, nego su to učinili njegovi učenici i nasljednici.

Monografiji prethodi *Proslov* (str. 5.) u ime izdavača, dekana Trogirskog dekanata don Pavla Piplice. Don Pavao daje svoju sliku s teološkog stajališta prikaza na Portalu, ističući kako autor ikonografskog programa nije bio samo umjetnik, već osoba koja je stvorila djelo u kojemu je *sadržana teološka misao klerika produhovljena snažnom vjerom*. Don Pavao doživljava portal sa svim mogućim prizorima na njemu kao ulaz u crkvu, u prostor u kojemu se okupljaju vjernici stoga su i prizori prilagođeni toj svrsi.

Slijedi *Predgovor* (str. 7-9.) u kojemu je autor Radoslav Bužančić sazeo sva dosadašnja pisanja o Radovanu, od Kukuljevića, Karamana, poglavito Cvita Fiskovića do današnjih dana, s posebnim osvrtom na dugotrajni proces restauratorskih zahvata, zahvaljujući kojima je portal zasjao starim-novim sjajem, onakvim kakvim je i zamišljen u 13. stoljeću. Nije zaboravio istaknuti imena svih onih koji su svojim radom ili pozamašnim sredstvima omogućili zahtjevne restauratorske zahvate.

U poglavlju *Radovanov portal* (str. 11-17.) autor je, kako bi nam pojasnio pojavu nastanka, na početku svoje analize uklopio portal u europski povijesni kontekst, nadovezujući se na povijesne prilike koje su u samom Trogiru dovele do pojave tako velebne kuće božje kao što je trogirska katedrala, glavnog zapadanog ulaza, glasovitog Radovanova portala.

Slijede poglavlja koja predstavljaju rad majstora Radovana i opis samoga portala. *Raspored dijelova portala i opus majstora Radovana* (str. 19-21.) raspravlja o vremenu nastanka portala, preinakama od vremena nastanka do danas, ističući činjenicu po kojoj nije jasno koliko je puta portal bio pregrađen, a dovršen je zaslugom nekoliko skulptora. Stoga, raščlanjuje Radovanove radove i one drugih kipara. Autor naglašava činjenicu kako je portal posljednji put »presložen« 60-ih godina 15. st. (umetnuti renesansni kapiteli s *puttima* N. Firentinca), a barokni gotički kip sv. Lovre (iz stare kapele sv. Ivana u Katedrali), postavljen je krajem 17. st.

Luneta i unutarnji luk s reljefima rođenja, navještenja i poklonstvo kraljeva (str. 24-40.), kako sam naslov poglavlja ističe, detaljno opisuje prikaze Kristova rođenja i svih onih događaja koji su tome prethodili i uslijedili nakon njega. Pri tome dolazi do izražaja Radovanovo viđenje Kristova rođenja, njegova slobodna interpretacija prikaza u staji a ne u spilji.

Vanjski luk portala trogirske katedrale (str. 43-52.) naglašava činjenicu kako je on djelo kipara koji su sudjelovali u pregradnji portala tijekom 14. stoljeća, unutar

novog proširenog predvorja katedrale. Romanika se iskombinirala s gotikom, stvarajući današnji izgled portala. Na lukovima su prikazani doživljaji iz Kristova života do njegove smrti, a raspeće je središnji motiv portala. Ono što je zanimljivo u prikazima jest prikaz čuvara Kristova groba u prizoru Uskrsnuća, koji nose vojničke odore srednjovjekovnog Trogira. Time je nepoznati majstor dao svoj obol poznavanju trogirске srednjovjekovne svakodnevice.

Ciklus mjeseci Radovanova portala (str. 53-61.) poglavlje je koje pokušava razriješiti ciklus s alegorijama mjeseci na pilastrima koji su mahom pripisani majstoru Radovanu. Autor, dajući svoje viđenje ovih prikaza, poznavajući zbivanja i previranja u onodobnoj katoličkoj crkvi, pretpostavlja kako je namjera majstora bila prikazati svih dvanaest mjeseci, te nastaviti niz »iznad kapitela pilastara duž drugog koncentričnog luka portala te tako bez prekida zatvoriti ciklus, kako je to nekoliko puta izvedeno na prikazima mjeseci romaničkih crkava susjedne Italije«. Svakako je ovo još jedan dobar prilog poznavanju srednjovjekovnog svakodnevnog života.

Ciklus apostola na vanjskim pilastrima (str. 62-65.) nastavlja prethodno rečeno s naznakom da je apostole izradio nastavljajući Radovanova djela, koji je slijedio ikonografski raspored Radovanove zamisli dvanaest mjeseci i dvanaest apostola, a predstavljeno je samo šest. Jer, naglašava autor: »Osnovna tema Radovanova portala je povijest svijeta koja se sažima u rasponu od Adama do Krista«.

Telamoni u podnožju pilastara (str. 66-67.) poglavlje je koje podastire namjeru umjetnika prikazati ljude u njihovoj različitosti, ujedno sličnosti u obvezi nošenja tereta povijesti nakon što su im zajednički praroditelji istjerani iz raja.

Obli stupovi uz dovratnike portala (str. 68-76.) poglavlje koje detaljno opisuje Radovanov opus isprepletenih motiva biljnog, životinjskog, ljudskog i fantastičnog svijeta, pri čemu je došla do izražaja bujna mašta majstora, temeljena na teološkim pogledima.

Slojevi portala (str. 77-81.) poglavlje je koje analizira opisanu slojevitost portala, tražeći paralele u onodobnom graditeljstvu.

Zaključkom u poglavlju *Nacrta portala s rasporedom reljefa i majstora koji su ga gradili* (str. 82-83.) daje pregledan nacrt portala s označenim dijelovima prema majstorima koji su ga stvarali. *Odabrana bibliografija* (str. 84-85.) sažima glavnu literaturu o djelu majstora Radovana. *Popis fotografija* (str. 86-87.) na samom je kraju tako da se čitatelj može informirati o prikazima na njima. Opise u svakom poglavlju autor je potkrijepio fotografijama od cjeline portala, lunete pa do detalja prikaza. Na kraju *Kazalo* (88.).

Zaključno bih istaknula da je majstor Radovan sa svim mogućim prizorima od rođenja, pa do godišnjih doba, dao svoj obol u poznavanju povijesti i svakodnevice ljudskog roda, što je sam autor znao uočiti. Ovom monografijom Radoslav Bužančić je na tragu monografija o Radovanu čiji je tekst napisao Cvito Fisković. Prvo izdanje iz 1951. popraćeno je fotografijama Marijana Szaba, izdanje iz 1965. i reprint iz 1989. uoči skupa o majstoru Radovanu (750. obljetnica), fotografijama Nenada Gattina. Bužančićevo je djelo rezultat višegodišnjih sustavnih istraživanja, kako na polju konzervatorsko-restauratorskih zahvata, tako i arhivskih istraživanja, po hrvatskim isto kao i po talijanskim arhivima, uz konzultiranje stare i suvremene literature koja se bavila katedralom i portalom.

KRONIKA KNJIŽEVNOG KRUGA SPLIT

TRAVANJ – SVIBANJ 2011.

8. travnja

U svečanoj dvorani Muzeja grada Splita predstavljena je knjiga *Obitelj Tartaglia i Split – neraskidive veze* autora Siniše Tartaglie (Književni krug Split 2011.). O knjizi i o važnosti te obitelji za grad Split govorili su: akademik Nenad Cambi, Mario Nepo Kuzmanić, don Jakov Rančić i autor.

MARULIĆEVI DANI 19. – 21. travnja 2010.

19. travnja

– U 18 sati u Zavodu HAZU otvoren je znanstveni, književni i izdavački program Marulićevih dana koji je organizirao Marulianum, Centar za proučavanje Marka Marulića i njegova humanističkog kruga (Književni krug Split) u suradnji s Društvom hrvatskih književnika, Društvom prijatelja kulturne baštine u Splitu, Muzejima Ivana Meštrovića te Zavodom za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Splitu. Prigodno slovo je održao Darko Novaković.

U nastavku večeri je predstavljena nova knjiga edicije Sabrana djela Marka Marulića: *Marko Marulić: Latinska manja djela II* (priredili i preveli Vedran Gligo, Veljko Gortan, Neven Jovanović, Darko Novaković i Vlado Rezar, Književni krug Split 2011.) koju su predstavili: Drago Šimundža i Darko Novaković, dok je dvadeset tiskanih svezaka niza *Colloquia Maruliana* predstavio urednik Bratislav Lučin.

– U 19,30 sati izaslanstvo u sastavu: župan Splitsko-dalmatinske županije Ante Sanader, dogradonačelnica grada Splita Anđelka Visković, te marulolozi Darko Novaković i Valnea Delbianco položilo je vijenac na Marulićev spomenik.

– U 20 sati u crkvi sv. Frane održana je sveta misa nakon čega je Ante Sapunar u ime Društva prijatelja kulturne baštine održao prigodnu riječ i položio vijenac na Marulićevu nadgrobnu ploču.

20. travnja

– U Zavodu HAZU (Palača Milesi) održano je prvo zasjedanje Colloquium Marulianum XXI. s temom »Knjige i čitatelji u hrvatskoj renesansi (I.)«.

Sudionici i teme su bili: Luka Špoljarić (Budimpešta): *Ex libris Nicolai episcopi Modrussiensis*: tragom knjižnice Nikole Modruškoga; Valnea Delbianco (Pula): Što je čitala Philippa Lazea?; Darko Novaković (Zagreb): Marulić u protoenciklopedijama 16. i 17. stoljeća; Branko Jozić (Split): Knjiga u knjigama: najnoviji recepcijski krugovi; Neven Jovanović (Zagreb): Macario Muzio, Marko Marulić i Jakov Bunić; Petar Runje (Krk): Žene i knjige u srednjem vijeku; Ivan Bodrožić (Zagreb): Patrističke alegorijske reminiscencije u Marulićevoj drugoj poslanici Katarini Obirtića i Mladen Parlov (Split): Mučeništvo u misli Marka Marulića.

– U Marulianumu (Književnom krugu) održana je Četvrta kroatistička tekstološka radionica: »Čitanje renesansnih autora u rukopisima« na kojoj su sudjelovali studenti kroatistike iz Splita i Zagreba. Voditeljica: Dolores Grmača.

– U istom prostoru je održana Peta latinistička tekstološka radionica: »Sholije u rukopisima« na kojoj su sudjelovali studenti iz Ljubljane, Zadra i Zagreba. Voditelji: Luka Špoljarić i Ivana Dobčeva.

– U večernjim satima je u Meštrovićevim Crikvinama – Kaštilac, crkva Sv. Križa – održana glazbena večer: *Priča o Marku Maruliću* (autor projekta: Marin Kapor Kaporelo) koju su izveli *Cantores Maruli* (Marin Kapor Kaporelo – tenor I. / Zdravko Kraljević – tenor II. / Tonko Podrug – bariton / Dragan Šinković – bas. Dirigentica: Jelica Valjalo. Gitara: Petar Čulić. Naratori: Marina Čapalija, Zlatko Crnković).

21. travnja

– U Zavodu HAZU (Palača Milesi), održano je drugo zasjedanje Colloquium Marulianum XXI. s temom »Knjige i čitatelji u hrvatskoj renesansi (I.)« Sudionici su bili: Iva Kurelac (Zagreb): *Historia Salonitana* u važnijim djelima dalmatinskih historiografa (15.-17. st.): od parafraze do kritike; Tamara Tvrčković (Zagreb): Historiografski tekst između autora i čitatelja; Jasenka Gudelj (Zagreb): Renesansni traktati o arhitekturi u Hrvatskoj i njihovi čitatelji; Dolores Grmača (Zagreb): Zoranićevo čitanje Marulića; Bratislav Lučin (Split): Odakle je Marulić čitao natpise?; Sandra Ivović (Split): Splitska komunalna škola u Marulićevo doba; Smiljka Malinar (Zagreb): Leksički repertoar hrvatskoga Marulićeve vremena i njegove dijafazijske sastavnice; Gordana Čupković (Zadar): Dika, hvala, slava u teoriji i recepciji kontaktnih sinonima (na primjeru Marulićevih hrvatskih djela) i Diana Stolac (Rijeka): Hungarizmi u Marulićevu djelu.

– U Marulianumu (Književnom krugu) je nastavljena Četvrta kroatistička tekstološka radionica: »Čitanje renesansnih autora u rukopisima« na kojoj su sudjelovali studenti kroatistike iz Splita i Zagreba. Voditeljica: Dolores Grmača.

– U istom prostoru je nastavljena Peta latinistička tekstološka radionica: »Sholije u rukopisima« na kojoj su sudjelovali studenti iz Ljubljane, Zadra i Zagreba, a voditelji su bili Luka Špoljarić i Ivana Dobčeva.

– U večernjim satima je u Zavodu HAZU u suradnji s Društvom hrvatskih književnika održana dodjela nagrada Dana hrvatske knjige: Judita, Davidias, Slavić. Nakon dodjela, DHK je održalo književnu večer s pjesničkom posvetom: »Hrvatski pjesnici Marulićevu Splitu« na kojoj su sudjelovali: Anela Borčić, Joško Božanić, Miki Bratanić, Ružica Cindori, Jadranka Čolović Sviličić, Duško Geić, Dunja Kalilić, Srećko Lorger, Petar Opačić, Ante Sviličić i Borben Vladović. Voditelj je bio Borben Vladović.

Time je završen znanstveni, književni i izdavački program Marulićevih dana 2010.

4. svibnja

U prostorijama Književnog kruga Split, Ispod ure 3, predstavljena su dva zbornika vezana uz razdoblje francuske vladavine u Dalmaciji: *Dalmacija za francuske uprave (1806.-1813.) / La Dalmatie sous l'administration française (1806-1813)* (Književni krug Split 2011., urednici M. Trogrlić i J. Vrandečić) i *Hrvati i Ilirske pokrajine / Les Croates et les provinces Illyriennes* (HAZU Zagreb, 2011.). O zbornicima su, uz predsjednika Književnog kruga Nenada Cambija, govorili Franjo Šanjek, Edi Miloš i Josip Vrandečić.

12. svibnja

U prostorijama Etnografskog muzeja u Zagrebu (Mažuranićev trg 14) predstavljena je monografija *Konoba*, (Književni krug Split, 2010.) autora Mikija Bratanića. Uz autorove prozne tekstove o fenomenu konobe objavljene su autentične fotografije vezane uz obrađivanje vinograda iz arhiva Etnografskog muzeja u Splitu te poezija Mikija Bratanića u haiku formi. Fotografije su, povećane na panoima, stvorile malu prigodnu izložbu. Neobičnu monografiju predstavili su, uz ravnatelja muzeja Damodara Frlana, Jakša Fiamengo, Ivan Šestan i autor. Program je obogatio nastup muške klape Sagena iz Zagreba.

18. svibnja

Hrvatski plemićki zbor je organizirao predstavljanje knjige *Obitelj Tartaglia i Split – neraskidive veze* autora Siniše Tartaglie (Književni krug Split 2011.) u prostorijama Paneuropske unije u Zagrebu, Jurišićeva 1. O knjizi i o važnosti te obitelji za grad Split govorili su: akademici Tonko Maroević i Nenad Cambi, Mario Nepo Kuzmanić, i autor.

(Sastavila Vinka Glunčić-Bužančić)